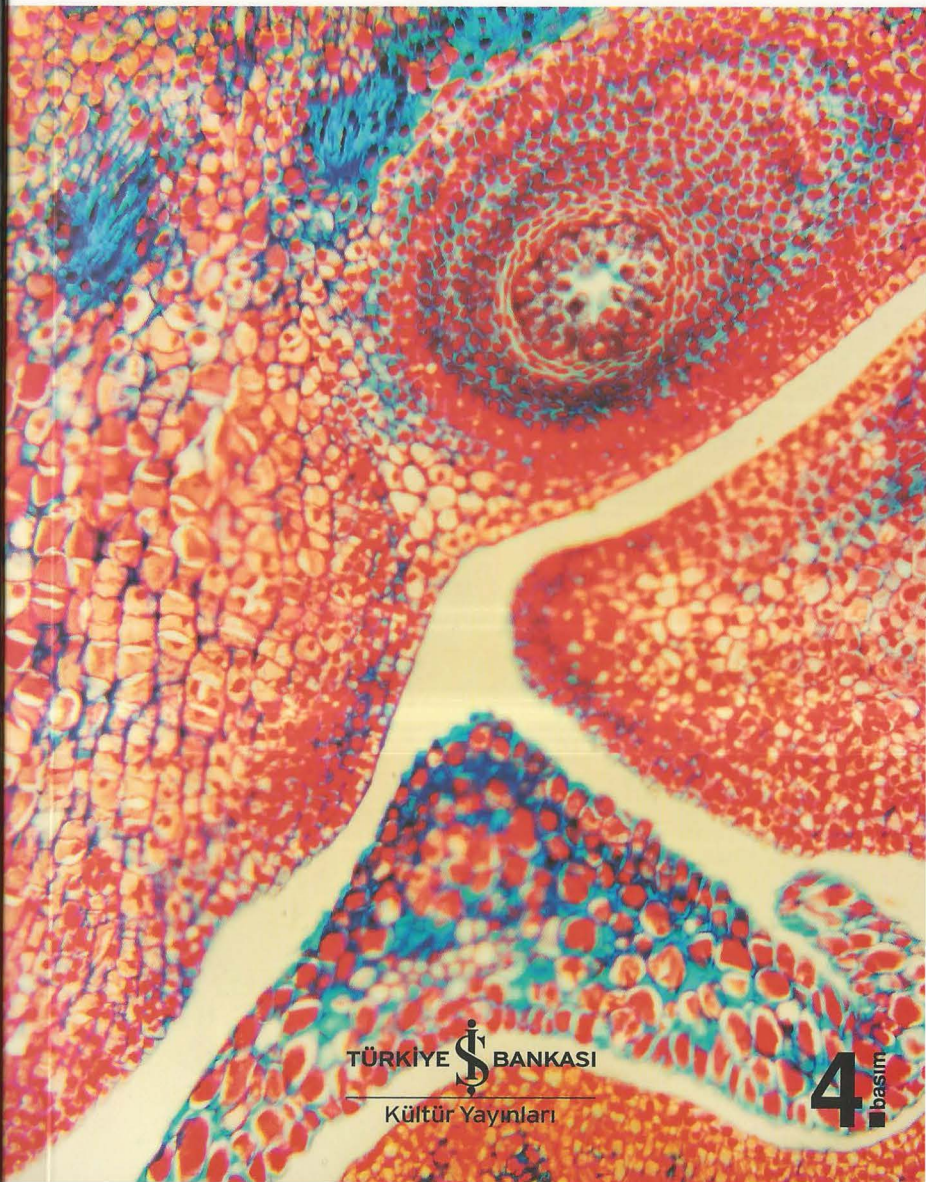
Yitik Paradigma: İnsan Doğası

Edgar Morin

Çeviren: Devrim Çetinkasap

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları
4. basım

Yitik Paradigma: İnsan Doğası
Edgar Morin

Genel Yayın: 2092

KURAM

EDGAR MORIN
YİTİK PARADİGMA: İNSAN DOĞASI

ÖZGÜN ADI
LE PARADIGME PERDU: LA NATURE HUMAINE

COPYRIGHT © 1973, EDITIONS DU SEUIL

FRANSIZCA ÖZGÜN METİNDEN ÇEVİREN
DEVRİM ÇETİNKASAP

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2007
Sertifika No: 40077

EDİTÖR
ALİ BERKTAY

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

REDAKSİYON
KAAN ÖZKAN

DİZİN
OZAN KIZILER

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

I. BASIM: ARALIK 2010, İSTANBUL
IV. BASIM: KASIM 2019, İSTANBUL

ISBN 978-605-360-093-0

BASKI
AYHAN MATBAASI
MAHMUTBEY MAH. 2622. SOK. NO: 6 / 31
BAĞCILAR İSTANBUL
Tel: (0212) 445 32 38 Faks: (0212) 445 05 63
Sertifika No: 44871

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Faks (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

Edgar Morin

Yitik Paradigma: İnsan Doğası

Çeviren: Devrim Çetinkasap

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

İÇİNDEKİLER

Önsöz XI

I
Epistemolojik Lehim 1
1 Kapalı Bilim 3
2 "Biyolojik Devrim" 9
3 "Aşağı Kardeşlerimiz" 23
4 Çatlak ve Lehim 41

II
İnsanlaşma (İnsani-Toplumsal Oluşum) 47
1 Avlamayı Bilen Av 49
2 Toplumun Gelişimi 61
3 İnsanlaşma Sürecinin Gordion Düğümü 79
4 Nihai Tamamlanmamışlık 89

III
Delilik Kabiliyeti Olan Bir Hayvan 95
1 *Sapiens-demens* 97
2 Aşırı Karmaşıklık 117
3 İnsanın Tür Varlığı 139

IV
Eski-Toplum 157
1 Toplumun Açılımı ve Dallanması 163
2 Kültür 173

V
İnsanın Üçüncü Doğumu: Tarihli Toplum 183
1 Leviathan 185
2 Tarih 193

VI
İnsanın Yarımadalığı 203

Notlar 227
Kaynakça 233
Dizin 243

İnsana baktığımda kimi hayvandan daha güçsüz, kiminden daha hantal, ama son noktada hepsinden daha elverişli biçimde ÖRGÜTLENMİŞ bir hayvan görüyorum.

Jean-Jacques Rousseau
İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı

Evren	7 milyar yıl
Dünya	5 milyar yıl
Yaşam	2,5 milyar yıl
Omurgalılar	600 milyon yıl
Memeliler	300 milyon yıl
İnsanımsılar	10 milyon yıl
İnsangiller	4 milyon yıl
Homo Sapiens	100.000 ila 50.000 yıl
Şehir, Devlet	10.000 yıl
Felsefe	2.500 yıl
İnsan bilimi	0

Önsöz

Bu kitap, hem başlangıç noktasına bir geri dönüştür hem de bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Kitabın kuramsal yönelimi benim açımdan yeni, fakat konunun bende bir geçmişi var. 1948-1950 arasında kaleme aldığım *L'Homme et la Mort*'da, biyoloji ve insan bilimi arasında bir bağlantı ve ayırım noktası arıyordum; şöyle yazmışım: "Tarihöncesine, etnolojiye, tarihe, sosyolojiye, çocuk psikolojisine, kısacası psikolojiye dayanan ölüm antropolojisi sahiden bilimsellik iddiasında bulunacaksa, biyolojik bir doğrulamaya kavuşmalıdır artık."

Burada özel bir hayal gücü veya ileri görüşlülük atfetmeyeceğim kendime. Sadece insanların yedi ile on yedi yaşları arasında sordukları, fakat üniversiteye girdikten, kuramlara daldıktan sonra yasaklanan, bastırılan, boğulan, alaya alınan şu naif, sıradan, açık sorulardan birini sorduğumu düşünüyorum. Mizacen kendi kendini yetiştirmeye yatkın olduğumdan, yani ekol ve saygıdeğer tinsel otoritelerin şiarlarına fazla takılmadığımdan, resmi antropolojinin mükemmelen kesip attığını düşündüğü Gordion düğümünü yeniden ele almadan edemedim. Bilindiği gibi insana dair başat kuram, insan ile hayvan, kültür ile doğa arasında sadece bir ayrılık

değil, zıtlık da gören bir paradigma üzerine kurulmuştur ve bu paradigmaya uymayan her şey "biyolojizm", "doğacılık", "evrimcilik" olarak mahkûm edilir.

Artık iyi hal kâğıdı aldığıma göre, neredeyse yirmi yıldır içimde uyumaya bıraktığım can alıcı meselenin peşine düşmediğim için kendimi suçlamanın zamanı geldi. Gerçi insanı hiçbir vakit kapalı, ayrık, doğaya kökten yabancı bir varlık addetmedim ve 1962'de kendime, "Kimiz biz? İnsanın dünyadaki yeri nedir?" (*le Vif du sujet*) diye sorarken, bir "antropo-kozmoloji"yi formüle etmek peşindeydim. Fakat şimdi görüyorum ki, o zaman sadece biyolojik bir bağlantı halkası değil, böylesi bir düşüncenin dayanacağı temel unsurlar da eksikmiş. Farkında bile olmadan, beşeri bilimlerin dar gettosu içine sıkışmışım; ve temel meseleye en çok yaklaştığım an, bilgimdeki sınırlılık ve birikimimin çapsızlığı sebebiyle aslında ondan en uzakta durduğum anmış. Aynı dönemde yazdığım *Introduction à la politique de l'homme*'da, biyo-antropolojik mesele, pek çok defa, fakat hep bölük pörçük, parçalı, yüzeysel ve bilinçsizce ele alınmış: Soruna ya bilimsel faaliyeti "insan türünün içsel dinamizminin ürünü" olarak değerlendirirken; ya "biyolojik evrimden kaynaklanan teknik ilerlemenin bu evrime, onu yönlenirecek ve değiştirecek şekilde dahil olduğu"nu gösterirken ya da bir "biyo-siyaset"in gerekliliğini ileri sürmek için veyahut "insan doğası"nın dönüşümünü ve bunun bir "insanötesi" (*metantrophe*) yaratmasını umut ederken değinmişim.

Böylece "biyolojiye" olan ilgim bulanık, mitolojik bir hal almıştı ve bu ilgi, şayet 1968 yılında neredeyse rastlantısal yollardan gelen ve ilk sorgularımı uyarıp besleyen yardımlar olmasaydı daha da sönükleşecekti. Yeniden araştırmaya giriştim ve iki kere daha karşıma çıkacak talih kuşunu uçarken yakalamaya hazırdım.

1968'de Dr. Jacques Robin esasen biyologlardan ve güdümbilimcilerden müteşekkil bir tartışma grubu (*Groupe*

des Dix) oluşturdu ve beni de buraya davet etti. Robin beni yorulmaksızın yeni okumalar için yönlendirirken, Jacques Sauvan ve Henri Laborit de güdümbilimi (sibernetik) keşfetmemi sağladılar. Güdümbilim (sandığım gibi) mekanist şemalara göre yapılan kolaycı bir indirgeme olmak bir yana, tersine karmaşıklığa bir giriş teşkil ediyordu.

Belirleyici olay bir sene sonra gerçekleşti: John Hunt ve Jacques Monod vasıtasıyla Jonas Salk tarafından, *Salk Institute for biological studies*'e davet edildim. Orada benden istenen tek şey, tam da benim istediğim şeydi: Öğrenmek. Yeniden öğrenciydim artık ve ne büyük bir zevkti bu; merakım hangi yöne sürüklüyorsa o yönde bir keşif sürecine bıraktım kendimi. Enstitüde yaptığım okumalar (ki Monod'nun elyazması halindeki *le Hasard et la Nécessité*'si[1] bunlardan biridir), orada gönüllü yol göstericilerim olma lütfunu gösteren araştırmacılarla yaptığım sohbetler bende "biyolojiye dönüş"ü değil, kuramsal bir yeniden dönüşümü hızlandırdı (okur da kitabın ilk yirmi sayfasından sonra fark edecektir bunu). Aynı zamanda San Diego Üniversitesi İletişim Bilimleri Bölümü'nden Anthony Wilden, Gregory Bateson'u keşfetmemi sağladı ve beni, *General Systems Theory* başlığında toplanan düşünce akımlarını incelemeye teşvik etti. Yine bu arada ekolojik sorunsalla karşılaştım ve Wilden "eko-sistemolojik" araştırmasını yürütürken, Hélène Durbin beni Berkeley'deki yeni ekoloji düşüncesinin öncüleriyle ve savunucularıyla tanıştırdı.

Fransa'ya döndüğümde bu atılım sayesinde önemli bazı teşvikler aldım. François Jacob'un *Logique du vivant*'ı bana biyolojik kavramların gelişimindeki şaşırtıcı diyalektiği gösterirken, Henri Atlan beni John von Neumann'ın *automata* kuramıyla ve Heinz von Foerster'ın *order from noise*, yani "örgütleyici rastlantı" ilkesiyle tanıştırdı. Montreal'deki Mac Gill Üniversitesi'nde misafir olduğum sırada, *Self-Organizing Systems* ile ilgili Fransa'da bulunmayan üç yapıtı inceleme fırsatına kavuştum; Gottard Gunther'in (bibliyografyada

saydığım) metniyle büyülendim; öğrendiklerimi unutmayı ve yeniden öğrenmeyi sürdürdüm ve *Vif du sujet*'de yaptığımı zannettiğim şeyi, düşünce sistemimin temellerini sorgulama işini nihayet gerçekleştirdim.

O dönemden beri, el yordamıyla, hatalar ve belirsizlikler içinde, muhtelif disiplinlerden aldığım malzemelerle, henüz geleneksel disiplinlerin sınırlarında kalmış (vizesi olmadığı için geçiş hakkı alamamış) fikirlerle, şimdi temel önemi haiz olduğuna inandığım sorulara, elbette cevap veren değil, fakat denk düşen kuramı oluşturmaktayım. Bu çalışma tamamlanmış olmaktan uzaktır ve neden böyle olduğunu ileride çıkacak bir kitabımda (*la Méthode*) açıklayacağım.

Araştırmam CIEBAF'den (*Centre international d'études bio-antropologiques et d'anthropologie fondamentale*) ayrı düşünülemez. California'dan döndükten sonra, bu sorunlarla ilgilenebilecek, biyoloji bilimleri ile beşeri bilimler arasında disiplinlerarası görüş alışverişinin yapıldığı ve ayrıca da tam manasıyla disiplinlerötesi olan bir düşünceyi ortaya çıkartıp geliştirebilecek bir merkezin hayalini kurmaya başladım. Bu proje kabul gördü ve insan bilimlerinin gelişimi için kurulmuş Royaumont Vakfı bünyesine taşındı. Bu kitabı ortaya çıkartan araştırmalar CIEBAF'ın faaliyetleriyle iç içe girmiştir.[2] 1971-1972'de meslekten moleküler biyolog Massimo Piatelli-Palmarini ile birlikte, okumalar, buluşmalar ve toplantılarla süren bir keşfe çıktık. Bu araştırma benim için olağanüstü verimli oldu, hiç farkında olmadığım meselelere gözümü açtı, bu konulardaki cahilliğimi ortaya çıkarttı ve her defasında beni yeniden öğrenmeye teşvik etti.

Bu keşif, farklı ülke ve disiplinlerden kırk kadar araştırmacıyı Royaumont'da bir araya getiren, "insanın birliği" temalı büyük bir buluşmayla sonuçlandı. Bu insanların CIEBAF'a davet edilmeleri Pugwach hareketinin destekleyicisi Cyrus Eaton'un cömertliği sayesinde oldu. Cyrus Eaton'un uluslararası bir toplantı yapma imkânı tanıdığı kişi de yine *Hasard*

et la Nécessité'nin yazarı Jacques Monod'ydu; yani burada da yine bağlantıları kuran kişi Monod olmuştur.

Bu kitap söz konusu toplantıdan doğmuştur. En başta on beş sayfalık bir sunum yapmak istiyordum ama yetmiş sayfalık bir metin çıktı. O zaman anladım ki, farkında olmadan çıkarttığım bu hem çok kısa, hem çok uzun müsvedde, bende oluşmaya başlayan ve tamamlanmayı talep eden bir kitabın taslağıdır. Ama bu tamamlama işi de söz konusu toplantıya çok şey borçludur ve kitapta geçen çok sayıda referanstan okurun da anlayacağı gibi, çalışmam her ne kadar özerkse de aynı zamanda "Unité de l'homme" toplantısındaki tartışma ve sunumları bir araya getiren kitabın[3] tamamlayıcısı niteliğindedir.

I

EPİSTEMOLOJİK LEHİM

Bütün veriler, insani olmayan bir doğa ve doğal olmayan bir insan anlayışına son vermeye sürüklüyor bizi.

Serge Moscovici

1

Kapalı Bilim

Kısır Kesinlikler

Memeli sınıfından, primat takımından, insangiller familyasından, *homo* cinsinden ve *sapiens* türünden hayvanlar olduğumuz; vücudumuzun otuz milyar hücreden müteşekkil, genetik bir sistem tarafından denetlenen ve üretilen, iki ila üç milyar yıllık uzun bir doğal evrim sürecinde şekillenmiş bir mekanizma olduğu biliniyor. Düşünen beynimizin, konuşan ağzımızın, yazan ellerimizin biyolojik organlar olduğunu da biliyoruz, fakat bütün bu bilgiler, insan vücudunun karbon, hidrojen, oksijen ve azot bileşimlerinden oluştuğu bilgisi kadar kullanışsızdır.

Darwin'den bu yana primatların soyundan gelmekle birlikte primat olmadığımızı kabul ediyoruz. Atalarımızın yaşadığı tropikal soyağacından düştükten sonra, kültürün bağımsız dünyasını doğanın dışında kurmak için dönüşsüz bir yola çıktığımıza inanıyoruz.

Yazgımızın, primatlar da dahil bütün hayvanların yazgısından çok farklı olduğu apaçık; diğer hayvanlara boyun

eğdirdik, onları ehlileştirdik, soylarını tükettik, sürdük, kafesledik veya korumaya aldık. Biz ise, kendimize taştan ve çelikten kentler inşa ettik, makineler icat ettik, şiirler, senfoniler yarattık, uzayda seyahat ettik. Doğadan gelmekle birlikte doğa dışı ve hatta doğaüstü olduğumuza inanmamamız mümkün mü? Descartes'tan bu yana doğaya karşı düşünüyoruz; doğaya tahakküm etmenin, onu kontrol etmenin ve ele geçirmenin görevimiz olduğuna eminiz. Hıristiyanlık, bütün yaşayan varlıkların ortak yazgısına aykırı, doğaüstü bir ölümle ölen bir insanın dinidir; hümanizm ise doğaüstü yaşayışı bu yazgıdan kurtulan insanın felsefesi: O insan ki nesneler dünyasında özne, özneler dünyasında ise egemendir. Diğer yandan, bütün insanlar aynı türden gelmelerine, *homo sapiens* olmalarına rağmen, yabancı ülkelerdeki benzerlerini tanımazdan gelen veya ondan insanlık sıfatını esirgeyen insan, bu ortak doğa paydasını yadsır durmadan. Grek filozofu bile Persliye bakınca barbar, köleye bakınca canlı bir araç görüyordu. Bugün her ne kadar her insanın insan olduğunu kabul etmek zorunda olsak da bazılarını hemencecik "insancıklar" diyerek dışlarız.

İnsan doğası izleği Sokrates'ten Montaigne'e, Pascal'a kadar sorgulanıp durmuştur yine de. Ancak, bu sorgulama bilinmeyeni, kuşkulu olanı, çelişkiyi ve hatayı keşfetmeye yönelikti. Bir bilgiyi değil, bilgiye dair kuşkuyu beslemekteydi. Nihayet Rousseau ile birlikte insan doğası, tamlık, erdem, doğruluk, iyilik olarak oraya çıkacaktı; artık kendimizi, çaresiz kaybedilmiş bir cennetin sürgünleri olarak görecek ve bundan yakınacaktık. Ve ardından, bu cennetin de diğerleri kadar hayali olduğu keşfedilecekti.

Pascal'ın kayıp paradigması, Rousseau'nun yitik cenneti olan insan doğası fikri, tarihsel evrimin ve medeniyetlerin çeşitliliğinin şuuruna varılmasıyla, yumuşak bir protoplazma haline gelecekti bu sefer: Zaman ve mekâna göre insanlar bu derece farklı olabiliyorlarsa, toplumdan topluma değişe-

biliyorlarsa, insan doğası, tarihin ve kültürün tek başlarına biçim verebildiği esnek bir ilk özdekti sadece. Üstelik insan doğası fikri, toplumsal değişime karşı çıkarılmak üzere muhafazakârlık tarafından dondurulduğu sürece, ilerleme idelojisi, ancak insan doğası diye bir şey yoksa insanın değişebileceği sonucuna vardı. Böylece erdemden, zenginlikten ve dinamizmden soyunmuş insan doğası, biçimsiz, atıl ve tekdüze bir fikir tortusuna dönüştü: İnsanın kaçındığı ve hiç de insanı gerekçelendiremeyen bir fikir.

Ama doğa, yaşayan milyonlarca türün de gösterdiği gibi kendi içinde bir çeşitlilik bir değişim ilkesi taşımaz mı? Doğa, insana kadar varan evrim sürecini bünyesinde barındırmaz mı? İnsan doğası, bu biyolojik niteliklerden yoksun olabilir miydi hiç?

Kapalı Ev

Doğa bilimlerine özgü niteliksel yöntemlerin ve nesneleştirme biçimlerinin insanı kapsayacak boyuta ulaşmasının, insanlığa reva görülen yalıtılmışlığı kırması, insanı yeniden evrene dahil etmesi beklenebilirdi; doğaüstü insan felsefesinin, insan bilimine karşı duran son fantezi, son bir direnç olduğu düşünülebilirdi.

Ama gerçekte, beklenen birliğe kuramda değil, metotta ulaşıldı.

İnsan bilimini doğal bir temele oturtmak yönünde kuramsal girişimler olmadı değil tabii. *1844 El Yazmaları*'nın pek parlak sayfalarında Marx, antropolojinin temeline toplumsal ve kültürel insanı değil, onun "tür varlığı"nı koyuyordu; insanı doğanın karşısına yerleştirmek bir yana, "insanı inceleyen bilimin doğrudan konusudur doğa," diyordu; çünkü "insanın ilk nesnesi –yani insan–, doğadır". Marx böylece şu temel ilkeyi formüle ediyordu: "Doğa bilimleri ileride insan bilimini kuşatacaktır; tıpkı insan biliminin doğa bilimlerini kuşatacağı

gibi: ileride sadece bir tek bilim olacaktır." Engels, insanı "doğanın diyalektiği"ne katmaya çalışıyordu. Spencer, kendi sosyolojik kuramını toplumsal bünye-biyolojik organizma anolojisine dayandırıyordu ve ondan sonra pek çok kişi doğal seçilim temelinde bir toplumsal Darwincilik geliştirmeye çalışacaktı. Freud da kendi hesabına, psişik sorunların kaynağını insan vücudunda arayacak ve aradığını cinsellikte bulacaktı. Fakat Spencercı organizmacılık amiyane anolojilerden öteye gidemeyecek, serbest rekabetin kaba bir rasyonalizasyonu haline gelecekti.

Marx'ın ve Freud'un ilk hamlesi akamete uğradı, gelişme zemini bulamadığından takipçisiz kaldı ve bir gençlik hatası olarak nitelendirildi; ardından, yapısalcı çağın artçıları her iki doktrinden de her türlü "doğacı" izi silmeye çalıştılar, bir yandan da "doğanın diyalektiği" teranesi rafa kaldırıldı.

20. yüzyılın ikinci yarısında antropoloji, tam tersi bir yönde, "doğacılık" ile bütün bağları kesinlikle reddederek işe başladı. Doğada bir benzeri daha olmayan insan toplumu ve insan ruhu, sadece kendi içinde anlaşılmakla kalmamalı, ruhsuz ve toplumsuz bir biyolojik dünyanın antitezi olarak da görülmeliydi.

Hem bilimin nesnesi ve hem de diğer bilimlere has yöntemlerin konusu olan insan, böylece yalıtılmış halde kalır ve insanı doğadaki bir sınıfa ve bir takıma –memelilere ve primatlara– bağlayan *nesep*, kesinlikle bir *intisap* olarak anlaşılmaz. Tersine, antropolojizm insanı hayvanla, kültürü doğayla olan karşıtlığı üzerinden tanımlar. Düzenin ve özgürlüğün sentezi olan insani güçlerin karşısında hem doğal kargaşalar ("orman kanunu", denetimsiz dürtüler) hem de kör içgüdüsel mekanizmalar yer alır; örgütlenme harikası insan toplumu, sürülerin, yığınların ve güruhların toplaşmasından farklı oluşu üzerinden tanımlanır.

Böylece, hümanist doğaüstü insan miti, antropolojinin tam merkezinde yeniden kuruldu ve kültür/doğa karşıtlığı

bir paradigma, yani bütün söylemleri yönlendiren kavramsal bir model halini aldı. Bununla birlikte bu zıt kutuplu insan/hayvan, kültür/doğa ikiliğinin gelip tosladığı bir kesinlik vardır: İnsanın, biri biyolojik-doğal, diğeri psikososyal iki katmanın üst üste konmasıyla çatılmadığı aşikârdır; insanın insani yönüyle hayvani yönünü ayıran kesin bir çizginin olmadığı da öyle. Her insanın biyo-psiko-sosyolojik bir bütünlük olduğu açıktır. Bu kesinlikler dikkate alındığı takdirde, yalıtmacı antropoloji aşamayacağı birtakım çelişkiler yaratır: *Homo sapiens* tastamam, yani Athena'nın Zeus'tan çıktığı gibi tekmil donanımıyla birlikte aniden ortaya çıkmışsa ve bu Zeus, var olmayan bir Zeus; Âdem'in eseri olduğu Elohim[4] de inkâr edilmiş bir Elohim ise o zaman insan nerden gelmektedir? Şayet insanın biyolojik varlığı üretici değil de kültürün yoğurduğu bir ilk özdek ise *o zaman kültür nereden gelmektedir?* Şayet insan, bünyesinde doğayı taşıyarak kültür içinde yaşıyorsa, nasıl hem doğal, hem doğa dışı olabilir? İnsanı, sadece doğa dışı yönüne atıfta bulunan bir kuramla nasıl açıklabiliriz?

Antropoloji artık, bu soruları düşünmekten kaçınıyor ve genelde açıklanamayan şey manasız görülüp bir yana atıldığından, en nihayetinde sorun da algı alanından siliniyor. *Fakat bu yarım yüzyıllık sürede insan/doğa ilişkisinin biyoloji için bile açıklanmadan kaldığını ve biyolojinin bu beceriksizliğinin, antropolojinin soruna duyarsızlığını değil, onu çözmedeki yetersizliğini ortaya çıkarttığını söylemek gerekiyor.*

Nitekim biyoloji bilimi insan bilimine ne bir referans çerçevesi ne de biyo-antropolojik bağıntıları kurma araçları temin edebilmiştir. Yaşam en azından ellili yıllara kadar, organizmalara has özgün bir nitelik olarak değerlendiriliyordu; biyoloji, fiziko-kimyasal dünya içine kapanmış, fakat ona indirgenmeyi istemiyordu; biyoloji ayrıca hayvanlar ve hatta bitkiler âleminde pek yaygın olan toplumsal fenomenelere de kapalıydı ve bu fenomenler, uygun kavramların yokluğu

yüzünden üstünkörü benzetmelerle kavranmaya çalışıyordu. Herkesin gözü önündeki arılar veya karıncalar topluluğu, canlılar dünyasına derinden kök salmış toplumsallığın alameti olarak kavranmıyor, şaşırtıcı istisna türler olarak görülüyordu. Son olarak biyoloji, fizyolojiyi hepten aşan bütün yetenek ve niteliklere, yani canlı varlıklarda iletişim, bilgi ve zekâ namına ne varsa hepsine kapalıydı.

Böylece biyoloji, *biyolojizm* içine sıkışmış oluyordu; tıpkı antropolojinin *antropolojizme*, yani yalıtılmış bir insan anlayışına sıkıştığı gibi biyoloji de organizma içine kapalı bir yaşam anlayışı içine sıkışmıştı. Her ikisinin de kendine has, orjinal bir konusu varmış gibiydi. Yaşam, fiziko-kimya özdekle, toplumla ve daha üst fenomenlerle ilgisiz, insan ise yaşamdan kopuk gibiydi. Bu yüzden dünya, üst üste binmiş ilintisiz üç tabakaya benziyordu:

İnsan-Kültür

Yaşam-Doğa

Fizik-Kimya

2

"Biyolojik Devrim"

Gelgelelim yirmi seneden bu yana durum köklü şekilde değişti; ama bu değişiklik çoğunlukla halen fark edilebilir düzeye ulaşamamıştır. Saydığımız üç tabaka arasında geçirmez bir sınır bulunmuyor artık. Her kapalı paradigmanın içinde gedikler açılmıştır; bu gedikler şimdiye kadar yasak tutulmuş diğer disiplinlere açılıyor ve yeni anlayışların doğuşuna fırsat sunuyor.

Canlılığın Mantığı

Dönüm noktası 1950 senesinin hemen öncesindeydi: Shannon (1949) enformasyon kuramıyla, Wiener (1948)[5] güdümbilim ile, hem yapay mekanizmalara, hem biyolojik organizmalara hem de psikolojik ve sosyolojik fenomenlere uygulanabilir bir kuramsal perspektifin kapılarını açtılar. Birkaç yıl sonra, 1953'te, genetik kodun kimyasal yapısının keşfedilmesiyle (Watson ve Crick), moleküler biyolojideki son gelişmeler biyolojiyi "aşağı" katmana bağlayan bir gedik açmayı başardı.

"Biyolojik devrim"in ilk eylemi herkesçe kabul gördü: Biyolojinin "aşağıya", yani fiziko-kimyasal yapılara açılmasıydı bu. Ama bu aşağıya açılımın, aynı zamanda "yukarıya" doğru açılmak olduğu pek fark edilmedi. Tersine, moleküler devrim biyolojiyi insan gerçekliğinden hiç olmadığı kadar uzağa sürüklemişe benziyordu. Moleküler devrim esasen yaşam fenomeninin fiziko-kimyasal fenomenlere indirgenmesi olarak görülüyordu ve "dirimciler" ile "indirgemeciler"i karşı karşıya getiren polemiğe, ingdigemecilerin lehinde bir son vermesi gerekirdi. Gerçekten de, var olan şeyin yaşayan madde değil, yaşayan sistemler olduğu, yani fiziko-kimyasal maddenin özgül bir örgütlenmesi olduğu ispatlanmıştı. Fakat polemiğin galipleri, bu fiziko-kimya tabiri üzerinde ısrar ediyorlar, "özgül örgütlenme" teriminin paradigmasal anlamını gölgede bırakmaya çalışıyorlardı. Halbuki bu örgütlenmeyi vurgulayan ve ellili ve altmışlı yıllarda bu örgütlenmeyi tedricen aydınlatan da yine kendileriydi. Nitekim yeni biyolojinin bütün yaptığı hücre yaşamını, hücrenin nükleo-proteinsel dayanaklarına irca etmekti. En küçük bir hücre sistemini teşkil eden, milyonlarca molekülün etkileşim ve bileşiminin, "normal" süreçler açısından bakıldığında istatistiksel açıdan ihtimal dışı olduğu keşfediliyordu. Çünkü normal süreçler, sistemin çözülmesine ve bileşenlerinin dağılmasına yol açmalıydı.

Böylece yeni biyoloji, kimyanın habersiz olduğu örgütlenme ilkelerine; yani enformasyon, kod, mesaj, program, iletişim, ketleme, bastırma, ifade ve denetim gibi kavramlara başvurmak zorunda kaldı. Bu kavramların hepsi, hücreyi enformasyon düzeyinde kendi kendini yöneten ve denetleyen bir mekanizmayla tanımladığı için güdümbilimsel niteliğe sahiptir. Mekanizma kavramının canlılığın temel birimi olan hücreye uygulanması zaten kendi başına çok önemli bir olaydı. Bu olay, terimin örgütlenme yananlamından ziyade mekanik yananlamına duyarlı olunduğu için gerektiği gibi takdir edilemedi. Halbuki söz konusu olan, klasik fizikten

öteye geçirten gerçek bir epistemolojik sıçramaydı (Gunther, 1962): Mekanizma, kurucu öğelerine indirgenemeyecek örgütlü bir bütünülüktür. Kurucu öğeler de yalıtılmış şekilde, özgül nitelikleri üzerinden doğru olarak tanımlanamazlar; üst birlik (mekanizma), temel öğelere parçalanamaz, tersine, öğelerin ortaya koyduğu niteliklere anlaşılırlık kazandırır. Hatta bunun da ötesinde, enformasyonel ve güdümbilimsel kavramları sadece ileri düzeyde örgütlenmiş mekanizmalara göndermekle kalmaz; her iki kavramın da antropo-sosyomorf yananlamı vardır. Bu da "yukarıya" açılımın şaşırtıcı tarafıdır: Enformasyon, kod, mesaj, program, iletişim, ketleme, bastırma, insan ilişkilerinden çıkartılan ve psiko-sosyal karmaşıklık dışında düşünülemez kavramlar olarak görülüyordu o tarihe kadar. Bu kavramların, yapay mekanizmalar için kullanılmasında olağanüstü bir yan yoktu, zira son noktada denetim, komut, program hep insan tarafından üretilmiş ve toplumsal ilişkilerin içine sinmiş kavramlardı. Olağanüstü olan, bu ileri düzey örgütlenmeyi hayatın kaynağında görmekti; sanki hücre, bir idare tarafından yönetilen moleküllerden müteşekkil karmaşık bir toplumdu.

Böylece hücrelerin, mekanizmaların ve insan toplumlarının, güdümbilimin bu farklı gerçekliklere tatbik edebileceği düzenleyici ilkelere uyabildiği ortaya çıkıyordu: Güdümbilim, bu farklı gerçeklikleri ilk kez (ve ilkel biçimde) bir araya toparlayabilmişti. Yeni biyoloji böylece bir taşla üç kuş vuruyordu. Bir yanda, kimya ile kurulan içsel ve yapısal bağ, hayatı köklü bir şekilde *physis*'in içine nakşediyordu. Öte yandan, güdümbilimsel bağ, (mekanizma, toplum, insan gibi) biyolojiüstü olduğuna inanılan örgütlenme biçimleriyle görülmedik bir yakınlaşma kuruyordu. Son olarak biyolojik-güdümbilimsel anlaşılırlık ilkesi, klasik fiziğin ilkelerinden uzaklaşıyordu. Nitekim klasik fizik, güdümbilimsel nitelikli en ufak bir örgütleyici mefhum sumaktan aciz olduğu gibi, fiziğin en karmaşık branşı olan termodinamik bile en fazla

örgütlülüğün azalması ilkesini (termodinamiğin ikinci ilkesini) gözler önüne serebiliyordu.

Bu noktada Schrödinger'in (1945'te) çözdüğü temel bir sorun ortaya çıkmıştı. Termodinamiğin ikinci ilkesi entropi artışına, yani moleküler düzensizlik ve örgütlülüğün azalması eğilimine işaret ederken, yaşam tersine, örgütlenmeye, artan karmaşıklığa, yani negentropiye işaret ediyordu. Artık, entropi ile negentropi arasındaki bağlantı ve kopma meselesi ortaya çıkmıştı ve bu mesele de enformasyon kavramı yardımıyla Brillouin tarafından aydınlatıldı (1959). Canlı örgütlenmenin, zaman içinde kurulan enformasyonel düzeninin zamana yayılmış bir düzensizlik ilkesiyle çelişik görünmesinden kaynaklanan bir paradokstur söz konusu olan; göreceğimiz gibi bu paradoks, düzen ve düzensizliği sıkı sıkıya birbirine bağlayan (*Méthode,* c. I ve *Nature de la Nature* isimli kitaplarımda ele alınan mesele); yani yaşamı, karmaşıklık mantığı üzerine kurulu bir yeniden örgütlenme sistemi olarak gören bir kavrayış sayesinde aşılabilir (bkz. *Méthode*, c. II, *Vie de la Vie*). Her halükârda yeni biyoloji Hindistan'ı ararken Amerika'yı keşfetmişti: Onu fiziko-kimyasal dünyaya açan hamle içerisinde, canlı örgütlenmenin asli ilkelerini keşfediyordu; artık bu ilkeler, biyolojiyi yaşamın en karmaşık biçimlerinden tecrit eden "yukarı"dan vurulmuş kilidi kırmayı sağlayacaktı.

Büyük bir devrim gerçekleştirdiklerinin bilincinde olmakla birlikte, daha büyük bir devrimin henüz başında olduklarını fark etmeyen moleküler biyologlar, kullandıkları güdümbilimsel kavramları, özgün bir örgütsel gerçekliğin ifadesi olarak değil, yaşamın nihai fizikokimyasal gerçekliğini kavramaya yarayan araçlar olarak değerlendirdiler.

Bu yüzden moleküler biyologlar, matematikçi Neumann'ın ortaya koyduğu üst-güdümbilimsel düzeye pek dikkat sarf etmediler. Hayatının son yıllarında Neumann'ın düşüncesi, *automata* kuramı üzerinde odaklanıyordu (Neumann, 1966). Hayal edilebilecek en mükemmel yapay mekanizma ile dü-

şünülebilecek en temel canlı mekanizmalar arasındaki aşikâr fenomenal farkı paranteze alan Neumann, bu ikisi arasındaki yapı farkını ortaya çıkardı. Gerçekten de yapay bir mekanizma, kurulur kurulmaz bozulmaya başlarken canlı mekanizma zamana bağlı olmakla birlikte bozulmayan, hatta türetici olabilen bir mekanizmadır; yani karmaşıklığını artırmaya yetkindir. Mamafih bu farklılığın hakikaten paradoksal ve öğretici niteliği ancak yapay mekanizmanın, canlısından çok daha az güvenilir olmakla birlikte, canlınınkinden çok daha güvenilir parçalardan oluştuğu, düşünüldüğünde ortaya çıkar. Böylece örneğin bir araba motoru, inceden inceye denetlenmiş parçalardan oluşur fakat bozulma riski, her bir aksamın (bujinin, karbüratörün vb.) bozulma risklerinin toplamına eşittir. Canlı mekanizma, pek az güvenilir öğelerden (bozuşan moleküllerden, bozulan hücrelerden) oluşmakla birlikte son derece güvenilirdir: Bir kere, gerektiğinde bozulan öğeleri yenileme, yeniden yapılandırma, yeniden üretme, yani kendini tamir etme yeteneğine sahiptir. Öte yandan canlı mekanizma, kısmi "bozulma"lara rağmen, duruma göre işleme yeteneğine sahiptir; yani talihin yardımıyla amaçlarını gerçekleştirebilir. Ama yapay mekanizma en fazla sorunu tespit edip işleyişini durdurmayı başarabilir. Üstelik iç düzensizlik, yani iletişimsel tabirle "gürültü" veya hata, yapay mekanizmayı her zaman için bozarken, canlı mekanizma daima bir parça "gürültü" ile işler ve karmaşıklığın artışı, mazur görülen gürültüyü azaltmak yerine artırır. Dahası, belli eşikler arasında, daha ileride göreceğimiz gibi, "gürültü"nün veya düzensizliğin artışı ile karmaşıklığın artışı arasında derin bir üretici ilişki var gibi gözükmektedir.

Karmaşıklık, Neumann'a anahtar bir kavram gibi gözükmüştü. Karmaşıklık, doğal mekanizmanın yapay mekanizmadan çok daha fazla sayıda etkileşimi ve birimi işlettiği manasına geldiği gibi ayrıca canlı varlığın, bambaşka bir işleyiş ve gelişme mantığına tâbi olduğu anlamına da gelir. Bu

mantığın içinde belirsizlik, düzensizlik ve tesadüf, daha üstün bir örgütlenmenin veya özörgütlenmenin unsurları olarak rol oynarlar. Gerçi aklımız da bu canlılık mantığının bir ürünüdür fakat aklımızın, şeyleri tabi tuttuğu mantığa kıyasla canlılık mantığı kuşkusuz çok daha karmaşıktır.

Kendi kurucu öğelerini durmaksızın üreterek kendini örgütleyen ve bütünlüğü içerisinde kendini çoğaltan bir sistemin mantığını nasıl anlayabiliriz? 1959 ile 1961 yılları arasında bu konuyla ilgili (Yovits, Cameron, von Foerster tarafından) üç sempozyum düzenlendi, fakat fikir gösterilen ilgi sönükleşti: Enformatik mekanizmalara doğrudan tatbik edilen güdümbilimden farklı olarak, özörgütlenme hakkındaki kuram taslakları canlı niteliğine sahip hiçbir mekanizma üretemiyor ve üstelik biyolojinin hiçbir keşfine verimlilik kazandıramıyordu. Bu keşifler esasen canlı sistemindeki etkileşim ve birimleri kimyasal açıdan saptamayı hedefliyordu. Deneysel araştırmalar için fazlasıyla formel, pratik tatbikatlar için fazla ilkel olan özörgütlenme kuramı, doğuş aşamasında, yanlış anlaşılan ve marjinal bir teori olarak kaldı; başarısız olmadı fakat yeni bir gelgitin beklentisi içinde karaya oturmuş durumda.

Aynı şekilde "biyolojik devrim" de sadece başlangıç aşamasındadır. Eski paradigma paramparça, yenisi henüz oluşmadı. Fakat yaşam kavramı artık değişmiş durumdadır: Zımnen veya alenen özörgütlenme ve karmaşıklık fikirlerine bağlı durumdadır.

Ekolojik Esin

Yeni biyoloji kuramı, ne kadar tamamlanmamış olursa olsun, yaşam kavramını değiştirmiştir. Yeni ekoloji kuramı da başlangıç aşamasında olmasına rağmen doğa kavramını değiştirmiştir. Organizmaların, içinde yaşadığı çevreyle ilişkilerini incelemeyi amaçlayan ekoloji, 1873'te Haeckel tarafından kurulmuş bir doğa bilimidir. Gelgelelim ya ekolojik ilgiler

doğa disiplinleri içinde tali bir konumda kaldı ya da çevre, esasen kâh şekillendirici (Lamarckçı), kâh seçilimci (Darwinci) coğrafi-iklimsel bir kalıp olarak değerlendirildi. Bu kalıp içinde türler, umumi bir düzensizlik içinde yaşıyorlardı ve burada sadece en güçlü ve en yetenekli olanların kanunu geçerliydi. Ekoloji bilimi canlı varlıklar topluluğunun (biyosenoz), içinde yaşadığı coğrafi-fiziksel (biyotop) bir "mesken" veya uzam ile, global bir birlik veya ekosistem teşkil ettiğini epey kısa bir süre önce ancak kavramıştır. Peki niye bir sistem? Çünkü ekolojik bir mesken içindeki dayatmalar, etkileşimler, karşılıklı bağımlılıklar bütünü, belirsizliklere ve rastlantılara rağmen ve onlar yüzünden kendiliğinden bir özörgütlenmeye yol açar. Nitekim, doğum ve ölüm oranları arasında dengeler sürekli yeniden kurulur. Az çok dalgalanma gösteren bu düzenlilikler rastlantısal etkileşimler üzerinden tesis olunur. Bütünleyici ilişkiler, ortaklıklar, simbiyozlar vasıtasıyla olduğu kadar avcıyla av, yiyen ve yenilen arasındaki uzlaşmazlıklar dolayısıyla da kurulur; türler arasında hiyerarşi tesis olunur; aynı şekilde, sadece hiyerarşilerin değil, çatışma ve dayanışmaların örgütlü sistemin temeli olduğu insan toplumlarında, rekabet (*matching*) ve uyum (*fitting*), ekosistemin karmaşık temellerinden birkaçıdır. Bütün bu etkileşimler üzerinden, temel çevrimler meydana gelir: Bitkiden otçul ve etçil hayvana, planktondan balığa ve kuşa kadar, devasa bir çevrim güneş enerjisini aktarır, oksijeni üretir, karbon gazını tutar ve ekolojik bir meskende yaşayan varlıkları bin türlü ağ ile gezegene bağlar. Bu manada ekosistem, tam anlamıyla kendi kendini örgütleyen bir bütünlüktür. Dolayısıyla doğayı küresel bir organizma, matrisyel bir varlık addetmek romantik bir çılgınlık değildir; tabii kendi çocukları tarafından yaratılan bu tabiat ananın aynı zamanda bir üvey anne olduğu, ve ölümü ve yıkımı da düzenleyici araç olarak kullandığı unutulmamak kaydıyla.

Öyleyse yeni ekolojik bilinç, doğa fikrini değiştirmek durumundadır; ve bu hem (doğayı, canlı sistemleri bütünleştiren

bir ekosistem gibi değil de söz konusu sitemlerin ayıklanması olarak gören) biyoloji bilimlerini hem de (doğayı şekilsiz ve düzensiz bir şey olarak algılayan) beşeri bilimleri etkilemelidir.

Değiştirilmesi gereken bir diğer şey de canlı bir varlık ile çevresi arasındaki ekolojik ilişki kavrayışıdır. Eski biyolojizme göre canlı varlık doğa içinde evrimleşiyordu ve doğadan enerji ve malzeme temin etmekle yetindiğinden ona sadece fiziksel ihtiyaçları ve beslenmesi yönünden bağımlıydı. Canlı varlığın sadece enerjiden değil, aynı zamanda negatif entropiden, yani karmaşık örgütlenme ve enformasyondan da beslendiği yönündeki temel fikri, biyolojik devrimin öncülerinden Schrödinger'e borçluyuz (1945). Bu önerme, farklı şekillerde geliştirildi ve ekosistemin, bütünleştirdiği canlı sistemlerini eşgüdümlü biçimde örgütlediğini ve programladığını ileri sürebiliriz (Morin, 1972). Bu önerme çok kapsamlı bir kuramın sonucudur: Ekosistemik ilişki, içekapalı iki unsur arasındaki dışsal bir ilişki değildir; söz konusu olan, iki *açık* sistem arasındaki bütünleştirici bir ilişkidir. Ekosistemik ilişki içerisinde her sistem, kendi başına bir bütün teşkil etmekle birlikte bir diğer sistemin parçasıdır. Canlı bir sistem ne kadar özerkse, ekosistemden o kadar bağımsızdır; nitekim özerklik çevreyle, çeşitlilik açısından son derece zengin, her türden ilişkinin varlığını gerektirir. Yani özerklik karşılıklı ilişkilere bağlıdır ve tam da bu ilişkiler kısmi bağımsızlığın koşulu olan bağımlılıkları oluşturur. Böylece, doğadan en çok özgürleşmiş insan toplumu özerkliğini, çoklu-bağlılıklarla sağlar. Ekosistemik karmaşıklık ne kadar büyükse, ekosistem de içinde yaşayan toplumu o derece büyük bir zenginlikle, çeşitli besin ve ürünlerle destekleyebilir ve toplumsal düzenin, yani karmaşıklığın çeşitlilik ve zenginliğini de o oranda besleyebilir. Bu karmaşıklığın nihai semeresi olan insan bireyselliği, toplumdan en çok bağımsızlaşmış ama aynı zamanda ona en çok bağımlı şeydir. İnsan bireyliğinin gelişmesi ve korunması, çok sayıdaki eğitimsel (uzun süreli okul öğrenimi, uzun süren

toplumsallaşma), kültürel ve teknik bağımlılıkla ilintilidir. Yani insanın ekolojik bağımlılığı/bağımsızlığı üst üste binmiş ve birbirleriyle karşılıklı bağımlı iki düzey, toplumsal ekosistem ve doğal ekosistem düzeyleri şeklinde var olur. Bunları yavaş yavaş keşfetmeye başlıyoruz.

Ekoloji ya da daha doğrusu ekosistemoloji (Wilden, 1972), doğmakta olan bir bilimdir. Fakat ekoloji, canlının özörgütlenmesi kuramına temel bir katkı oluşturmuştur zaten ve antropolojiye ilişkin olarak da doğa kavramının itibarını tazeler ve insanı da onun içine yerleştirir. Doğa artık düzensizlik, pasiflik veya silik bir ortam değildir: Karmaşık bir bütünlüktür o. İnsan bu karmaşık bütünlük karşısında kapalı bir unsur değildir; bir ekosistem içindeki örgütleyici özerklik/bağımlılık ilişkilerine tabi dışaaçık bir sistemdir.

Etolojik Esin

Biyolojiyi "yukarı"ya doğru açan etoloji, altmışlı yıllardan beri başarılı bir hamle yapmıştır. Fakat bu başarı, hayvanları basite indirgenmiş laboratuvar şartlarında değil, doğal ortamlarında gözlemleyen yalnız öncülerin çalışmalarının ilerleme yaratması için zaman gerektiği gerçeğini unutturmamalıdır. Ekoloji doğa fikrini değiştirirken etoloji de hayvan fikrini değişime uğratır. Altmışlı yıllara kadar hayvan davranışı kâh otomatik tepki veya refleksler, kâh otomatik dürtü veya "içgüdüler" tarafından yönetiliyormuş gibi görülüyordu. Bu yönlendirici unsurların işleyişi, organizmanın korunma, hayatta kalma ve üreme ihtiyaçlarını tatmin etmeye yönelikti. Halbuki etolojinin ilk keşifleri bize hayvan davranışının hem örgütlü, hem örgütleyici davranışlar olduğunu gösteriyor.

Hepsinden önce iletişim ve bölge kavramları ortaya çıkıyor. Hayvanlar iletişir; yani mesaj olarak kabul görecek şekilde kendilerini ifade ederler ve belirli davranışları mesaj olarak yorumlarlar (Sebeok, 1968).

Mesajlar, kuşların şakıması gibi yalnızca sesli değil, aynı zamanda görsel (jestler, mimikler) ve kokusaldır (hayvanın, komşusuna veya eşine mesaj iletmesini sağlayan feromon denilen kimyasal maddelerin salgılanması). Bu iletişimin aşırı basit ve sadece cinsel ilişkiyi ilgilendiren bir iletişim olduğuna inanılıyordu. Aslında sadece kur için değil, işbirliği, uyarma, tehdit etme, boyun eğme, dostluk ve oyun için de kâh anolojik, kâh dijital temelli, genelde ise her ikisini birleştiren sembolik davranışların ve ritüellerin gelişmiş olduğunu görüyoruz. Dikkat çekici olan şey, belli bir durumun sonucunda ortaya çıkan anlamlı bir davranışın, bu durumun dışına çıkarak sembolik bir mesajın ifadesi haline gelmesidir. Örneğin bir dişi kaz, erkeğe muhabbetini göstermek için, hayali bir saldırıdan korunma talep ediyormuş gibi davranır ki, bu bir tür "beyim sensin" mesajıdır (Lorenz, 1969). Çok çeşitli kuş türlerinde boyun eğme, gaganın kocaman açılmasıyla ifade edilir; bu da çocuksu bağımlılık davranışını taklittir. Dostluk, eşe bir dal parçası uzatmakla ifade edilir; ki bu da cinsel olmayan bir bağlamda, anaç "birlikte yuva kuralım" davetinin aktarılmasıdır (Wickler, 1971). Daha geniş ölçekte çocuk veya dişi taklidi yapmak, hürmetlerini sumak veya boyun eğmek anlamına gelebilir.

Üstelik Bateson'un vurguladığı gibi (1955), hayvanlar arasındaki oyun, iletişimin doğası üzerine bir iletişimin (bir üst-iletişimin) varlığını gerektirir: Hafifçe ısırmak, ısırmaya benzer fakat tersini, oyun oynamayı, yani dostluk ve çatışmasızlığı ifade eder; oyunlarda sergilenen sözde çatışmalar anlaşmanın ifadesi haline gelir. Öyleyse en basit ve en açık şekliyle bile oyunun, yerine göre kurnazlık, kandırma ve saklanma şeklinde ortaya çıkabilecek iletişimsel karmaşıklıktan doğduğunu görüyoruz.

Demek ki hayvan iletişimi buraya kadar bile göstergesel bir düzeyi içerir ve cinsel ilişkinin çok ötesine geçerek, çok geniş çeşitliliğe sahip bireylerarası davranışları ilgilendirir:

Boyun eğme, sinme, kabul, red, seçme, dostluk bunlardan bazılarıdır. Dahası, hayvan iletişimi demografik düzenleme, bölgenin korunması ve tertibi gibi örgütlenmeye dair temel olgulara da ilişkindir.

Bölge kavramının, çoğu hayvan türü için önemi haklı olarak vurgulanmıştı, fakat bazı bilim insanlarının bu kavramı yalıtması veya onu etolojinin anahtar kavramı haline getirmek istemesi hatalıdır (Ardrey, 1967). Nitekim bölge, hayvan yaşayışının çokboyutlu örgütlenmesinin uzamsal boyuttaki (*mapping*) icrasıdır; yoksa sadece bireyin, bir çiftin veya grubun faaliyet sahasının tertibi olmakla kalmaz, öteki ile –başka bölgeden hayvan veya gruplarla– ilişkinin de örgütlenmesidir.

Daha ileri giden etoloji iletişim sisteminin, genellikle, o zamana kadar fark edilmemiş bir toplumsal ilişki içinde bireyleri bir araya getirdiğini ve böylece öylesine toplaşmaların birdenbire örgütlü bir düzen halini aldığını keşfediyor: Kümes horozun emrindeki düzensiz bir harem değil, *pecking-order*'a (gagalama düzenine) göre hiyerarşiye tabi halde, katı bir toplumdur; yemlenmedeki öncelik düzeni, tavuklar arasında katıksız bir *rank-order* (mevki düzeni) tesis eder. Yine kurt sürüsü, baskın bir erkek tarafından yönlendiren bir güruh değil, hiyerarşinin tabiyet ritüeline göre kurulduğu ve saldırıda olsun, savunmada olsun toplu bir stratejiyi benimseyen bir topluluktur (düşmanın yolunu kesmek için güç birliği; öncülerin geri çekilmesini kollamak için artçıların ayrılması gibi).

Biyo-Sosyolojik Esin

Bildiğimiz gibi, sosyoloji insanın canlı dünyada benzersiz olduğuna inanır ve toplum olduğu kabul edilen karıncalar, arılar ve termitler topluluğu bile sadece olağandışı istisnalar addedilmekle kalmayıp aynı zamanda "kör içgüdü"ye itaat üzerine kurulduğu için anti-toplumun canavarca örnekleri olarak da görülür. Biyolojizm ise, organizmacı paradigmasını

terk etmek için ne yeterli kavrama ne de niyete sahiptir ve örgütlü böcek toplumlarını, hayvan sosyolojisine özgü gelişmeler olarak değil, türe özgü bir durum olarak algılar. Çok tuhaf ve aydınlatıcı bir şekilde hayvan sosyolojisi, etolojinin kıyısında doğar. Bugün etolojinin ortaya çıkarttığı muhtelif verileri yeniden okuyarak bir toplum kavramı kurabiliriz. Bu toplum, elbette kendi ana bölgesini düzenler ve korur; hiyerarşik şekilde yapılanır; fakat bu hiyerarşi, bireylerarası tabiyet/egemenlik ilişkilerinin, eğreti bir şekilde çözülen rekabetin ve çatışmaların ürünüdür. Birbirine raptolmuş bu ilişkilerdir tam olarak hiyerarşiyi oluşturan. Toplum aynı zamanda, dış tehlikelere ve düşmanlara karşı dayanışmayı içerir ve çoğu kez incelikle örgütlenmiş ve farklılaşmış işbirliği faaliyetini gerektirir. İşaretler, semboller, törenler üzerinden gerçekleşen iletişimin zenginliğiyle, tam olarak sosyal ilişkilerin zeginliği ve karmaşıklığıyla orantılıdır. Kuşlarda ve bilhassa da memelilerde, bireyler arasındaki büyük çeşitlilik, ileride göreceğimiz gibi bu karmaşıklığı belirler ve artırır.

Bütün bunlar, çeşitli bireylerin örgütlenmesi olarak tasarlanan toplumun hem rekabet, hem dayanışma üzerine kurulu olması, zengin bir iletişim sistemine sahip olması demektir ve doğada fazlasıyla yaygın bir fenomendir bu. Üstelik önümüzde keşfedecek daha pek çok şey var.[6]

Her halükârda, güruh, sürü, koloni kavramlarının toplum kavramıyla ikamesi, bu grupların karmaşık örgütlenmelerini keşfettiğimizden beri, zorunlu hale gelmiştir. Yeni biyo-sosyolojik karmaşıklık keza burada da örgütlenme kavramı etrafında ortaya çıkıyor ve toplumsal örgütlenmenin başgöstermesi de karmaşıklık kavramı dolayımında şekilleniyor.

Artık, toplumu canlı sistemlerin özörgütlenmesinin geniş ölçüde yaygınlaşmış, çok eşitsiz, fakat pek muhtelif gelişmeler kaydetmiş temel biçimlerinden biri telakki edebiliriz. Şu halde insan toplumu, doğal toplumsal fenomenin olağanüstü bir gelişmesi ve değişkesi olarak görünür; böylece sosyoloji –insan

bilimi– yalıtılmışlığından kurtulur ve genel sosyolojinin –doğal bilimin (Moscovici, 1972)– taçlanması haline gelir.

Keza, etoloji ve hayvan sosyolojisinin sonuçları içe kapalı antropolojizm paradigması açısından da ölümcüldür. İletişimin, sembolün ve törenlerin insana özgü ayrıcalıklar olmadığı, türlerin evriminde daha gerilere uzanan kökleri olduğu fark ediliyor.

İnsan türünün kur davranışını, boyun eğmeyi, hiyerarşik grup yapısını, bölge kavramını icat etmediği nasıl kesinse (Cosnier, 1969) toplumun bir insan icadı olmadığı da artık aynı ölçüde kesindir. Hatta insan toplumlarına özgü kimi niteliklerin, çoktan pek çok hayvan toplumunda ortaya çıkmış olduğunu da söyleyelim (çatışmalar ve dayanışma, karşıtlıklar ile bütünleyicilikler arasındaki karmaşık ve muğlak ilişki, farklı bireylerin aynı iletişim ve örgütlenme sistemindeki uyuşumu bu nitelikler arasındadır). İnsanın toplumsal düzeninin karşısına hayvan davranışlarındaki düzensizliği koymak artık mümkün değildir; insan toplumlarının göbeğinde işleyen karmaşık belirsizliklerin (insan toplumlarının getirdiği değişkenlikler, çatışmalar ve gerilimler boyutunun) karşısına hayvan gruplarında hüküm sürdüğü varsayılan mekanik zorlamayı koymak mümkün değildir artık. Hayvan toplumlarında ve bilhassa da memelilerde karmaşık bir düzen mevcuttur ve bu düzen de belli bir düzensizlik ve "gürültü"yü, karmaşıklığının vazgeçilmez bileşkesi olarak beraberinde getirmektedir. Hayvan etolojisinin sadece taslağını çıkarttığı bu resim, son on yılda pirmatoloji alanında verilen muhteşem eserlerde birdenbire ortaya çıkar. Bu defa, değişen sadece toplum fikri değil, insan ve maymun fikri olur.

3

"Aşağı Kardeşlerimiz"

Doğal ortamdaki maymunlar ve insanımsı grupları üzerine yapılan incelemeler, onların toplumsal hayatlarıyla, hatta kısaca hayatlarıyla ilgili görüşleri[7] yeniledi. (Carpenter, De Vore, Washburn, Itani, Chance, Kawamura, Tsumori vb.) Babun, makak ve şempanze grupları, çokeşli erkeğin ölçüsüz despotluğuna tabi güruhlar değil, içsel farklılaşmanın, karşılıklı iletişimin, kuralların, norm ve yasakların var olduğu gruplar olarak görülüyor artık.

Maymun Toplumu

Bu toplumlar bölgeselleşmiş ve dahası nüfuslarını kendi kendilerine düzenleyen, kimi zaman sayıları birkaç düzineyi bulan; birey sayısını sabit, cinsiyete ve yaşa göre kısmen değişmez bir dağılım içinde tutan toplumlardır. Fazlalıkların dışlanması veya toplu göçe zorlanması, kâh bireysel ayrılmalar, kâh başka özerk kolonilerin kurulması söz konusudur.

Toplum tipi sadece türe göre değil, aynı zamanda çevreye göre de farklılaşma gösterir. Bu yüzden orman toplumları

(şempanzeler) ile savan toplumları (babunlar) ayrılmış ve hatta zıtlaştırılmış; ve hatta bazen aynı tür içerisinde savan ve orman toplumları ayrı ayrı gözlenmiştir. Ağaçlarda geçen hayatın büyük bir güvenlik temin ettiği orman toplumları ademi merkeziyetçidir ve bu toplumlarda liderlik daha ziyade teşhirci "gösterişçilik" ile, Chance'ın tabiriyle "hazcı" niteliklerle elde edilir. Savan toplumları merkezileşmiştir, hiyerarşik mevki "dişle tırnakla" elde edilir; tabi olanların dikkati daima erkek liderin üzerindedir ve lider de iktidarı, saldırganlığı veya "güç istenci" doğrultusunda elde eder.

Bu muhtelif toplumlar bünyesinde (babunlar, makaklar, şempanzeler) yetişkin erkekler, dişiler ve gençler arasında çok net sınırlar belirir ve bu sınırlar, kastların (yetişkin erkekler), hiziplerin, çetelerin (gençler) ve haremlerin kuruluşuna kadar varabilir. Burada söz konusu olan sadece hiyerarşik bir farklılaşma değil, aynı zamanda statü, rol, faaliyet farklılığıdır ve bu da doğmakta olan biyo-sosyal sınıflarla karşı karşıya bulunduğumuzu gösterir. Örneğin erkekler bölgeyi korurlar, yırtıcılara karşı mücadeleyi yönetirler, grubu sevk ederler, (gençleri bertaraf ederek, onları mümkün olduğunca uzun süre yetişkin olmayanlar statüsünde tutarak, çoğunlukla da dişilerle serbestçe çiftleşmelerine izin vermeyerek) hiyerarşik yapının bekasını sağlarlar. Dişiler sadece bebek bakımından değil, çocukların sosyalleşmesinden de sorumludur. Toplumun kıyısında yaşayan gençler oyun oynarlar, öğrenirler, keşfederler ve kimi zaman yenilikler yaparlar. Dişiler, istikrarın ve toplumsal bütünleşmenin merkezidir. Buna karşın iktidarın tepesinde, istikrarsızlık ve gizli ya da açık rekabet vardır. Er geç baskın bir erkeğin ayağı kaydırılacak ve yerine yeni bir lider geçecektir. Toplumun kıyısında yaşayan gençler de başka bir şekilde, dışlanma ile kabul edilme arasında, istikrarsız bir konumdadırlar.

Egemenlik/tabiyet ilişkileri, "sınıflar" ve de bireyler arasındaki hiyerarşik ilişkileri düzenler. Egemenlik ilkesi kar-

maşıktır; ne uzun zaman sanıldığı gibi cinsel iktidar, ne salt kaba kuvvet ne de hatta zekâ tek başına iktidara ulaşmayı ve onu korumayı sağlayabilir. Toplumsal erk, cinsel ve "siyasal" açıdan tam bir hâkimiyet sağladığı ve özgür kişisel gelişime izin verdiği için yükselmeyi getiren şeyin, insanlarda olduğu gibi çözümlenmesi güç, girift ve değişken bir karışım olduğunu varsayabiliriz. İktidarın icrası söylediğimiz gibi, saldırganlık ile teşhircilik arasında salınan bir seyir izler. İlk durumda lider, yetkesini korkutmayla, tehdit davranışıyla (*threat behavior*) sürdürür; ikinci durumdaysa, mevcudiyetini ve sahip olduğu önemi hatırlatarak yapar bunu.

Tabiyet egemenlikten de karmaşıktır, zira teba açısından mesele asgari zararla hayatını geçirmektir. Tabiyet kaçınma davranışıyla dışavurur kendini; liderin yoluna çıkmamaya çalışmakla, boyun eğme, yaltaklanma, hizmet etme ve yardımseverlik davranışlarıyla ifade edilir (baskın erkeğe, bir dişi gibi arkasını sunan ast, dişilik taklidi yapar ve en içten hürmet ve bağlılık duygularını ifade etmek için eşcinselmiş gibi davranır). Daha dikkat çekici ama daha nadir gözlenmiş (Itani, Rowell, Hinde, Spencer, Both) bir tavır, yavrusu olmayan orta düzeydeki bir dişinin yahut yine "orta sınıftan" bir erkeğin, daha üst düzeydeki bir dişinin yavrularını savunma ve şımartma işini üzerine almasıdır. Bu "amca" ve "hala"ların geçici yardımseverliği ya boyun eğişi, ya bir basamak atlama hırsını, ya daha üst düzey birine himet etme hazzını yahut bunların hepsini birden içeriyor olabilir. Öte yandan, kâh dışlanmışlardan, aykırılardan, marjinallerden oluşmuş yarı "kanun dışı" küçük grupların, kâh geçici süreliğine münzevi olan bireylerin toplumun çevre bölgelerine yerleştiğini görüyoruz.

Gördüğümüz gibi, sadece kolektif "sınıf" hiyerarşisi değil, ayni zamanda bireysel "mevki" hiyerarşisi de söz konusudur. Bu son tür hiyerarşi, tehdit/sakınma veya boyun eğme davranışlarına, dişilerdeyse eşlerinin mevkisine göre tesis olabilen bir hiyerarşidir. Her mevkiye bir statü, yani bir dizi

hak ve ödev denk düşer: Her mevki ve statüye ise bir rol tekabül eder. Rol, bireye sonsuza dek bağlı olmayan, fakat bireyin mevkiine ve toplumsal "sınıf" içinde işgal ettiği yere göre değişen bir davranış biçimidir. Crook'un söylediği gibi, "primatın toplumsal davranışını, yaş statüsüne, cinsiyetine, bir tip grup içindeki konumuna ve rolüne göre tasvir edebiliriz" (Crook, 1971, s. 39).

Bütün bunlardan hem birbiriyle çelişen hem de birbirini tamamlayan iki sonuç çıkıyor. İlk sonuç, toplumsal bütünleşmeyle, ikincisi ise toplumsal hareketlilikle ilgilidir.

Her şeyden önce, bilhassa da hiyerarşinin katı olduğunda toplumsal bütünleşme, hayatın bütününü etkileyen tam bir eşitsizliktir; üst kasttaki bireyler çok büyük bir hareket hürriyetine, arzularını ve keyiflerini pek az yasağa maruz kalarak gerçekleştirme olanağına sahiptirler. İktidar, her türlü nimeti, özgürlüğü ve özellikle de hür kişisel gelişimi sağlar. En alt kademelerde tabiyete zorlamalar, hüsranlar, kısıtlama ve yasaklamalar, belki de "nevrozlar" eşlik eder. Şu halde toplumsal eşitsizlik, bir şekilde aynı zamanda saadet eşitsizliğidir. Bu eşitsizlik, merkeziyetçi olmayan orman toplumlarında daha gevşek, savanların askerleşmiş topluluklarında çok daha baskıcı, ezici ve katıdır.

İkinci olarak bu eşitsizlik, nispi bir toplumsal hareketlilik tarafından yumuşatılır. Gençler yetişkinliğe erişir, yetişkinler yaşlanır, yani güçten düşer. Fakat yaş otomatik bir terfi unsuru değildir; toplumsal yükselmede ve düşüşte çok çeşitli bireysel yazgıya ve mevkiye yer vardır.

Babun, makak ve şempaze toplumları hiyerarşi, kast, neredeyse sınıf özellikleri gösterdikleri gibi, farklılaşma ve çeşitlilik yönünden daha önce asla tahmin edilememiş düzeylere ulaşırlar. Buna karşın, genellikle toplumun ilk çekirdeği telakki edilen aile, bu toplumlarda hiç gelişmemiştir.

Tekerkekli gruplar, bazı türlerde hem ailenin hem de toplumun ilkel bir örneğini teşkil etse de çok erkekli gruplarda

ailenin oluşumu, bütüncül toplumsal örgütlenme yararına körelmiştir. Anne ile çocuk, erkek ile dişi arasında bağ vardır, fakat anne-baba-çocuk arasında aile bağı ya da baba ile çocuk arasında ilişki yoktur. Yalnız, bazı istisnalar söz konusudur; özellikle de makaklarda (hiç değilse, bugünkü bilgimiz dahilinde) erkeğin rolü baba bakımını pek az içerir. "Asli" baba figürü noksan olduğu gibi, doğuran ile doğurulan arasında cinsel ilişkiye de rastlanmaz. Kyushu makakları ve şempanze toplumları üzerine yapılan gözlemler, ana-oğul arasında ensest bir ilişki ortaya çıkartmadı. Bunun genellenip genellenemeyeceğini henüz bilemiyoruz; fakat annenin, cinsel olgunluğa erişen oğlunun kendi yavrusu olduğunu unutmadığı durumlarda veya cinsel olgunluğa erişen bir oğulun anasını unutmadığı durumlarda bir yasak söz konusudur. Elbette bu yasağın doğası aydınlatılmalıdır fakat her halükârda bu, çocukluktan sonra süregiden bir statü ve rolün mevcudiyetiyle ilgili gözükmektedir. Buna karşın baba ile kızı arasında ensest ilişki "nesnel olarak" mümkündür ("sosyolojik olarak" değildir, çünkü ortada henüz babalık ilişkisi diye bir şey yoktur) ve bu ensest, insanlaşma sürecinde çok geç bir aşama olan baba kavramının doğuşuna kadar kuşkusuz, tatbik edilmiş olmalıdır. Nitekim kromozom sayısını 48'den (insanımsıdan) 46'ya (insana) indiren mutasyon, sağlamlaşması ve yaygınlaşması için baba-kız arasında ensesti gerektirmektedir (Ruffié, 1974).

Ancak, anne-çocuk ilişkisi etrafında, memeliler ve aşağı pirimatlarda olduğundan çok daha derin ve sürekli bağlar örülür. Çocukluk döneminin uzaması, ailevi duygusal ilişkileri çocukluğun da ötesine uzatır. Üstelik şempanzelerde –belki diğer türlerde de– kız ve erkek kardeşler arasında kişisel bağlar ortaya çıkar. Dolayısıyla, anne-baba-çocuk üçlemesinden oluşan çekirdek ailenin değilse de salt annenin etrafında, aile öncesi bir çekirdeğin gelişimi söz konusudur.

Şayet çekirdek ailenin oluşumu en ilkel düzeyde olmakla birlikte, buna karşılık bireyselliğin doğuşu, eskiden hiç düşünmediğimiz kadar ileri düzeydedir. Bir yandan, rol ve statülerin büyük toplumsal çeşitliliği, davranışta bireysel farklılıkların ortaya çıkmasını sağlar ve ters yönde, zekâ ve duygu planında bireyselliğin gelişimi de toplumsal ilişkilerin zenginleşme ve çeşitlenmesini sağlar. Burada bireyler arasındaki duygusal ilişkilerin çeşitlilik ve önemini not edelim. Örneğin bit ayıklama, tımar etme (*grooming*), duygusal dışavurumlardır ve yatıştırma veya yaltaklanma ("dost olalım") amaçlı da sergilenebilir davranışlardır. Gençler, "dışlananlar" veya aykırılar arasında, üst kasttan eşitler arasında dostluklar gelişir. Koşut olarak sadece kastlararası gizli çatışmalar değil, toplumsal birlikte yaşama da antipatiyi, samimiyeti ve rekabeti besler; ve çatışmalar her ne kadar boyun eğme, yardımseverlik veya hizmetkârlıkla yahut tımar etme ve bit ayıklama törenleriyle yatıştırılma yoluna gidilse de çatışmanın kaynağı baki kalır.

Böylece kimi sempatik, kimi antipatik olan güç dağılımları net bir şekilde açığa çıkar ve bu dağılımlar, bireylerarasındaki ilişkilere çok çeşitli renkler katar. Duygudaş güç dağılımının kaynağında kuşkusuz, yavrunun duygusal canlılığını genç ve hatta yetişkin hayatında korumak olduğu kadar, bu enerjiyi, seçici yakınlaşmalarla yeni eşlere aktarma da vardır. Antipatik güç dağılımının kaynağındaysa, muhtemelen memeliler arasında çok sık rastlanan, kuvvetli olan erkeklerarasındaki itici rekabet, dişilerarası "kıskançlıklar" vardır. Hiyerarşik ilişkiler bunları tam manasıyla ortadan kaldırmasa da az çok istikrara kavuşturur. Dolayısıyla, ilksel düzeyde biyolojik üremeye bağlı iki tip davranıştan (anne-yavru arasındaki çekim ve erkeklerarası itim) ilki daha çok gençlik döneminde, öbürü yetişkinlikte yaygınlık kazanır ve dönüşüm geçirir. İkisi birlikte, biyolojik üreme alanı etrafında kurulan ama onun ötesine geçen karmaşık bireyselliğin ve karmaşık toplumsallığın unsurlarını teşkil ederler.

İkili Sistem: Birey ve Toplum

En gelişmiş primatlar toplumunun ve primat bireyselliğinin bu karmaşık birliğini anlamaya çalışalım şimdi de.[8]

Bireylerin farklılık ve çeşitliliği, toplumdaki liderleri, hizmetkârları, aykırıları, marjinalleri belirleyerek rol ve statülerin çeşitliliğini besler. Bu farklılık ve çeşitlilik toplumda rastgele dağılmaz (böyle bir şey toplumu düzensizliğe sürüklerdi), hiyerarşiyle ve yarı-rastlantısal biçimde rollerle bütünleşmiştir; bu durum da toplumun özörgütlenmesine (düzen/düzensizlik) belli bir esneklik kazandırır. Hatta bireysel farklılıkların bir anlamda, içine nakşoldukları statü ve mevki hiyerarşisinde bir farklılaşma ürettiklerini söyleyelim. Fakat bu üretim sürecinde, toplum bireyleraşırı *pattern*'lere (dokulara), bilhassa sınıflara ve rollere de sahiptir ve bireyler gençlikten yetişkinliğe ve ihtiyarlığa, bir sınıftan diğerine, bir rolden öbürüne geçerken, hiyerarşik mevki sıralamasında ilerler veya gerilerken, bu *pattern*'ler değişmeden kalırlar. Dolayısıyla, bireylerden bağımsız toplumsal, "nesnel" bir yapı söz konusudur; gerçi bu yapı bireysiz var olamaz ve çeşitliliğini de bireysel çeşitliliğe borçludur. Karşılığında bu yapı, bireylere belli bir bağımsızlık kazandırır, zira bireyler hiyerarşi içinde rastgele hareket edemedikleri gibi, toplumsal rolleriyle de tam manasıyla özdeşleşmezler.

Gelişmiş insanımsılar toplumu, demek oluyor ki, dayatmalarıyla ve hiyerarşileriyle bireyleri kontrol ediyor, fakat bireysellikleri tektipleştirmiyor ve bireylerin nispi farklılıklar geliştirmelerine izin veriyor. Hiyerarşinin katı ve otoriter olduğu durumlarda, bireyselliğin inkişafı tepedekilerin, hatta sadece liderin imtiyazıdır.

Böylece toplum ve bireysellik hem zıt, hem tamamlayıcı iki gerçeklik olarak karşımıza çıkıyor. Toplum belli bir çerçeve ve dayatma empoze ederek hem bireyselliği hor görüyor hem de kendisini ifade etmesini sağlayacak yapıları sunuyor. Toplum

bireysel farklılığı kendi çeşitliliği için kullanıyor, çünkü böyle olmasa, farklılıklar rastgele doğa içinde dağılırdı. Aynı şekilde bireysel çeşitlilik de inkişaf etmek adına toplumsal çeşitliliği kullanıyor. Dolayısıyla, primat toplumları düzeyinde dahi toplumu basit bir çerçeve; bireyi de belli bir kalıba giren birim olarak koyamayız, zira çerçeve bireylerarası ilişkiler tarafından kurulur ve ne boş bir kalıp ne de onu dolduracak bireyler söz konusudur. Başka deyişle, ki bu temel bir noktadır, *toplum ve bireysellik birbiriyle uyuşan iki ayrı gerçeklik değildir; çelişkili fakat tamamlayıcı bir biçimde, bireyin ve toplumun bir yandan birbirlerini engellerken bir yandan da inşa ettikleri bir ikili sistem söz konusudur.*

Toplumsal açıdan bireyin eklemlenişi katı biçimde işlevsel değildir; fazlasıyla "gürültü", düzensizlik, kayıp söz konsudur ve şayet en bireyselleşmiş toplumu, şempanze toplumunu ele alırsak, toplumda büyük miktardaki zaman ve hareketliliğin açıkça "yitirilmiş" olduğunu görürüz; tıpkı insan toplumlarında eylemlerin, sözlerin, şakaların vs. hiçbir toplumsal "fayda"ya tekabül etmeden büyük oranda yitime uğraması gibi... Fakat bu Browncu epifenomenal hareketlilik (bu "gürültü") aynı zamanda, ikili sistemin metabolik zenginliğinin bir boyutudur: Binlerce küçük bireysel hazla, bin çeşit serpilmeyle, önemsiz şeyle, duygusal ilişkilerin yoğunluğuyla ifade bulan bir zenginlik... Buna karşın birey açısından her türden toplumsal dayatma, bireyin kendisini özgürce dışavurmasını ve tam manasıyla gelişmesini engelleyen bir "gürültü" gibi sürekli müdahil olur.

Dolayısıyla ikili sistemde, sistemin bir yanıyla diğeri arasında anlaşılmazlık, "gürültü" söz konusudur. *Fakat bir yanda bu aşırı düzensiz hareketler, öbür yanda aşırı katı dayatmalar vasıtasıyla, toplumun ve bireyin varlığını kuran örtüşmeler tesis olur.* Demek ki karmaşıklık, bu birey/toplum bileşiminde, düzensizlik ve belirsizliklerle birlikte, ve birey ile toplum arasındaki tamamlayıcılık, rekabet ve nihayet uzlaşmazlık ilişkilerinin süreğen muğlaklığı içerisinde ortaya çıkar.

Burada mantıksal karmaşıklığın insan toplumlarında tezahür eden bir özelliğinin net bir şekilde açığa çıktığını görüyoruz: Tıpkı bireyle grup arasındaki ilişki gibi bireylerarasındaki ilişki de işbirliği-dayanışma bir yanda, rekabet-uzlaşmazlık diğer yanda, ikili bir ilke tarafından güdülmektedir. Bir bireyle öbürü arasındaki, kâh dayanışmacı, kâh çatışmacı ilişkiler insanımsı toplumlarında diğer primat toplumlarında olduğundan çok daha karmaşık şekilde tezahür eden toplumsal örgütlenmenin bütünleyici-çatışkıcı (antagonist) bu ikili ilkesini besler. Ayrıca burada, şahsi amaçları için çalıştığını sanan bireyin, aslında onu nesnel olarak toplum çıkarı için çalışır konuma getiren "aklın kurnazlığı"na tabi oluşunu hayranlık verici bulan Hegel'i fazlasıyla etkileyen bir fenomenin sosyolojik düzeyde ortaya çıktığını görüyoruz. Elbette bireysel kolektif çıkarların bu şekilde eklemlenişi primatlarda insanlarda olduğundan daha ahenkli değildir ve bireysel benmerkezcilikle toplumsal toplulukmerkezcilik arasındaki bu bileşim hep kararsız, kırma ve rastlantısal olmaktadır. Hegel'in o çok şık, fakat çok basit Aklının gözden gizlediği şeyi görmemiz gerekir: Benmerkezcilik-toplulukmerkezcilik ilişkisi, her zaman topluluğun lehine meyletmez. Hiyerarşi, mevki, statü ve toplumsal dayanışma içinde saldırganlığın, dürtülerin, çatışmaların sindirilmesi daima nispi ve kısmidir. Ancak tam da bu kararsızlık ve kırmalık, kendi örgütlenmesi için düzensizlikten beslenen ve düzensizliği asla bütünüyle indirgeyemeyen ve eritemeyen bu düzen, *karmaşıklığın alemeti ve göstergesi*dir.

Karmaşık İlişki: Tür-Birey-Toplum

Muğlak birey-toplum ilişkisi, bizatihi kendisi de muğlak olan, tür-birey-toplum üçlü ilişkisi içine katılmalıdır. Gelişmiş sosyal primatlarda, çok çeşitli akli, duygusal, iletişimsel istidatlar, beynin gelişmiş oluşu gibi birtakım özgül nitelikler

söz konusudur; doğuştan gelen yeteneklerle edinilen yetenekler arasındaki ilişki inceliklidir ve erkekler arasındaki tahammülsüzlük zayıflamıştır. Bu muhtelif nitelikler primatların toplumsal açıdan örtgütlenmelerini ve gördüğümüz gibi bireysel olarak kendilerini geliştirmelerini sağlar.

Üç erişkin alt grup, yani erkekler/dişiler/gençler, biyo-kast, hatta neredeyse biyo-sınıftırlar. Üç grubun ayrışmasının, bütünleyiciliklerinin ve karşıtlıklarının kaynağında, biyolojik farklılaşma vardır. Fakat toplumsal örgütlenme salt yaş ve cinsiyet farklılıklarının doğrudan bir ifadesi değildir; daha ziyade yaşa ve cinsiyete dair *stricto sensu* biyolojik farklar, toplumsal farklılaşma tarafından ve bu farklılaşma için kullanılır. Gördüğümüz gibi toplumsal yaşam, halihazırda var olan temel biyolojik (cinsellik, anne ile yavru arasındaki bağ, erkekler arasındaki uyuşmazlık gibi) ilişkilerden, bu ilişkilerin ötesine ve üstüne taşıdığı bir sembolik düzen çıkarır ve bu düzen içerisinde kendi örgütlenmesini geliştirir. Örneğin cinsel ilişki sembolleri, erkekler arasında boyun eğmeyi ve yaltaklanmayı ifade için kullanılır (arkasını sunma); anne-yavru ilişkisine dair semboller, yatıştırıcı veya dostane ilişkiler kurmak için kullanılır (tımar etme, bit ayıklama, okşama ve muhtelif dokunuşlar). Daha genel olarak, anne-yavru dünyasının duygusal sıcaklığı ergenliğe yayılır ve hatta biraz da bunun ilerisine geçer; erkeklerin birbirlerine cinsel tahammülsüzlükleri dönüşerek, toplumsal hiyerarşinin rekabetçi temelleri haline gelmeye başlar.

Öte yandan, biyolojik üreme ile toplumun kendisini baki kılması (yani kendini kesintisiz üretmesi) arasında karmaşık bir oyun sahnelenir. Bunlar birbirine karşılıklı bağımlıdır, fakat birini hiyerarşik açıdan ötekine tabi saymamak gerekir. Örneğin toplum türün biyolojik üreyişini koruma altına alır ve toplumun kendini biyolojik açıdan üretmesi, onun bekasını sağlar. Bunların hiçbiri tam manasıyla bir diğerinin "işlevi" ya da amacı değildir. Dolayısıyla biyo-sosyal bir ikili-sistem,

ve şayet buna toplumsal-bireysel ikili-sistemi de katacak olursak, üçlü muğlak bir sistem söz konusudur. Daha şimdiden bireyde, üreme ile cinsel haz arasında sıkı bir denklik yoktur; mastürbasyon yoluyla bundan özgürleşilmiştir. Öte yandan, tekrarlayacak olursak, küçük yavrunun duyduğu ana sıcaklığı, ergenlik hayatında ve hatta bir miktar erişkinlik hayatında da yaşanacak duygudaşlık, şefkat ve dostluk hislerini (insan hissiyatının da kaynağını) oluşturacaktır. Dolayısıyla biyolojik, bireysel ve toplumsal üçlü arasında net bir sınır veya katı bir kategorileşme değil, hem birlik, hem çokluk; hem ilksel kaynaşma hem de gelişim sürecinde ortaya çıkan bir faklılaşma söz konusudur. Bu üç unsur arasında mükemmel bir bileşim, net bir işleyiş değil, hem bütünleyicilik, hem rekabet hem de son noktada uzlaşmazlık mevcuttur. Birey ve toplum türün hizmetindedir, tür de toplumun ve bireyin hizmetindedir fakat karmaşık bir biçimde, muğlaklıkla, çelişkilerle dolu, kesin yargıların verilemeyeceği bir alan içerisinde. İnsanlığı en ileri noktasına taşıdığı şey de zaten muğlaklıklar, çelişkiler ve belirsizliklerle bu dolu alandır.

Karmaşıklık ve "Çelişkiler"

Gelişmiş primatlar toplumu, oldukça ileri düzeyde farklılaşmış öğelerin karmaşık bütünlüğünü sağlamakta başarılı olmuşlardır: Bu öğelerin bileşimlerini ayarlamakla kalmayıp toplumun kendini sürekli yeniden üretmesi sürecinde, uzlaşmazlıkları kullanmış ve aşmasını bilmiştir.

Toplumsal karmaşıklık boyutu kuşkusuz, erkek bireyler arasında olduğu kadar erişkin ve genç erkekler arasındaki rekabet/hiyerarşi ilişkisi üzerinden de dışavurulur. Ama aynı zamanda karmaşıklık boyutu bu ilişki içinde erir de; zira kuvvetli bir rekabet ya katı bir hiyerarşiye ya da kaçınılmaz bir dağılmaya yol açardı. Göreceğimiz gibi, insangil toplumlar, ancak erkekler arasındaki rekabet ve hiyerarşiyi eşzamanlı

azaltarak karmaşıklık yolunda ilerleyebileceklerdir. Yani ilerleme, erkekler arasında işbirliğinin ve dostluğun geliştirilmesiyle, erişkin ve genç bireyler arasında duygusal köprüler kurulmasıyla mümkün olmuştur.

Bununla birlikte gelişmiş primat toplumlarının sosyal bütünleşmesi, uyuşmazlık ve düzensizlikleri içerdiği düşünülürse, zaten karmaşıktır. Bu düzensizlik ve uyuşmazlıklar örgütlenmenin boşalttığı atıklar değil, bizatihi kısmen örgütlenmeyi teşkil eden öğelerdir. İşbirliği, bütünleyicilik gibi kavramlar, rekabet, çatışma, uzlaşmazlık gibi kavramlara mutlak şekilde (ontolojik olarak) zıt değildirler; hep birlikte, toplumsal örgütlenmenin arasında dokunduğu iki salınımlı kutbu oluştururlar. Bu ilkesel muğlaklık her düzeyde rastlanır; gördüğümüz gibi bireylerarası ilişkiler, *matching* ile *fitting* arasında gidip gelir. Bu iki davranış, hiyerarşinin katılığını ve bireylerin toplumsal hareketliliğini temin edecek şekilde eklemlenirler. Şahsi çıkarlarını güden bireyler ile toplumsal örgütlenmenin çıkarları arasında, söylediğimiz gibi hem potansiyel bir uzlaşmazlık hem de potansiyel bir bütünleyicilik mevcuttur. Keza bu sistemin, Hegel'in hayal ettiği kadar ahenkli olmadığını da söyledik; nitekim bu sistem, toplumsal piramidin altındakiler için sadece büyük kayıpları değil, aynı zamanda büyük fedakarlıkları ve hüsranları da kaçınılmaz kılar. Bu da hiyerarşi ilkesinin iki yüzü olduğu anlamına gelir: Bir taraftan bütünleştiricidir, öte yandan maymunu maymuna sömürtür. Görüyoruz ki, toplumsal eşitsizliğin kökenlerini miras almışız; bu da sorunu çözülemez olmasa bile köklü bir sorun yapıyor.

Toplum içindeki egemenlik/işbirliği, çatışma/dayanışma ilişkileri, türlere ve ekolojik koşullara göre fazlasıyla değişkendir. Orman toplumları, ilkece daha az merkezileşmiş, daha az hiyerarşiktir; bu toplumlarda bireysel ve kolektif uzlaşmazlıklar daha az şiddetlidir. Ama her halükârda, merkezi baskın grup ile marjinal genç grup arasında gizli bir uzlaşmazlık

vardır ve bazı durumlarda uzlaşmazlık, aykırıların dışlanması veya muktedirin halliyle çözülür.

Şu halde, en gelişmiş primat toplumu bile, "çelişkiler"e tabidir; fakat bu çelişkiler, hem toplumun karmaşıklığının koşullarıdır hem de bu karmaşıklığın ilerleyişi önünde engeldirler.

Böylesi bir toplumda, düzensizleştirici güçler daima iş başındadır ve bu güçler sadece (ihtiyarlama ve ölüm gibi) bireysel entropi güçleri değil; toplumun karmaşıklığı açısından elzem olan örgütlenmeye dair uzlaşmazlıklara ve yine toplumun massetmesi gereken bireysel talihe bağlı toplumsal entropilerdir. Fakat yineleyelim, düzensizlik (rastlantısal davranışlar, rekabetler, çatışmalar) muğlaktır: Bir yandan toplumsal düzenin kurucusu olan düzensizlik (farklılık, çeşitlilik, esneklik, karmaşıklık) diğer taraftan düzensizlik olarak, yani çözülme tehdidi olarak kalır. Keza burada da düzensizliğin yol açtığı sürekli tehdit, topluma *sürekli yeniden örgütlenmenin* canlı ve karmaşık niteliğini kazandırır. Mekanik düzenden kökten farklı olan "canlı" düzen, durmaksızın yeniden doğan düzendir. Gerçekten de düzensizlik, örgütlenme tarafından durmaksızın ya soğrulur ya da telafi edilir ve tersine dönüştürülür (hiyerarşi); ya dışarıya boşaltılır (sapmalar) ya da çevre bölgede zaptedilir (marjinal gençlik çeteleri). Durmaksızın soğrulan, boşaltılan, reddedilen, telafi edilen, dönüştürülen düzensizlikle birlikte, toplumsal düzen de durmaksızın yeniden doğar. İşte, karmaşıklığın mantığının, sırrının, muammasının ve özörgütlenme teriminin derin anlamının ortaya çıktığı nokta burasıdır: *Bir toplum durmaksızın kendini üretir, çünkü durmaksızın kendini yok eder.*

Bir İlk Kültürün Doğuşu

Bu süreçte, toplumsal davranışlarla bütünleşebilen küçük yenilikler yavaş yavaş ortaya çıkar: İnsan toplum-

larına özgü yenilik fenomenlerinin, kültürel aktarımın ve bütünleşmenin öncelleri olarak değerlendirebiliriz bunları. Kyushu Adası'ndaki makakların incelenmesi, bu yeniliklerden bazılarını tespit etme imkânı verdi. Ormanın sınır bölgesinde yaşayan bir makak grubu topraktan çıkartıp elle temizledikleri yumrulardan beslenme alışkanlığına sahipti. Bir ara genç bir makak kıyıya yaklaşmış, yumrulardan birini denize atmış ve çıkartmış, böylece deniz suyunun, elle temizlemeden tasarruf ettirmekle kalmayıp aynı zamanda çeşnileme imkânı da sunduğunu keşfetmiştir. Topladığı yumruları denize daldırma alışkanlığı edinen genç makakı yaşlılar değil ama diğer gençler izlemiş. Alışkanlık sonraki kuşağa yayılmış. Bu toplumun "kültür" embriyonu, yani doğuştan edinilmeyen bilgi ve uygulamalar böylece zenginleşmiş oluyordu. Genç bir bireyin yol açtığı yenilik süreci, marjinal gençler grubunda hızla yayılmıştır. Gençlerin erişkin sınıfına yükselmeleriyle birlikte, toplumla bütünleşen yenilik, âdet halini aldı ve yine âdet haline gelen bir yığın küçük yeniliği de ardından sürükledi. Gerçi tali bir olaydır bu ve en gelişmiş primat toplumlarında bile bu türden değişimler, aynı ekolojik mesken içerisinde kuşkusuz asgari düzeydedir. Fakat meraklı, oyuncu, kaşif ama aynı zamanda aykırı ve marjinal olan gençler grubunun varlığının, bütün bir toplum için açık bir kapı olduğunu ve bu sayede değişim unsurlarının ortaya çıkabildiğini görüyoruz.

Değişimin kaynağı burada tesadüfi bir olaydır. Pratik ve hoş niteliği kavranır kavranmaz, olay yeniliğe dönüşmüş ve bu da yavaş yavaş âdet halini almıştır. Yeniliğin koşulları, gençler arasında sık görülen rastgele aykırı davranışlardır; yani toplumsal bütünleşme açısından "gürültü" veya düzensizliktir. Bu vesileyle, bir "gürültünün" nasıl enformasyona dönüştüğünü ve tesadüfi bir davranışın sonucu olan bir yeni öğenin nasıl karmaşık toplumsal düzene katıldığını görebiliyoruz. Sosyo-kültürel evrimin şafağındayız artık.

Şempanzenin Mesajı

Yaşayan bütün primatlar içinde her yönden insana en yakın olanı şempanzedir. J. van Lawick-Goodall'ın incelemesi (1971) doğal ortamındaki bir şempanze toplumuyla ilgili birinci sınıf bir tanıklık sunuyor. Şempanze hepçildir, *yeri geldiğinde* etçildir. Şemapanzeler *yerine göre* avlanır ve küçük hayvanların avlanmasında, hem işbirliğinin hem de şaşırtma ve kuşatma stratejisinin ortaya çıktığı görülebilir. Şempanze *yeri geldiğinde* eline geçirdiği bir sopayla başka türden bir hasmını tehdit eder ve *yerine göre* alet yapar; yani karıncaları çekmek için karınca deliğine soktuğu çöp türü doğal bir nesneyi farklılaştırır. Arka ayakları üzerinde *yerine göre* koşar ya da yürür. Böylece, Moscovici'nin gayet güzel not ettiği gibi, insan türü açısından merkezi ve sürekli olduğu için bugüne kadar insana özgü addedilen kimi özellikleri yerine göre, doğaçlama bir şekilde sergiler.

Şempanzede yavru-anne ilişkisi bilhassa uzundur: Dört yıl. Ergenliğe görece geç, yedi ila sekiz yıl içinde ulaşılır ve toplumsal ergenlik bir yedi sekiz yıl daha sürer. Yakınlık, şefkat ve dostluk duyguları şempanzelerde özellikle gelişmiş gözüküyor. Erkek yavru uzun zaman, belki de annesi ölünceye dek onunla özel ilişkisini muhafaza eder; birlikte büyüyen dişi erkek kardeşler hayatları boyunca dost kalırlar. Şempanzeler, şefkat davranışını ergenlerarası dostluk alanına taşırlar: Kucaklaşmalar, dudak şaplatma (*lips-smacking*). El, insandaki gibi duygusal bir iletişim aracıdır (ki çok sık unuttuğumuz bir şeydir bu): Okşamalar, el sıkışmalar; genç dostların kollarını birbirlerinin omuzuna atarak gezintiye çıktıkları bile görülür.

Şempanzeler sadece duygulu değil, aynı zamanda derin bir şekilde duygusaldırlar ve bu da onları insana yaklaştırır: Heyecanlı, kaygılı, oyuncudurlar; çevredeki hayatın akışından kolayca etkilenirler ve şempanzelerin "karnaval" (Reynolds) coşkusuna ritim tuttuklarını ve dans ettiklerini de görürüz.

Duygusal gelişim zekânın gelişmiyle at başı gider (hatta biz bu ikisinin birbirine bağlı olduğunu düşünüyoruz). Şempanzelerin çok farklı hayat koşullarına kolaylıkla uyum sağladığı, pek çok beceri örneği sergiledikleri öteden beri vurgulanmıştı. Laboratuvar ortamında şempanzenin, açıkça erişimi dışındaki muza ulaşmak için sorun çözdüğü ünlü deneyler yapılmıştı. Fakat Premack'ın (1971-74) Sarah, Gardner'in (1969, 1971) Washoe'yla yaptığı iki tür deney için altmışlı yılları beklemek gerekmiştir. Bu iki deney, şempanzelerde gözlemcilerin göremediği veya şempanzelerin toplumsal hayatlarındaki doğal koşullarda kullanmadıkları zihinsel yeteneklerin var olduğunu ortaya çıkartıyor. Genç şempanzelere dil öğretme girişimlerinin hepsi o zamana kadar başarısız olmuştu ve hâkim kuram, şempanzenin dile elverişli beyinsel yeteneklere sahip olmadığı yönündeydi. Gardner, Washoe'ya işaret dilini temel alan ilkel bir vücut dili öğretti. Premack Sarah'a markalara yazılı işaretlerden oluşan bir dil öğretti. Washoe beş yılda, 550 sembolden oluşan bir kelime haznesine sahip olmuştu (bunlardan bazıları: gidelim, yumuşak, kirli, açmak, saklambaç oynayalım). Washoe ilkel bir sentaks uyarınca bu sembolleri kullanarak cümleler kuruyordu. Aynı şekilde Sarah da işaretleri kullanarak kurduğu cümleler vasıtasıyla Premarck ile diyaloga girebiliyordu. O andan itibaren anlaşıldı ki, şempanzede eksik olan yetenek beyinle değil, gırtlakla ilgilidir ve şempanzeler ormanda sürdükleri hipi hayatına kifayet edenden daha zengin bir iletişim sistemine sahip olmak için gereken toplumsal motivasyondan yoksundur. Fakat genç şempanzenin ne fonetik ne de elbette alfabetik olan bir dili ilkel bir şekilde kullanma yeteneği sergilemesi bir yana, tam da bu dili kullanması sayesinde, o zamana kadar sadece insan zekâsına ve kültürüne ait olduğuna inanılan iki özelliği sergilediği ortaya çıkıyordu: Bunlar, kendi kimliğinin bilincinde olmak ve tarih saptama pratiğidir. Gardner'in kaydettiği bir film ilk noktayı gözler önüne seriyor. Washoe aynayla

oynamaktan hoşlanıyordu; bir gün Gardner'in asistanı ayna resmine işaret ederek, jest yoluyla Washoe'ya, "Bu nedir?" diye sordu ve Washoe onu, "Ben (işaretparmağıyla göğsünü gösterme) Washoe," diye (uzlaşımsal olarak Washoe anlamına gelen, kulağını okşama hareketiyle) yanıtladı.

Gallup ise (1970) bu keşfi maharetle doğruladı. Şempanzelerin eline ayna vererek kendilerini seyrettirdikten sonra onları uykuya yatırdı ve yanaklarını boyadı. Uyandıktan sonra ayna tutulduğunda şempanzelerin her biri elini yanaklarına götürdü.

Bağımsız olarak alındıklarında her iki deneyin de kendi tezlerini ispatlama meraklısı araştırmacılar tarafından seçilmiş tesadüfi bir olay veya deneyi yapanların telkin ettiği bir taklit davranışı olmasından kuşku edilebilir. Fakat iki deneyin örtüşmesi, sadece özkimlik bilincinin değil, aynı zamanda öznel *ego* ile nesnel kendilik imajı arasındaki bağlantının da yalnızca insana ait olduğu dogmasını sorgulamamıza izin verir.

Üstelik Premack, Sarah ile grafiksel işaretler yardımıyla kurduğu diyaloğa özdeşlik, denklik, fark, çokluk, azlık, kabul, red, mümkünat, imkânsızlık ifade eden semboller katarak Sarah'ın, ampirik nesnelerin yarattığı sorunlarla ilgili mantıksal işlemler yapabildiğini, yani hem düşünme, hem bilgi yeteneği sergileyebildiğini gördü. Böylece Washoe'nun "ben"i ve Sarah'ın "düşünüyorum"u ilişkilendirildiğinde, olağanüstü bir maymun *cogito*'su olan "ben, düşünüyorum" ortaya çıkar. Kuşkusuz, maymun bu *cogito*'yu tek başına işletemiyordu; bunun için vekil olarak insanın yardımı gerekmiştir. Ancak, bu noktada maymun bu yardımı önceleyen bir mesaj iletiyor bizlere: "Ben düşünmeye ehilim."

4

Çatlak ve Lehim

En karmaşık primat toplumunu, en ilkel insan toplumunun modeli olarak görmek faydasız olacağı gibi, onun dilden, kültürden, akrabalık kavramından yoksun bulunduğunu vurgulamak da basite kaçmak olacaktır. Babun, makak ve şempanze toplumlarının örgütsel karmaşıklığında gelişmiş bir primat toplumunun genel çizgilerini görmek ve bu çizgilerin evrimleşmesinin ilkel bir *homo sapiens* toplumuna vardığını tasarlamak daha makuldür. Toplumsal bütünleşmenin karmaşıklığı; tasvir ettiğimiz şekliyle erkek/dişi/genç üçlü örgütlenmesi; grubun dışarıya karşı güçlü dayanışması; içerideki hiyerarşi ve eşitsizlik; topluma mevki, statü ve rol kavramlarının uygulanabilirliği bu çizgilerden en önemlileridir. Crook'un söylediği gibi: "Babun ve makak sürülerinde toplumsal seçilim süreci, akrabalığın doğuşu; toplumsal örgütlenmenin ve erkek faillerin toplumsal hareketliliği açısından hayati unsurlar olan roller ve işbirliği, insan yaşayışına uzak bir benzetme olmak bir yana ilk insangillerin kadim toplumsal sistemlerinin çok yakın bir türdeşi olabilir" (Crook, 1971, s. 44). Çıkarım mühim ve Moscovici de net bir şekilde aynı sonuca varıyor:

"Fizyolojimizi, anatomimizi primatlardan 'miras aldığımız' fikrine alıştık; aynısının toplumsal yapımız için geçerli olduğu fikrine de alışmalıyız" (Moscovici, 1972, s. 221).

Bugün şempanzenin bireyselliğini inceliyorsak, nesep bağının sadece anatomimiz ve fizyolojimizle ilintili olmadığını; aynı zamanda duygusallık ve zekâyla ve kuşkusuz bu ikisini karşılıklı zenginleştiren bağ ile ilişkili olduğu açıktır. Şempanze söylediğimiz gibi yerine göre *faber*'dir, yerine göre avcıdır, yerine göre iki ayak üzerinde yürür. İki ayağını kullanmasına derhal iki elini kullanmasının eşlik ettiğini ekleyelim: Bu durumda şempanze sopa tutar, mastürbasyon yapar, okşar ve el sıkışır. Üstelik Premack ve Gardner'in gösterdiği gibi, gücül olarak ilkel bir dile, mantık ve anlambilim alanına giren işlemlere yatkındır. İnsanların bugün hâlâ *sapiens*'in devasa beyninden pek az istifade etmeleri gibi şempanzeler de bu yatkınlıklardan pek az istifade ederler.

Şu halde, gelişmiş insanımsı ile insan arasındaki mesafenin sandığımızdan çok daha az olduğu açıktır. Üstelik primatoloji insanımsıyı insana yaklaştırırken, son on yıldır prehistorya da kronolojik açıdan paralel bir şekilde insanımsıyı insana yaklaştırmakta.

Louis ve Mary Leakey'in 13 Temmuz 1959'da Olduvai Boğazı'nda yaptığı keşiflerinden, oğulları Richard'ın 27 Ağustos 1972'de Rodolphe Gölü'nde yaptığı keşiflere kadar pek çok keşif, tarihöncesinin beş milyon yılının iki ayaklılarla dolu olduğunu gösterdi. Bunların en az evrim geçirmişleri kimi insanımsı özellikleriyle karışık insangil özellikleri gösteriyor (kaba australopitek); en çok evrimleşmişleri ise esasen *homo sapiens*'ten sadece beyin boyutları açısından farklıdır (Man 1470). Bu iki kutup arasında, ufak ve narin, ayakları insana, boyu (1,20 m) ve kilosu (20 ila 25 kilo) çocuğa benzeyen, kafatası ölçüsü açısından (600 cm^3) şempanzemsi, ama daha şimdiden *faber* olan, barınaklar inşa eden, taş yontan, avlanan varlıklar bulu-

nur. Bu anatomik masal hayvanı hakkında prehistoryacılar arasında müthiş çekişmeler yaşanmıştır. İki ayaklı, cinsel iki biçimliliği o günlerde çok sık gündeme getirilen kaba australopitek'in dişisi miydi? Australopitek'in özel bir türü, narin australopitek miydi? Yoksa ona Leroi-Gourhan gibi narin, alet yapıcı australopitek anlamında australantrof mu demeliydik? Yoksa tersine narin tipi (600 cm^3 kafatası), insangiller türünün, *homo habilis*'in temsilcisi gibi görmek, (giderek çeşit çeşit örneklerinin keşfedildiği) Australopitekus'larla farklılaşan bir dala yerleştirmek mi gerekiyordu? Her halükârda, bugün *homo*'nun bilinen en eski doğrudan atası olmak şerefinin Man 1470'e ait olması muhtemeldir; insangiller dalının çok eski bir tarihte insanımsılardan ayrılmış olması da muhtemeldir (Man 1470, 2.600.000 yıl geriye gider). Fakat bereketli Afrika topraklarında belki de iki ila üç milyon yıl boyunca, iki üç farklı türün birlikte yaşamış olabileceği olgusu özellikle kayda değerdir. Bunlardan biri insanımsılara çok yakındır ve en gelişmişleri ise kafatası boyutu açısından (Man 1470'in kafatası 800 cm^3'tür) *homo sapiens*'ten henüz uzaktır. Fakat bu sonuncu, insanlaşmaya eğilimli insanımsılar veya iki ayaklı insangiller, Afrika savanlarında *homo sapiens*'le hemen hemen aynı hayatı sürdürüyordu: *Silah, alet ve barınak yapıyordu, dolayısıyla da bariz biçimde aynı karmaşıklığı gösteren toplumsal bir örgütlenmeye sahipti. Dolayısıyla insanların atası olmayan, fakat teknik ve sosyolojik açıdan insangiller düzeyine erişmiş hayvanlarla karşı karşıyayız; ve insanın atasının, teknik ve sosyolojik açıdan, bir ya da daha çok primat türünün ulaştığı düzeyden yola çıktığını görüyoruz.*[9]

Bu noktadan itibaren Olduvai Boğazı ve Rodolphe Gölü'nde gerçekleştirilen sarsıcı keşiflerin, primat psikolojisi ve sosyolojisi alanlarındaki keşiflerle ilintilendirilmesi, bir yanda insanımsılar ile insangiller, öte yandan insangillerle insanlar arasında bağ kurmayı sağlamıştır.

Böylece insanlaşma sürecindeki zincirin çözülmesiyle eşzamanlı olarak primat ve insan arasındaki kilit de açılmış oldu.[10] Bilinmeyen bir X'ten başlayıp (800 cm^3'lük kafatası) Man 1470'ten geçerek, (1.500 cm^3'lük kafatası) *homo sapiens*'e ulaşan bu zincir insanlaşma sürecinin başı değil, sonudur.

İleride göreceğimiz gibi, sadece alet yapımında değil, avda, dilde, kültürde de insanlaşma sürecinin, gerçek insan türü *sapiens*'in doğumundan *önce* ortaya çıkmış olması kuvvetle muhtemeldir. Yani insanlaşma, doğal tarih içine nakşolmuş karmaşık bir gelişme sürecidir ve kültürün kaynağı da bu süreçtir.

Böylelikle primat ile insan arasında kurulan ampirik bağlantı, sadece beş ila on milyon yıllık devasa bir çatlağı doldurmakla kalmıyor, antropolojizmin, içinde ne insan, ne hayvan, ne kültür ne de doğa barındırmayan düşünülmezini, düşünülemeyen gayya kuyusunu, akıl sır ermez kavramsal karanlığı aydınlatıyor.

Biyolojizmin ve antropolojizmin, epistemolojik açıdan içe kapalı bu iki alanının ortadan kalkma gereği bu noktada ortaya çıkıyor. Çünkü bu nokta, yaşamın ve insanın, ne birbirini iten ne de birbirini çağrıştıran (ki bu bile bir ilerlemedir) kesin, tözsel kendilikler olarak görülemeyeceği bir noktadır.

Çaresiz sona ulaşan şey, yalıtılmış insan kavrayışıdır. Olduvai Boğazı'ndan çıkan torpil, antropolojizmin bordasında tamiri imkânsız bir çatlak açtı. Ama böyle oldu diye insan hiç de "katil maymun" (Ardrey, 1963) ya da "çıplak maymun" (Morris, 1970) haline gelmedi; insanlaşma süreci yeniden biyolojizm çerçevesine oturtulamadı; kapalı bir kavram bir benzeriyle yer değiştirmedi. Çünkü ortadan kalkan başka bir şey daha vardı; o da zaten kırık dökük vaziyetteki yalıtılmış hayat anlayışıydı. Sadece insan biyolojiye indirgenemez olmakla kalmadı, biyolojinin kendisi de biyolojizme indirgenemez hale geldi.

Biyolojizm ve antropolojizmdeki bu ikili kopma, yaşam ve insan kavramlarındaki bu ikili açılma, bize göre merkezi önemi haizdir. İnsan kavramının yaşama açılması, sadece insan bilimi için bir zaruret değil, yaşam bilimi açısından da zorunlu bir gelişmedir. Yaşam kavramının dışa açılımı, bizatihi, insan biliminin gelişmesinin açılım koşuludur. Birinin ya da öbürünün yetersizliği, kaçınılmaz olarak, her ikisini birleştirebilecek ve ayırabilecek, yani özörgütlenme kuramının ve karmaşıklık mantığının gelişimini mümkün kılıp tetikleyecek bir kuramsal bakış açısını davet etmelidir.

Şu halde, insanın ve kültürün kökeni meselesi sadece giderilmesi gereken bir bilgisizlikle, tatmin edilecek bir merakla ilgili değildir. Muazzam, çokboyutlu ve genel bir kapsama sahip kuramsal bir meseledir. Doğa/kültür, hayvan/insan arasındaki epistemolojik bağlantıyı temin eden Gordion düğümüdür. Antropolojinin temelini aramamız gereken yerdir.

II

İNSANLAŞMA
(İNSANİ-TOPLUMSAL OLUŞUM)

Könige der Endlichkeit, erwacht!
(Ebediyetin kralları, haydi ayağa!)

Hölderlin

1

Avlamayı Bilen Av

Büyük beyinli insan ile küçük kafalı primat arasında bariz bir fark gördüğümüz sırada, sadece minik kafalı küçük insangil değil, maymun mu (australopitek), insan mı (australantrof) diyeceğimizi bilemediğimiz, ne maymunların sonuncusu ne de insanların ilki olan çetrefil bir varlık da ortaya çıktı.

Primatlar ile insanlar arasındaki çatlağı, boşluğu ve uçurumu gördüğümüz sırada, insanlaşmanın bitek vadisi açıldı önümüzde. *Homo sapiens*'in muazzam bir sıçramayla doğadan koptuğunu ve güzelim zekâsıyla tekniği, dili, toplumu, kültürü ürettiğini düşünürken, tersine doğanın, toplumun, zekânın, tekniğin, dilin ve kültürün hep birlikte, birkaç milyon yıllık bir süreç içerisinde *homo sapiens*'i ürettiğini anlıyoruz. İnsanın hüviyeti bulanıyor. *Faber* mi, *socius* mu? Halbuki 600 cm^3'lük kafatasıyla Australantrof ve 600 cm^3'lük kafatasıyla "Man 1470" duruyor zaten önümüzde. İnsana kalan, dil ve kültür mü yoksa? Göreceğimiz gibi, dil ve kültür kronolojik olarak *sapiens*'i öncelemek ve mantıksal açıdan da onu 1.500 cm^3lük beyin hacmine ulaştıran biyolojik evrimi koşullandırmak durumundadır. Bu durumda insanın doğum tarihinden

de bahsedilemez. Geertz'in dediği gibi, "insanların doğum tarihi vardır ama insanın yoktur" (Geertz, 1966). Aslında bu da insanlığın, *sapiens*'ten önce, *sapiens* ile birlikte ve *sapiens*'ten sonra pek çok kereler doğduğu ve belki de bizden sonra da yeni bir doğumu vaat ettiği anlamına gelir.

Çokboyutlu Bir Bünye Oluşumu (Morfogenez)

İnsanın sadece *sapiens* beyni üzerinden açıklanamayacağı, çok karmaşık ve uzun insanlaşma sürecinin sonucu olduğu kabul edildiğinde, çıkış noktasına, yani yerde yürümek üzere ağaçlardan inen primatların ayaklarına geri dönme eğilimi belirdi.

İnsansı şempanzeden beyninin ağırlığıyla, hatta muhtemelen entelektüel yetenekleriyle de değil, her şeyden önce iki ayak üzerinde yürüyüşü ve dik duruşuyla ayrılır. Leroi-Gourhan'ın vurguladığı gibi bu noktadan sonra, insanlaşma iki ayak üzerinde sürmüştür. Dik durma, elleri her türlü devinim zorunluluğundan kurtararak serbest kılan belirleyici unsurdur. Bu unsuru burada biraz daha ileri taşıyabiliriz: Başparmağın diğer parmaklara karşıt konumu, kavrama gücünü ve etkinliğini artırarak eli çok yönlü bir alet haline getirir. Böylece iki ayaklılık, *sapiens*'e ulaştıran evrimin yolunu açmış olur: Dik durma eli serbestler, el çeneyi, çenenin dikleşmesi ve serbestlenmesi ise, kafatasını daha önce üzerinde etkili olan baskılardan kurtarır ve kafatası böylece daha geniş bir beyne uygun şekilde genişler.

Fakat böylesi bir şema (anatomik dikleşme – teknolojik gelişim – kafatasının serbestlenmesi) ne nedensel ne de doğrusal bir şema olabilir. Bu şema ancak birbiriyle etkileşime giren her türden failin oynadığı rolün sonucu olabilir.

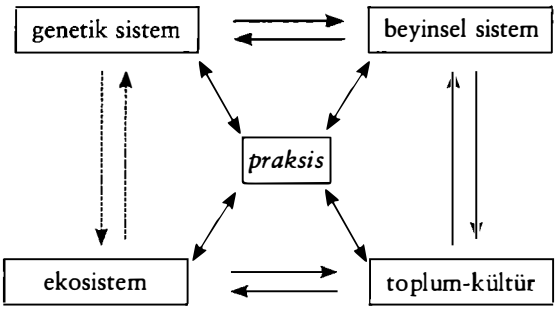
Nitekim bu şema, anatomik dönüşümleri ve beynin boyutlarında artışı gerçekleştiren genetik mutasyonları varsayar; iki

ayaklıların orman değil, uygun doğal ortam olan savan tarafından "seçilimi"; söz konusu hayvandan hem bir avcı hem de bir av meydana getiren yeni bir yaşayış tarzı, o zamana kadar şempanzelerin sistematik biçimde faydalanmadıkları beyinsel yetenekleri bir ayak-el-beyin diyalektiği içinde geliştirir; saldırı ve savunma amaçlı silahların kullanımını, barınak inşasını getirerek, yeni bir *praksis* bünyesinde teknik gelişimi başlatır. Son olarak, yeni bir hayat tarzı, yeni bir *praksis*'i geliştiren ve onun tarafından geliştirilen toplumsal karmaşıklığın ileri boyuta taşınmasını, beyinsel potansiyellerin gerçekleştirilmesini gerektirir.

Çokboyutlu insanlaşma sürecini kavramayı mümkün kılan şeyler *praksis*'e dair, genetik, ekolojik, beyinsel, toplumsal ve ardından kültürel faktörler arasındaki muhtelif karşılıklı ilişkiler, etkileşimler, kesişimlerdir; en nihayet bu süreç, *homo sapiens*'in ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

Bu da zaten bize insanlaşmanın sadece biyolojik ya da tinsel bir evrim değil, genetik, ekolojik, beyinsel, toplumsal ve kültürel eklemlenmelerin sonucu karmaşık ve çokboyutlu bir bünye oluşumu (morfogenez) olduğunu gösteriyor.

Bu tür bir karmaşıklık daha en başından insanı şaşkına çeviriyor ve bir yön gösterici ilke araştırmak cazip hale geliyor. Fakat bu yön gösterici ilke indirgemeci bir özellik olamaz; her ne kadar on yıldır insanlaşma sürecini açıklamak için olağanüstü hipotezler ortaya çıkmış olsa da bütün bu hipotezler (ki bunlar, bizim düşünce tarzımıza sadece ilham vermeyip büyük ölçüde besleyen hipotezlerdir) belli bir noktada, sürecin bütününü ayrıcalıklı bir boyuta indirgemeye meylederler. İnsanlaşmayı sadece ayakları üzerinde yürüten anatomik boyutu öne çıkartmıyoruz; onu kafası üzerinde yürüten psikolojik boyutu da öne çıkartmıyoruz; insangilleri sadece mutasyondan mutasyona sıçratan genetik boyutu da öne çıkartmıyoruz; insangillerin sadece savanla etkileşimini vurgulayan ekolojik boyutu da öne çıkartmıyoruz; her ne kadar Moscovici insanın klasik

biyolojik oluşumun yerine geniş ölçüde toplumsal oluşumu geçirdiyse de sadece toplumsal dinamiği harekete geçiren sosyolojik boyutu da öne çıkartmıyoruz. Bütün bu boyutlar aslidir ancak, bilhassa da bu oluşum söz konusu olduğunda biri en az diğeri kadar temeldir. Ancak bu, karşılaşmaları, karşılıklı ilişkileri, yenilikleri tesadüfün akışına bıraktığımız anlamına gelmiyor. Çünkü göreceğimiz gibi beynin gelişimi, bütün bu örgütleyici gelişmeleri birbirine bağlar. Tekrar edelim, bu hiç de insanlaşmayı beynin gelişimine indirgemek niyetinde olduğumuz anlamına gelmez; beynin gelişimini diğer boyutlara bağladığımız ve beynin onları etkilediği kadar onlardan etkilendiği anlamına gelir. Şu noktanın altını çizelim: Burada beyinden bir "organ"ı değil, insanlaşma sürecinde bize göre asli olan bir şeyin üst-merkezini kastediyoruz. O şey de: *Özörgütlenme veya özüretim ilkesine bağlı bir çokboyutlu karmaşıklaşma sürecidir.*

Bu ilke bir *deus ex machina* değildir, sadece işleyişinde değil, evriminde de rastgele olayların, tesadüflerin ve etkileşimlerin rol oynaması kaçınılmazdır. *A priori* bir erksellik veya akılsallık dayatmadan bir anlaşılırlığı araştırma imkânı sunan bu rehber ilke, insanlaşmayı, "insanı herhangi bir ortogenetik[11] ilkeye göre evrimleşmeye zorlayan mistik bir güç olarak değil" (Washburn, 1963), *gerçek bir tarih* gibi görmemizi sağlar. Nitekim insanlaşmanın; olayları, elen-

meleri, seçilimleri, özümlenmeleri, göçleri, başarısızlıkları, başarıları, felaketleri, yenilikleri, düzensizleşmeleri ve yeniden örgütlenmeleri gerektiren bir eklemlenmeler oyunu olduğu asla unutulmamalıdır.

İnsanlaşma süreci sadece ortaya çıkan bir şey değil, kaybolan bir şeydir de; australopitek, *homo habilis,* Man 1470, *homo erectus*, *homo neandertalensis* gibi eskiden zafer kazanmış türlerin yok olmasıdır; bu türlerin her biri belki av hayvanı gibi avlanmış, bir sonraki tür tarafından yutulmuştur. İlk insangillerden *homo sapiens*'e evrilen *tek* bir tür olmamıştır; doğal ortamın düşük hızda değiştiği ve bireylerin ve toplumsal grupların türden türe tek tük sıçramalarla çeşitlendiği muazzam bir süre söz konusudur bu evrimde. Bu sıçramaların her seferinde kâh mutasyona uğramış bir Âdem soybaşı olmuş, kâh meçhul bir Prometheus yeni bir teknik getirmiş, kâh bütün bağlarını koparmış bir koloni belli bir kalıbı terk ederek ona yeniden şekil vermiştir. Tür içinde ayrılıklar, bölünmeler ortaya çıkmış; çoğu başarısız olmuş, kimisi kendini emniyetle yerleştirmiş, yayılmıştır; talihli sapkınlar, sapkını oldukları grubu sapkınlığa döndürmüşlerdir.

Ormanın İsyancıları ve Savanın Mutantları

Dünyanın güneş etrafındaki seyrine bağlı dengesizlikler, yaşayan dünyada devrimlere yol açar. Ekosistemler dönüşüme uğrar. Türler yok olur, başkaları göç eder, başka bazıları ortaya çıkar ve gelişir. Teriter çağın sonuna doğru, kuraklık ormanlık alanları daraltır ve savanlar geniş alanlara yayılır. O zamanın kurak bölgelerinde fosilleri keşfedilen ilk insangiller, ormanlık alanların küçüldüğü Afrika'da yaşayan, ağaçlardan kopup savanlara yerleşen primatlardır.

İnsanlaşma sürecinin ilk yazgısı, orman ve savan arasında çizilmiş olmalıdır; ekolojik baskının kuraklığı artırdığı, gitgide küçülen orman içindeki demografik baskının yoğun nüfusları

giderek ormanın kıyısına ittiği bir ortamdı bu. Yetişkinler ile gençler arasındaki toplumsal gerilim ve de ergenlerin keşifçi merakları, kâh zorlama, kâh cezbetme yoluyla kendi içlerine kapalı küçük grupları otluk alanlarda hayatta kalmaya sürükledi.

Dolayısıyla ekolojik ve demografik baskılar, insanımsıların karmaşık toplumuna has yapısal karşıtlıklar, bir grup mutantın dönüşsüz sürgününe yol açacak şekilde bir araya gelmiş oldu. Bu mutant grubunda iki ayaklılık, savanda hayatta kalmaya dair temel sorunları, babunlara kıyasla daha orijinal şekilde aşmaya izin veriyordu. Böylelikle, insanlaşma süreci ekolojik bir talihsizlikle, genetik bir sapmayla, toplumsal bir bölünmeyle başlamış oldu; bu aynı zamanda, ekosistemin kendini yeniden üretmesinde bir değişim (ormanın savan haline gelmesi), evrimleşen bir primatın genetik açıdan kendini yeniden üretmesinde bir değişim (mutasyon), toplumsal yeniden üretimde bir değişim, yani bölge dışı bir koloni kurmak üzere gençlerden oluşan bir grubun kopması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla insan oluş devrimini başlatanların anormaller, dışlanmışlar, *heimatlos*'lar,[12] maceraperestler, başkaldıranlar olduğu anlaşılıyor. Savanların mutantının ortaya çıkması için ormanların isyancıları gerekir. Fakat devrimci çözümü bulmak için de isyancıların savanların mutantlarına dönüşmeleri gerekmiştir.

Koruyucu ve besleyici ormanın, yerini tedricen zalim ve saldırgan savanlara bırakması, insanlaşma sürecini yönlendirir ve kamçılar. Savan, yarattığı tehlikeler ve ihtiyaçlar dolayısıyla iki ayağı, iki eli ve beyni kullanma eğiliminin geçer akçe olduğu koşulları yaratır. Nitekim yeni ekosistem kendi dayatmalarını, yönlendirmelerini, risklerini getirir ve bunlar, orman sakini atada zaten var olan her türden eğilimin gelişimi için *stimuli* (uyaran) teşkil ederler. Şempanzenin akrabası olan bu ata, kıvrak bir zekâya, keskin bir göze, hepçil bir beğeniye sahipti ve daha şimdiden bir dalı sopaya, yassı çakılı silaha

dönüştürebilmekte, toplu halde küçük memelilerin izini sürebilmektedir. Ağaçların kaybolması, karnı ve cinsel organları pençelere ve sivri dişlere hedef olan bir varlığı savanın tehlikelerine açık hale getirir; yiyecek aramak tehlikeli hale gelir ve üstelik, nadir ve kaçıcı olduğundan bulunması da güçtür; takip, dikkat, uyanıklık hayatiyet kazanır; en belirsiz izleri göstergelerden, en ufak bir hareketi işaretlerden yorumlayabilmek gerekir; savunma ve avlanmak gerekiyorsa da saldırı için bireysel ve toplu şekilde tetikte olmak gerekir.

Muhtemelen emsalsiz bir soydan gelen ve yüz binlerce, hatta milyonlarca yıl boyunca genetik olarak farklılaşacak küçük grupların savanlara yayılması işte bu koşullar altında gerçekleşir. Bu gruplar aynı zamanda birlikte yaşayacaklar, daha en başından yürümeye, el emeğine ve zekâya dayalı, savunma ve saldırı amacıyla taşların ve sopaların kullanıldığı, ilkel barınakların inşa edildiği ortak bir yaşam tarzını icra edeceklerdir. Daha sonraları yine bu küçük gruplar, genetik mutasyonların ertesinde, maceranın kinegetik devamını getirecek (başparmağın işaretparmağına karşıtlığı, vücudun bütünüyle dikelmesi, beynin hacminde yani karmaşıklığında artış gibi) büyük yeteneklere sahip olacaklardır.

En başta, otçul "kaba australopitek"lerin, pek kısıtlı bitkisel besinleri tekellerine alarak narin hepçil mutantları hayvani besine yönlenmeye, belki leş aramaya, ama özellikle de küçük hayvanları avlamaya zorlamış olması muhtemeldir. Böylece çevikliği, beceriyi, tekniği, yani giderek insangillere has hale gelen özellikleri geliştiren şeylerin lehine bir seçilim baskısı bu narin canlılar üzerinde işleyecektir. Ayak, otçullara kıysala bu canlılarda daha uzun yürümek, yani keşfetmek için veya takip etmek ya da tersine kaçmak için can havliyle koşmaya elverişli şekilde değişirken; gürbüz otçul sürüleri, tersine, araziye dağılmak, koşuşturmak, savaşarak çekilmek ihtiyacı duymazlar. Bütün anatomik özellikler ve bu anatomik özelliklere denk düşen hızlı, uzun süreli koşma, taş veya sopa elde takip etme

veya av elde kaçma yetenekleri, bu küçük avcı-avda gelişecektir. Başparmağın işaretparmağına karşıtlığı, *homo habilis* ve Man 1470'te daha belirgin şekilde ortaya çıkacak, bu da toplanan veya kullanılan nesneleri kavrayışa, bilhassa da nesnelerin dönüştürülmesine güç ve etkinlik kazandıracaktır. Böylece el, pek çok şekilde sürekli işler hale gelir ve ormanların hipisi şempanzede ancak arada bir ortaya çıkan ve bahsettiğimiz gürbüz otçullarda esasen savunma ihtiyacına karşılık veren teknik beceriler, narin insangillerde kalıcı bir özellik halini alır. Teknik artık kinegetik *praksis*'le aynı anda gelişebilecektir.

Böylelikle en başta daha zayıf olan küçük insangiller, bilhassa da içlerinden bir tanesi, genetik, anatomik, teknik ve pratik açılardan daha çevik, daha becerikli, daha zeki hale gelir ve kaba insangillerin çok üstüne çıkar. Yiyecekleri yeterli veya farklı olduğu ölçüde bu iki tür insangil az çok barışçı şekilde uzun süre birlikte yaşayabilecektir kuşkusuz. Fakat gerek demografik baskının gerekse artan kuraklığın etkisiyle rekabet ortaya çıkınca, insana en yakın olanlar diğerlerini, ya giderek fakirleşen topraklara sürerek ya da av hayvanı gibi avlayarak ortadan kaldıracaktır. O halde, narin insangiller arasında, beyinleri en gelişmiş ve hatta belki de boyutça en küçük olanlar diğerlerini ortadan kaldıracaktır.

Şu halde, tekniğin ve tekmil gelişimin anası olan ayak-el-beyin diyalektiğini (fenomenal ve genetik diyalektiği) tetikleyen şey, yeni ekosistem, yani savandır. Yeni ekosistem, sonrasında avcı-avın yetenek ve niteliklerindeki gelişimi kamçıladı ve ardından da aynı ortamda yaşayan türler arasındaki rekabet koşullarını oluşturdu; beyni en ileri düzeyde evrimleşmiş insangilin nihai ve tek galibi olacağı bir rekabetti bu.

Ekosistem ile insangil arasında giderek yoğun ve karmaşık hale gelen bir ilişki kurulmuş olur böylece. Pusuda bekleyen avcı-av için ekosistem, gitgide daha incelikli bir şekilde deşifre etmeyi öğrendiği çoklu enformasyon kaynağıdır; bu bağlamda ekosistem avın örgütleyici ve üretici bir parçası; fizik; beyinsel,

teknik, işbirliksel ve toplumsal gelişimi tetikleyen örgütleyici ve üretici *praksis*tir.

Uygarlaştıran Av

Uzun zamandır kronolojik olarak insanlık serüveninin büyük kısmına avın damgasını vurduğunu biliyorduk. Fakat avın sadece kronolojik olarak değil, aynı zamanda mantıksal açıdan da insanlaşma sürecine yön verdiğinden habersizdik. *Man the Hunter*: Bu önemli yapıtın başlığı (Lee ve De Vore, 1968) bizi "insanın avcı oluşu değil, avcının insan oluşu"nu görmeye davet eden Serger Moscovici'nin sözleri bağlamında anlaşılmalıdır. *Homo sapiens*'in özü, onu özgürleştiren avdan özgürleşmek olacaktır. Fakat bunun için beklemek gerecektir. Birkaç milyon yıl önce başlayan av, çok yavaş gelişme göstermiş, ardından bu gelişim, son beş yüz bin yıl içerisinde hızlanmış ve derinleşmiştir. Av, *homo sapiens*'le birlikte ilerler ve magdalen insanıyla doruk noktasına ulaşır: İnsanlığın gelişim ekseni olarak etkisini kaybetmesi sadece son sekiz bin yıl içerisinde vuku bulur ve Afrika, Avustralya ve Asya'nın terk edilmiş bölgelerinde bugün bile yaşamaya devam etmektedir.

Ufak kafalı insangilden büyük beyinli *sapiens*'e kadar türlerin kesintili bir şekilde birbirini takip ettiği bir evrim sürecindeki büyük sürem, avdır.

Av bütünsel bir insani fenomen olarak anlaşılmalıdır; sadece gevşek şekilde kullanılan yetenekleri işletip geliştirmekle ve yenilerini üretmekle kalmayacak; erkekle erkek, erkekle kadın, yetişkinle genç arasındaki ilişkileri de değiştirecektir. Dahası, avın kendi gelişimi, bu gerçekleşen değişimlerle bağlaşık şekilde bireyi, toplumu, türü dö-nüştürecektir. Bu noktada, biyolojizmin olduğu kadar antropolojizmin de önemsiz gördüğü, görmezden geldiği veya reddettiği *antropolojik dönüşümcülüğün* sağlam topraklarındayız nihayet; son yıllarda aykırı araştırmacılar bu alanda öncü eserler verdiler.

Savanda av, insangile yetkinlik ve beceri kazandırmış, onu sinyal, gösterge, mesaj haline gelen çok sayıdaki muğlak ve ufak duyusal *stimuli*'yi yorumlar kılmış ve inceleyen varlığı bilen bir varlığa dönüşmüştür. Av ayrıca doğada en becerikli ve uyanık olanı, yani birbirini gizleyen, savuşturan, yanıltan av hayvanı ile avcı hayvanı zekâ çerçevesinde karşı karşıya getirir. İnsangili en tehlikeli olan şey ile, büyük etoburlarla karşılaştırır ve rekabet içine sokar. Av, stratejik kabiliyetleri tetikler: Dikkat, dirayet,[13] kavgacılık, gözüpeklik, uyanıklık, aldatma, tuzak kurma, fırsatçılık.

Kuşkusuz, bu çok uzun macera, daha üst hepçil maymunların tek tek ve tali asalaklığıyla başlamış; ardından ilk insangillerden *homo sapiens*'e kadar av pratiği, giderek örgütlü, merkezi ve örgütleyici hale gelmiştir. Av pratiği küçük av hayvanlarından orta boylara; kaçan ve korkan av hayvanlarından dövüşen ve tehlikeli av hayvanlarına; rastgele av aramadan iz takibine; iz sürmeden inatçı takibe; doğaçlama taktikten çalışılmış stratejiye; tedbirden ve uyanıklıktan tuzak ve pusu kurma becerisine, kaba ve çok işlevli silahlardan ince işlenmiş ve uzmanlaşmış silahlara doğru gelişmiştir.

Ayak-el-beyin-alet diyalektiği ve av karşılıklı olarak birbirlerini yoğunlaştırmış ve karmaşıklaştırmıştır. Bu diyalektik, silah ve gereçleri çeşitlendiren ve incelten teknik gelişimi doğurmuş ve barınakların tertibini iyileştirmiştir. Yedi ila sekiz yüz bin yıl önce ateş kullanılmaya başlar. Ateş sadece becerikliliği artıran ve ağaç malzemenin teknik kullanımını mümkün kılan bir yenilik olarak görülmemelidir. Çokboyutlu kapsama sahip bir edinimdir söz konusu olan; pişirmeyle gerçekleşen dışsal önsindirim mekanizmasının işini hafifletir: Avını yedikten sonra ağır hazım uykusuna dalan etoburun aksine, ateşi kullanan insangil yemek yedikten sonra da tetikte ve harekete hazır bulunabilir; ateş, gözetleme işleminden kurtarmakla kalmaz uykuyu da rahatlatır; ateş aynı zamanda kadınlar ve çocuklar yerleşik barınakta kalırken avcıların

sefere çıktığı gecelerde emniyeti sağlar; ateş, korunma ve sığınma yeri ocağı yaratır; ateş, hep diken üstünde uyuyan diğer hayvanların aksine insana ağır uykuya dalma izin verir. Hatta belki de ateş, rüyaların ortaya çıkmasına ve artmasına da yardımcı olmuştur.

Öte yandan pişirme, dişlerin ve çenenin daralmasıyla, kafatasını bir kısım mekanik zorlamalardan kurtaran yeni insanlaştırıcı mutasyonları da destekler ve bunlar da beyin hacminin büyümesini sağlayacaktır. Pişirme ayrıca, beynin gelişmine yardımcı olan el-alet diyalektiğini, soyoluşsal (filogenetik) planda olduğu kadar fenomenal *praksis* planında da genişletir ve kemale erdirir.

Nihayet avın gelişimi ve bunun sonuçları toplumsal düzeyde dönüştürücü bir rol oynar. Bu sonuçlar, insangillerin toplumsal modeli ile en gelişmiş primatların toplumsal modelini birbirinden ayrıştıran ve ilkel toplum adını vereceğimiz yeni tip bir toplumun gelişimiyle atbaşı giderler.

2

Toplumun Gelişimi

Türün fiziksel evrimini takip etmeyi, aletlerin mükemmelleşmesiyle desteklenen zihinsel gelişimi çıkarsamayı sağlayan anatomik ve teknolojik işaretler üst üste birikirken, insanlaşma sürecindeki toplumsal örgütlenmeye dair hiçbir doğrudan işarete sahip değildik. Birkaç sene öncesine kadar, *homo sapiens*'lerin ilkel toplumlarına dair günümüze ulaşmış, oldukça geç döneme ait işaretlerden başkasına sahip değildik. O zamandan bu yana, en gelişmiş primatların toplumlarına, yani ilk insangil toplumuna benzeyebilecek bir imgeye dair giderek fazlalaşan göstergelerle zenginleşmiş bulunuyoruz. Bu iki uç arasındaki boşluk muazzamdır. Fakat bu iki toplumsal kutup arasında, tıpkı doğal paleontolojinin kemik parçalarından faydalanarak, iskeletin yapısal özellikleri doğrultusunda organizma hakkında tahmine dayalı fikir yürütmesi gibi, bizler de kafatası bulgularını, anatomik, teknolojik, sinejetik kalıntıları toplumsal örgütlenmenin göstergeleri olarak bir araya getirmeye çalışabiliriz. Söz konusu olan, insangil iskeletlerini kullanarak toplumun bir iskeletini yeniden kurmak değil, insangillerin iskeletleri de dahil fosil bulguların tamamını

toplumsal bir örgütlenmenin bir dizi parçalı göstergesi olarak düşünmektir. Tarihöncesi sosyolojinin bir iz veya kalıntıdan yola çıkarak toplumsal nitelikler bütününü yeniden kurgulamaya ehil hale geleceğine ve kendisini zengin bir geleceğin beklediğine kaniyiz. Bugün için sosyolojik teori henüz öyle belirsiz ve keyfi ki, bizi hataya veya belirsizliğe sürükleme riski var. Yine de elimizde karmaşık bir temel (gelişmiş primatlar toplumu) olduğuna göre; bu toplumun savanda yaşamaya başlamasıyla gerçekleşen ekolojik dönüşümün sonuçlarını kestirebildiğimize; beyinsel, teknik ve sinejetik karmaşıklıkların belirtilerini ilişkilendirmeye çalışabildiğimize göre; avın kolektif örgütlenmesinin yarattığı açılım ve dayatmaların topluma şekil verdiğini hayal edebildiğimize göre; ve son olarak, göreceğimiz gibi, önümüzde *karmaşıklığı zorunlu olarak, sapiens'ten önce ortaya çıkmış bir kültürü gerektiren bir toplum* olduğuna göre, bütün bu devim içerisinde bir resim çizmeyi deneyebiliriz: Bir insangil toplumunun (ilkel toplum) sosyolojik oluşum ve gelişim çizgisi çizilebilir. Bu "ideal" şema boşluklar, basitleştirmeler, hatalar içerecektir ve elbette, sözünü edeceğimiz mantıksal gelişimleri kronolojik safhalar şeklinde konumlandıramaz.

Orman şempanzeleri toplumu düşük seviyede merkezileşmiştir. Kalahari savanlarında yaşayan babun toplumu ise (De Vore), askerileşmiş bir güruhtur; yavruları sırtlarında dişiler, topluluğun göbeğindedir ve güruh herkesin dikkat kesildiği lider tarafından yönlendirilir, kitle halinde hareket eder, en irileri arkada ve önde yer alan erişkin erkekler tarafından çevrelenmiştir, gençler kanatlardadır. Bu güruh, silaha sahip olmadığı için özellikle askerileşmiştir, çünkü tek silahı kolektif savunmadır. İnsangiller bu yolu "seçmediler". Neden, insangillerin şempanze toplumuna yakın bir orman toplumunun mirasını sürdürmeleri midir? Yahut babundan daha karmaşık bir canlının bireyselliği midir? Yoksa böylesi bir miras ve böylesi bir "bireycilik" söz konusuyken, dişiler olmadan

gerçekleştirilen dağınık av ile bütün grubun kendisini kolektif bir şekilde savunmasını uzlaştırma zorunluluğu mudur? Her halükârda ilk insangillerin toplumsal yapısı, göreceğimiz gibi, hem merkezileşmiş, hem ademi merkezileşmiş olmak zorundaydı; nitekim böylece hem dağılma, hem toparlanma, hem kolektif *praksis*, hem bireysel inisiyatif mümkün olabiliyordu.

Avın gelişmesi primat toplumunun yeniden yapılanmasını daha derinden etkileyecektir. Primat toplumu, erkek ve dişileri aynı ortamda barındırıyordu, sadece gençler yakın çevre bölgeye uzaklaştırılıyordu. İnsangil toplum, erkek ve dişileri ekolojik, ekonomik ve kültürel açıdan ayıracak; iki cins, bir toplum içinde yaşayan iki yarı-toplum haline gelecektir. Bunların birliği, erkek biyo-sınıfın, sadece toplumsal değil, siyasal, teknik ve kültürel de olan egmenliğiyle, avcıların araziye dağılmalarını ve toplumun iki kısma ayrılmasını dengeleyen yeni iletişim ve örgütlenme kiplikleriyle sağlanır.

Av erkekleri giderek daha uzağa sürüklerken, analık kadınları barınağa bağlar; bu durum, dişilerin sırtlarında yavrularıyla sürü liderini takip ettikleri babunlardan farklıdır. Ellerini kullanan yavrular, küçük dört ayaklılar gibi annelerinin sırtına asılamaz ve çocukluk aşamasının uzaması, kadınları gitgide annelik bakımına bağlamıştır. Yerleşik hale gelen kadınlar, grubun sebze ihtiyacını karşılamak üzere arama ve toplama işine yönelecektir. Bu noktadan itibaren kadınlar ile erkekler arasına ekolojik ve ekonomik bir ikilik yerleşir.

Egemen Sınıf

Koşut olarak, başat erkek kastı, erkeklerin egemen sınıfına dönüşür. Toplumsal hayvanlar olan maymunlarda, erkeklerarası tahammülsüzlük ancak mevki hiyerarşisi içinde ve bu hiyerarşi tarafından ve de tamamen grubun savunmasıyla sınırlı bir işbirliği vasıtasıyla aşılabilir. İnsanlaşma, erkek tahammülsüzlüğünü erkek dayanışması sayesinde bastırmakla

ve av yoluyla gelişmiş bir işbirliğini toplumsal hayatın örgütlenmesine yansıtmakla köklü bir ilerleme gerçekleştirmiştir.

Bölge tercihi, saldırı öncesi plan yapma, stratejik hareketlerin eşgüdümü, hem doğaçlama, hem hesaplanmış bir operasyon planının sahnelenmesi ve nihayet avın paylaşımı için yapılan kolektif örgütlenme, sinejetik işbirliği içerisinde giderek daha çok ağırlık kazanacaktır. Avın dağıtılması, büyük parçalarda veya bilhassa da küçük ganimetlerde, ancak *dağıtım kurallarının* yerleştirilmesiyle çözülebilecek kilit sorunlar ortaya koyuyordu. İnsanlar arasındaki dayanışmanın zafer kazanması ve herkesin malı olan avın, yine herkese az çok eşitlikçi şekilde paylaştırılması demek olan kolektivist bir modelin doğuşu da bu noktada gerçekleşmiş görünüyor; elbette bu paylaşımda hayvanı alt edenin veya liderin yararına fazladan bir pay ayrılmış olmalıdır.

Böylece kolektif eylemden ve paylaşım kurallarından doğan bağlara, "erkeklerarası" çok yoğun bir dayanışma ağı (Tiger, 1971) içerisinde kurulan dostluk bağları da eklenir. Bu yeni "erkek kardeşliği"nin oluşumu çerçevesinde iki akım birbirine karışır: Bir yandan, birlikte yaşanan tehlikeler, badireler ve zaferlerle dolu, uzun ömürlü erkek erkeğe ilişkiler; öte yanda, genç şempanzeler arasında bile mevcut olan gençlik dostluklarının ergenliğin ötesine uzanışı söz konusudur. Buna hem sebep, hem sonuç kabilinden, dostluğu pekiştiren gizil veya aktif eşcinsellikleri de ekleyebiliriz. Böylece erkekler arasındaki dayanışma, işbirliği, dostluk, muhabbet, henüz primatlarda baskın olmayı sürdüren tahammülsüzlük ve kaçınma özelliklerini geri plana itecektir. Erkeklerarası tahammülsüzlüğü kullanan ve söndüren daha üstün insanımsılarda, keskin mevki hiyerarşisi yerini bir "eşitler" sınıfına bırakır. Elbette eşitler arasında da kimileri *de facto,* kimileri neredeyse *de jure* (liderler, yaşlılar) olan eşitsizlikler mevcuttur; elbette tahammülsüzlükler bireyler arasındaki kavgalar, küskünlükler, soğukluklar şeklinde varlığını sürdürür; elbette uzlaşmazlıklar

tartışmalara, tartışmalar da uzlaşmazlıklara yol açar. Fakat kolektif erkek otoritesi bu kargaşayı teskin ve telafi etmek için hazır ve nazırdır; zaten bu kargaşalar, sınıf dayanışması ve toplumsal temel zemininde ancak tek tük patlamalar şeklinde ortaya çıkabilmektedir.[14]

Nitekim, insanlaşmanın sinejetik macerasında, dayanışmacı bir erkek sınıfı ortaya çıkar; kadınlara gelince onlar, içerdeki yardımlaşmanın aslen çocuklara ve yerine göre de erkeklere gösterilen sadakata bağımlı olduğu bir toplumsal "tabaka" olarak kalır.

Sonuçta, erkekler sınıfı ile kadınlar grubu arasındaki kültürel farka dönüşecek şekilde derinleşen olağanüstü bir sosyolojik farklılaşma söz konusudur. Eril ve dişil, her biri kendine has sosyalliği, kendine has kültürü, psikolojiyi geliştirecekler böylece psiko-kültürel fark derinleşecek ve cinsler arasındaki fizyolojik-salgısal farklılığı karmaşıklaştıracaktır. Avcı, göçer, kaşif erkek ile müşfik, yerleşik, görenekçi ve barışçı kadın arasında zıtlık husule gelecektir. İnsangilleri anlatan resimde iki siluet beliriyor: Silah elde dikilmiş hayvana kafa tutan erkek ve ot toplamaya ya da yavrusunun üzerine eğilmiş kadın.

Maymunlar arasında görülmedik yeni bir sınıf egemenliği tesis olmaktadır demek ki. Silah ve taş yontma tekniğini tekelinde tutan, düşman ve uzak savan dünyasıyla başa çıkabilecek bilgi ve beceriyi elde bulunduran, kolektif örgütlenme ilkesine sahip olan, hulasa gücü ve bilgiyi haiz erkekler sınıfı, toplumun yönetim ve denetimini ele geçirir, kadınlara ve gençlere, hâlâ sürmekte olan *siyasal* egemenliğini dayatır. Primat toplumlarında, gençler ve tabi durumda olanlar, dişilerle özdeşleşmişti ve boyun eğme işareti olarak arkalarını sunuyorlardı. İnsangil toplumundaysa, kadınlar toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel açıdan ehliyetsiz hale gelirler.

Hiç kuşkusuz bu durum, bir sınıfın diğeri üzerindeki egemenliğinin ilk modelidir (Lévi-Strauss, 1967; Moscovici,

1972) ve hatta bunun da ötesinde bir sınıfın bütün bir toplum üzerindeki egemenliğinin ilk modeli; yani tarihli toplumlarda devlet şeklini kazanacak siyasal iktidarın ilk kez tesisi söz konusudur. Ama aynı zamanda, o dönemden beri kökensel şekilde yeniden üretilen ve tarihli toplumlardan günümüze bütün toplumların altyapısına nakşolmuş bir kadın-erkek ilişkisi modeli söz konsudur.

Böylece primat toplumu ile ilkel toplum arasındaki ilk temel farklılık daha şimdiden görülebilir. İlkel toplum daha kolektifleşmiş, daha az hiyerarşik ama erkek örgütlenmesi içerisinde egemenliğin daha baskın olduğu, erkek-dişi farklılaşması içerisinde daha karmaşık olan bir toplumdur. İnsangil toplum, primat toplumun egemenlik/hiyerarşi ilkesini değiştirerek muhafaza eder. İnsangil toplumun yenilik olarak getirdiği şey, ortaklaşmacı/sosyalist bir örgütlenme ilkesidir. Engels bu ilkenin radikal karakterini vurgulamakta haklıydı fakat çok daha köklü olan diğer ilkeyi azımsamıştır. Artık, iki temel ilke ortaya çıkmıştır ve bunların bileşimi ve çatışması, tekmil insan tarihine damgasını vuracaktır.

Sınıfsız Gençlik

Gençlik döneminin uzaması, insanlaşma sürecini giderek daha çok etkileyecektir. Çocukluğun ve ergenliğin biyolojik zaman aralığı uzar. Bu sürecin, üst maymunlarda olduğu gibi sadece ergen grupların özerkliğine değil, aynı zamanda bir gençlik sınıfının ortaya çıkışına da yaradığı düşünülebilirdi. Fakat yeni toplumsal bağlam, bu tür bir sınıfın kurulmasına elverişli olmaktan uzaktır. Bir yanda, duygusal göbekbağı çocukluğun anneliğin etkisi altında giderek uzamasını sağlar. Öte yandan, bilhassa da genç erkekler için, silahların, tekniğin ve toplumsal örgütlenmenin talim edildiği dönem, yetişkinlerin denetimine tabidir. Talim, böylece zaten kültürün etkisine soktuğu genç erkekleri, baskın sınıfa bağlı konuma yerleştirir.

Üstelik av sırasında, gençler ile yetişkinler arasında şahsi bağlar gelişir ve belki de bu bağlar özellikle de aynı kadının eşi ve oğlu arasında yerleşir; bu da akrabalığın, soyolojik ve jenital açıdan tanınmadan evvel psiklojik açıdan başladığı nokta olmalıdır.

Elbette gençlerarası yakınlaşmalar, hizipler ve takımlar mevcuttur; fakat gençlik "sınıf"ı kemale ulaşmamıştır: Gençler, ergenliğin başlangıcında annelerinin dünyasına halen çok fazla bağlıdır; ergenlik sürecinde ve bu dönemin sonunda da yetişkinler sınıfına fazlasıyla bağlanmış olurlar. Yaşlıların tabiyeti altındaki genç erkeklerin dışlanma veya itaat dışında seçenekleri yoktur: Kurumsallaşmış bir aykırılığa müsaade edilmez. Şu halde doğal ergenlik sürecinde bir kopukluk yaratarak, çok genç olanları çocukluğa iterek ve diğerlerini velayet altına sokarak, böylelikle de kız ve erkek çocukları birbirinden ayırıp ergenleri de teknolojik, sinejetik, sosyolojik eğitim sayesinde[15] denetleyerek, yetişkin erkek sınıfın yaptığı şey, umumi hakimiyetini ve örgütleme gücünü toplumun bütününe yaymak olmuştur. Diğer biyo-toplumsal kategoriler bu yüzden kendilerini sınıflar şeklinde örgütleyememiştir. Bu toplum, diğer biyo-toplumsal tabakalar üzerinde hakim tek bir biyo-sınıfın mevcut olduğu bir sınıflı toplumdur.

Ergenler sınıfı daha doğmadan kırılır, fakat gençlik erdemleri canlıdır ve toplum içinde gelişmeyi sürdürür; genç insangillerin oynaması, keşfetmesi, yeniliklerle cezbolması genç insanımsılardan daha uzun süreye yayılır. Gençler, yetişkinlerin bilgi ve hünerlerini sindirirken, değişiklikler, iyileştirmeler ve yenilikler getirebilirler. Taşlarla ve seslerle oynarken, ateşi yakanlar ve ilk kelimeyi yaratanlar muhtemelen gençlerdir.

Böylece gençlerin yarı-toplumsallaşması, yetişkinlerle ilişkileri sayesinde toplum, doğrudan doğruya yenilik ve keşiflerden yararlanabilmektedir. Zaten dostluk, oyun zevki, yenilikten yana olmak, hatta icat yeteneği gibi ergen özellikleri gitgide yetişkin çağda da muhafaza edilmeye başlar

ve gençleşme antropolojik bir fenomen haline gelir. Gençler "entegre edilir", "hoş görülür" ama insanımsılarda marjinal kalmış gençlik erdemleri toplumu zenginleştirir aynı zamanda.

Ekolojiden Ekonomiye

Eski toplumun, çıkarsadığımız bu şemaya göre örgütlenmesi, ekolojik ilişkiler dolayımında bir ekonominin doğuşunu varsaymaktadır.

Şayet ekonomi, kaynakların kullanımı, dağıtılması ve tüketilmesiyle ilgili örgütleyici bir sistemse, primat toplumlarının bir ekonomiye sahip olmadıkları açıktır: Primat toplumlarında kaynakların kullanımı, tek tük birkaç kolektif av dışarıda bırakılırsa, toplumsal olarak örgütlenmiş, teknolojik açıdan belirlenmiş değildir ve tüketim de liderin önceliği, dostluk, sevgi veya tabiyet gereği sunulan armağanlar dışında kurallardan bağımsız, tesadüfi şekilde gerçekleşir.

İnsangil toplumsa aksine, ekonomik faaliyetlere dönüşen av ve toplayıcılık gibi iki ekolojik *praksis*'i örgütleyerek ve teknik hale getirerek kurar ekonomisini. Erkek ve kadın arasında sosyo-ekonomik bir ayrılma gerçekleştiren bu iki *praksis*, ilk kez ortaya çıkan işbölümü vasıtasıyla birbirlerinden farklılaşırlar.

Av pratiği zaten çoktan ileri seviyede örgütlenmişti: Kolektif "üretim" kipliğine, yani müşterek av arayışına, kolektif paylaşım kuralları, yani son noktada bütün toplumun temel kaynaklarını ilgilendiren tüketim ve dağıtım kuralları eklenir.[16] İlkel bir "sınıflı toplum"un, iç dayanışma kuralları üzerinden ilkel bir "komünizm"i örgütlediği şaşırtıcı bir konjonktür ortaya çıkar böylece.

Öyleyse ekonomi, ekolojik *praksis*'e (yani kurumsallaşmış işbölümü, kaynakların paylaşımına dair toplumsallaştırıcı, hatta "toplumcu" kurallar, gençlere verilen bilgi ve beceri öğretimi ve aletler üretmek yoluyla gerçekleştirilen tekno-

lojik sermaye üretimine) bağlı olan toplumun özörgütlenme kurallarıyla birlikte ortaya çıkar.

Bu kurallarla birlikte böylece, ilk eknomik sistem baş gösterir. Bu sistem olmaksızın, toplumsal karmaşıklık ve bütünlük çökerdi. Bu kurallar, elde edilmiş bu karmaşıklığı beslemekle kalmayıp onu yeniden ve yeniden üretir de aynı zamanda. Bu itibarla ekonomi, kaynakların üretimini gözeten özel bir sektör değildir sadece, ve mamul üretiminde özelleşmiş bir sistemden de ibaret değildir. Ekonomi, hayatı idame ettirmenin örgütlenmesinden öte bir şeydir, zira bir toplum, tıpkı ilk australopiteklerde olduğu gibi ekonomi olmadan da yaşayabilir. Bu noktada ilksel ekonominin temelinin aslında ekonomi öncesi olan kaynakların "üretimi" değil, ekolojik-toplumsal bir ilişkinin toplumsal karmaşıklığın üretim kipliği uyarınca örgütlenmesi olduğunu görebiliriz. *Ekonomi aslen belli bir karmaşıklık düzeyinden kaynaklanan ve ileri derecede toplumsal karmaşıklık gösteren bir örgütlenme/üretim kipliğidir.* Bu bağlamda ekonomik örgütlenme, birkaç sayfa sonra tanımlayacağımız manasıyla bir *kültür* olarak ortaya çıkar.

İlkel-Dil

Geniş bir kelime dağarcığını ve başlangıç seviyesindeki bir sözdizimini kurmanın, şempanze beyninin yeteneği dahilinde olduğunu; şempanzenin failler, fiiller ve nitelikler arasında mantıki bağ kurabilme yeteneğine sahip olduğunu ve özdeşlik, fark ve dışlamayı saptayabildiğini biliyoruz (Gardner, 1969, 1971, 1974; Premack, 1970, 1974). Şempanzelerde eksik olan, mimik ve seslenişlerden daha zengin bir dili gerektiren bir toplumsal karmaşıklık ve de geniş bir ses aralığını kullanmaya elverişli gırtlak yapısıdır.

Sesli iletişim primatlarda pek az gelişmiştir, çünkü primatlar arasında bu tür bir iletişim jestlerden ve duruşlardan

oluşan bir beden dili içinde kısıtlı bir *call sistem* işlevi görür sadece. İnsansa, ses açısından primatlardan ziyade kuşlara daha yakındır ve dilin mümkün olabilmesi için şunlar gerekmiştir:

1) Genetik mutasyonlar. Bunlar ya tek tek ya da aynı anda, kafatasını yeniden düzenleyerek ona akustik yetenekler bahşederler ve beyni geliştirerek orada dile has örgütleyici bir merkez tanzim ederler (*homo erectus*?).

2) Toplumsal örgütlenmenin, giderek daha yoğun bir iletişimi gerektirecek şekilde artan karmaşıklığı.

3) Bu iki tür fenomen arasında karşılıklı bir ilişki ve etkileşim.

İlk insangiller arasında bir *call system*'in hem zaruri, hem yeterli olduğu varsayılabilir; yani uzun otlar arasında uzaktan haberleşmeyi sağlayan uyarlı bir ses dağarcığı ve toplum üyeleri arasında, faaliyetleri açısından zorunlu nesneleri, olayları, failleri ve nitelikleri ileten temel bir iletişim söz konusudur. Ama daha zengin ve daha açık bir dilin gerekli hale gelmesi eski toplumun doğuşuyla birlikte, yani sekiz yüz bin ila beş yüz bin yıl öncesinde gerçekleşir.

"Müşterek av, yiyeceğin paylaşımı, artan çeşitlilikteki eşyanın nakli gibi unsurların hepsi de" *call system*'den "daha esnek bir iletişimle mümkün olabilecek daha karmaşık bir toplumsal örgütlenme yönünde baskı yaparlar" (Hockett ve Asher, 1964). Bu Etkin'in daha önce ısrarla üzerinde durduğu bir noktaydı (1954).

Nitekim avın gelişimi, çok çeşitli nesnelerin, mekânların, bitkilerin ve hayvanların adlandırılmasını; çok sayıda fırsatın ve eylemin bildirilmesini, muhtelif niteliklerin birbirinden ayrılmasını gerektirir. Sinejetik strateji, art arda gelen ve her biri öncekine göre değiştirilebilen faaliyetlerin mantıksal dizisini kurmayı içerir; bu da dile, dizimi mümkün kılan zihinsel zinciri temin eder. Dahası, bir dilin gelişimini ilkece mümkün kılan şey karmaşıklaşan bir toplum içerisindeki iletişim

öbeğidir: Baskın sınıfın geliştirdiği örgütlenme kuralları, iki yarı-toplum ve kadınlar/erkekler, kadınlar/çocuklar, gençler/yetişkinler şeklindeki üç ayrı dünya arasındaki iletişim ihtiyacı; ayrıca annelerin, çocuklarıyla oyuna yönelik uzatmalı ilişkileri ile gençlerin eğitimine yönelik ilişkilerini birbirlerini zenginleştiren iki farklı dil merkezi olarak düşünebiliriz.

Son olarak, başkasının faydasına ve dostluğa yönelik ilişkilerin gelişimini unutmamak gerekir:[17] Söz konusu olan karşılıklı ilişkilere muhtaç olan daha karmaşık bir toplum değildir sadece; aynı zamanda karşılıklı ilişkilere ihtiyaç duyan daha karmaşık bireyler söz konusudur. Bu bireyler konuşmak için konuşmak ihtiyacını geliştiren, yani basitçe iletişime giren ve daha şimdiden Macluhancı bir tarzda aracı sözün kendileri için mesaj ve hatta (okşayıcı kelimelerin *grooming*'in yerini alması veya ona eklenmesi manasında) masaj haline geldiği bireylerdir. Böylece dil, bireysel ve kolektif, içsel ve dışsal ilişkilerin çoğalmasıyla ortaya çıkar. Bu durumda *call system*'den daha zengin fonetik bir dilin doğuşunu nasıl tahayyül edebiliriz ve bu nasıl bir dildir?

Hockett ve Asher ustalıkla, iki aşamalı bir doğuş hayal ettiler: Bir defa doygunluğa ulaştıktan sonra *call system* artık, birbirinden ayrılabilir yeni sesler üretemez hale gelmiştir. Öncelikle, karmaşıklığın yaptığı baskı, bu kapalı sistemden, muhtelif akustik özelliklere sahip seslenişleri bağdaştırmayı sağlayan açık bir sisteme geçişi getirir. Örneğin, kapalı sistemin kuşlarınkine benzeyen seslenişlerin (ki belki de genç "şarkıcılar" bunları taklit etmişlerdir[18]) muhtelif akustik özelliklere sahip olduğunu farz edersek, şöyle bir süreci tahayyül edebiliriz: Bir ABCD seslenişi yiyecek anlamına ve bir EFGH seslenişi tehlike anlamına gelsin; bu durumda ABGH, yiyecek ve tehlike anlamına gelebilirken CD tehlikenin yokluğu, EF yiyeceğin yokluğunu ifade edebilir. Demek oluyor ki açık sistem, "ön-biçim birim"lerini çoğaltmayı ve onları, muhtelif durumları tasvir için bir araya getirmeyi sağlar.

Ancak, bu açık sistemin bağdaştırma olanakları da sınırlıdır ve yine bir akustik doygunluğa ulaşıldığında, yeni bir evrimsel sıçrama gerçekleştirmek, yani bir üst-sistem geliştirmek zorunlu hale gelir. Bu üst-sistem, ön-biçim birimlerinin *gestalt* olmaktan çıkıp ses ve sesbirim unsurları haline geldiği, bunların da sözcükleri oluşturacak şekilde birleştiği, çifte eklemlenme mantığı ve hiyerarşisi ilkesi uyarınca tanzim olduğu bir sistemdir.

Bu çift eklemli sistem o kadar üstün niteliklidir ki, emsalsiz olanın insan değil, dil olduğu söylenebilmiştir. Fakat işlevleri ve özgül özellikleri ve doğaları ne kadar farklı olursa olsun, genetik kodlar da aslında çift eklemli sistemlerdir; yani bir alt-sistemin kendi başına özgüllüğü olmayan ayırıcı nitelikler dağarını oluşturduğu ve bunlar yardımıyla sonsuz sayıda ifadenin üretilebildiği bir hiyerarşidir. Ama bu, insan beyninin, canlı varlığın organizmasına ve hücre örgütlenmesine hâkim temel sistemi, büyüsel bir şekilde dil düzeyine aktardığı anlamına gelmiyor. Bu daha ziyade, çok düzeyli (yani zengin karmaşıklıktaki) bir hiyerarşik yapıya ve *muhakemeye dayalı bir örgütlenmeye* eşzamanlı olarak ihtiyaç duyulur duyulmaz bir sistem olarak insan dilinin, temel bir tür örgütlenmeye irca edilebileceği anlamına gelir. Dolayısıyla çift eklemli dilde mucizevi bir şey yoktur; yahut buradaki mucize, her tür üst-sistemin kuruluşuna has bir mucizedir. Dil yine de olağanüstü olmayı sürdürür elbette. Nitekim, ileri düzeyde karmaşık ilk söylemsel sistemdir dil; yaşamsal örgütlenmenin de ötesinde ortaya çıkmış ve antropolojik, beyinsel, bireysel, toplumsal boyutta olağanüstü bir karmaşıklığa yol açmış; doygunluğa ulaşmış ya da tükenmiş olmaktan uzak bir sistemdir.

Australopitek kapalı bir *call system*'e mi sahipti? Man 1470 açık bir sisteme mi sahipti? Çift eklemli açık sistemi icat eden *homo erectus* muydu, yoksa bunun için onun haleflerini mi beklemek gerekmiştir? D'Aquili (D'Aquili, Katz içinde, 1974) *homo erectus*'un kafatasındaki işaretlerin,

ikinci temporal kıvrımın, ön alt kıvrımın ve ön yan lobun gelişmesini açıkça gösterdiğinden hareketle, *homo erectus*'un söz söyleyebildiğini ileri sürer. Bilinen en ilkel toplumların dahi, yapısal karmaşıklıkları bizimkiyle eşdüzeyde bir dile sahip oldukları kabul edilirse, *sapiens*'ten beş yüz bin yıl önce, o zaman dahi çok karmaşık olan bir toplum içerisinde iç iletişimi ve kültürel birikimi sağlayan bir ilkel dilin ortaya çıkmış olduğu fikriyle birlikte, sosyo-kültürel karmaşıklığın ve beynin *homo erectus*'tan sonraki gelişiminin, daha *homo sapiens* ortada yokken çift eklemli bir sistemi ortaya çıkartmış olabileceği fikri de düşünülebilir hale gelir. Dolayısıyla, insanın dili değil, dilin insanı yarattığını düşünmek makuldür; ama buna *insangillerin dili yarattığını eklenmek şartıyla.*

Şu halde dil sadece iletişim aracı değil; daha genel olarak toplumun karmaşık örgütlenmesidir. Keza dil, toplumun bilgi ve beceri birikiminin taşıyıcısı olan kültürel sermaye haline gelir. Böylece, toplumsal sistemle bütünleşmiş bir kültürel çekirdeklenme meydana gelir.

Kültürün Doğuşu

Bu noktada tanımı daima ya fazlasıyla temel (doğaya zıtlık) ya da fazlasıyla üstyapısal olarak konulmuş anahtar bir kavrama ulaşıyoruz.

En ileri primat toplumlarında toplumsal karmaşıklık, evvelce gördüğümüz gibi yatkınlıkların, hatta doğuştan gelen davranışların bileşimiyle, bireyler ve gruplar arası karşılıklı ilişkiler sistemi (bilhassa da egemenlik/tabiyet ilişkileri) ve toplum içinde taklide dayalı terbiyeyle sürdürülür. Bu tür terbiye protokültürel tezahürler yaratabilir, fakat bunlar ikincildir, zira bahsettiğimiz "doğal" özörgütlenimden kaynaklanan toplumsal karmaşıklığı derinden dönüştüremezler. Buna karşın insangil toplumun zengin karmaşıklığı, hiç değilse *homo erectus*'tan itibaren, öncelikle kendini sürdürmek, sonra da

geliştirmek için kurallara göre yapılanmış bir enformasyon öbeğine ihtiyaç duydu. Söz konusu enformasyon ve kurallar, bireyin genetik olarak doğuştan getirmediği, basitçe bireyler ve gruplar arası etkileşimden de kaynaklanmayan şeylerdi. Başka deyişle *kültür ileri düzeyde karmaşıklık üreten bir sistem meydana getirir ve bu sistem olmazsa, söz konusu yüksek karmaşıklık, yerini daha düşük bir örgütlenme düzeyine bırakarak dağılır.*

Bu bağlamda kültür aktarılmalı, öğretilmeli ve öğrenilmelidir; yani kültür, kendini ve ileri düzey toplumsal karmaşıklığı devam ettirebilmek için, öğrenim dönemi içerisinde her yeni bireyde tekrar tekrar üretilmelidir.

Fiilen her erkek çocuk, onu kültürel anlamda toplumla bütünleştiren bir döngü içerisinde şekillenir: (annesiyle ilişkisi vesilesiyle) dişil kültürden kendine has kuralları olan gençlik kültürüne ve oradan da nihayet yetişkin erkek kültürüne geçer. Dolayısıyla bu sistem, çocukluk ve gençlik dönemleri vasıtasıyla kültürel birikimin ve toplumsal modelin yeniden üretimini sağlar; bu yeniden üretim erkek için eksiksiz,[19] kültürel açıdan tabiyeti içine sıkışmış bulunan kadın için noksandır.

Burada kültürün, her bireyde yeniden üretilmesi ile kültürün kendini yeniden üretmesini birbirinden ayırmak gerekir. İlki kültürün kendini devam ettirmesi, daha doğrusu, kendini sürekli yeniden üretmesidir (tıpkı biyolojik bir organizmanın, ölü hücrelerin yerine yenilerini üreterek kendini devam ettirmesi gibi). Kültürün kendini yeniden üretmesiyse, kültürel açıdan olgunlaşmış gençlerden müteşekkil bir koloninin eski toplumlarından kopmaları vasıtasıyla yeni bir toplumun üretilmesidir. Sosyal grupların müşterek bir ana gövdeden türeyip çoğalması, işte bu tür bir toplumsal yeniden üretimle olur. Halbuki yüksek düzeyde karmaşık toplumların çoğalımı, ancak böylesi bir kültürel yeniden üretimle gerçekleşebilirdi; ve *homo erectus*'ların insangil toplumları, yüksek düzey

karmaşıklıklarını sürdürerek eski dünyaya bu şekilde yayılabilmişlerdir.

Hatırlatmak maksadıyla, bu toplumsal yeniden üretim aracılığıyla, farklılıkların ortaya çıktığını; bu farklılıkların aynı tipten kaynaklanan kültürel bir çeşitlenmeyi mümkün kıldıklarını ve bu çeşitlenmelerin, karmaşıklığın gerilemesine olduğu kadar ilerlemesine de hizmet ettiğini ekleyelim.

Kültürün boşlukta durmadığı, primat toplumlarındaki kültür öncesi bir ilk karmaşıklığa dayandığı ve ilk insangil toplumlar tarafından geliştirildiği iyi anlaşılmalıdır. Böylece teknik ve ilk dil, yüksek karmaşıklığa doğru bir evrimin ürünleri olarak ortaya çıkarlar. Bu noktada, (toplumsal ekolojiden kaynaklanan) toplumsal ekonomi ile tekniği ve (toplumsal örgütlenmeyle birlikte karmaşıklaşan) toplumsal iletişim ile dili bütünleştirmek gerekmektedir. Şu halde, örgütlenmenin ve ekonominin yeni ilkeleri, kelimenin en derin manasında kültürel nitelikler olarak görülmelidir. Bu yeni ilkeler, örgütsel enformasyon veya başka türlü söylemek gerekirse, türetici ilkelerden meydana gelirler. Kültür (aktarma ve eğitim yoluyla) kendi kendini üreten ve yeniden üreten bir döngü içerisine girdiği andan itibaren, salt yüksek derecede karmaşık bir ürün haline gelmekle kalmayıp bu karmaşıklığı üreten bir şeye de dönüşür. Toplumun altyapısı en başta kültür değildir; kültür yüksek düzeyde toplumsal karmaşıklığın altyapısı, insan ve insangillere özgü karmaşıklığı türeten merkez haline gelir.

Şu halde, olağanüstü üretken bir çoklu oluşum, kendiliğinden çokyönlü olarak gelişen bir aygıt üretmiş demektir. Böylece toplum, türetici/yeniden türetici bir hafızayı haiz fenomenal bir sistem haline gelir: Bu sistem de kültürden başkası değildir. *Sapiens*'lerde doğuştan gelen davranışların gerilemesiyle birlikte kültür, insanımsılar toplumunda fenomenal biçimde (doğaçlama etkileşimler yoluyla) kendi kendini üretmiş daha düşük karmaşıklık düzeylerinde de işlemeye başlayacaktır. Bu yüzden, ıssız bir adaya bırakılan çıplak ve eğitimsiz insan yav-

rularının, şempanzelerinkine denk karmaşıklıkta bir toplum yaratmaktan aciz kalacaklarını varsayabiliriz.

Bu, kültürün genetik kodun yerine geçtiği anlamına gelmez. Tersine, gelişmiş insangillerin ve bilhassa da *sapiens*'in genetik kodu, örgütleyici imkânları kültüre, yani ileri seviyedeki toplumsal karmaşıklığa giderek daha elverişli hale gelen bir beyin üretmektedir. Fakat kültür artık, toplum için tıpkı beyin gibi nispi özerkliğe yetkin bir epigenetik merkez teşkil etmektedir; dolayısıyla kültürü toplumdan ayrıştırmak mümkün değildir. Kültür giderek zenginleşen örgütsel enformasyonu kendi içinde barındırmaktadır. Bunun anlamı, kültürün kendine yeter bir sistem teşkil etmediğidir, zira kültürün gelişmiş bir beyne, ileri derecede evrimleşmiş biyolojik bir varlığa ihtiyacı vardır: Bu bağlamda insan, kültüre indirgenemez. Ancak, kafası gittikçe büyüyen iki ayaklı çıplak varlıktan yüksek derecede karmaşık bir toplumda yaşayan yine yüksek derecede evrimleşmiş bir bireyin, yani insanın ortaya çıkması için kültür zorunludur.

İlkel kültür de bizatihi oldukça zengindir zaten. Toplumun örgütlenme kurallarına tekabül eden yasak ve âdetleri içerir: Alet ve silah üretimi için gereken muhtelif teknik bilgiye, daha şimdiden oldukça farklılaşmış ve incelmiş zanaatları mümkün kılan bir beceri yelpazesine sahiptir. Nitekim her av hayvanı için ayrı bir tuzak kurma, arama-tarama, pusu kurma, öldürme ve parçalama zanaati söz konusudur. Ayrıca, bu kültür çevreye, havaya, mevsimlere, hayvanlara, bitkilere, balıklara ve afrodizyaklara dair; tehlikeli, şifa veren veya hazmı kolaylaştıran otlara, kısacası tıbba ilişkin gerçek bir bilgisel birikime, kuşkusuz, bir cerrahiye, pişirme tekniklerine, hatta yemek tariflerine, yeni doğanlara yönelik bakım bilgisine sahiptir. Dolayısıyla, binlerce ve binlerce yıl boyunca iyi sonuçlar verdikten sonra muazzam bir uygarlaştırıcı düzeye ulaşacak kaydadeğer bir dişil kültür hazinesinin daha o zamandan var olduğunu görüyoruz.

İlkel kültür giderek zenginleşecek, sonraki sosyo-kültürel gelişmeler tarafından sindirilecek ve aşılacaktır. Ve temel sosyo-kültürel yapı, sürmekle kalmayıp karmaşıklaşacaktır da. Üstelik bu ilkel kültür, kendi ilk örgütsel kurallarını en baştaki av ve savan şartları dışında da devam ettirecektir.

Böylece ilkel toplumlar, daha sonra arkaik toplumların da yapacağı gibi, bir yandan avcılar toplumu tarafından geçmişte edinilmiş karmaşık kültürel yapıları muhafaza ederken bir yandan da toplayıcı orman hayatına geri dönebilir ve az ya da çok avdan uzaklaşabilirler. Daha genel olarak, belirli bir ortamda ve belirli bir pratik içinde karmaşıklığa ulaşmış bir toplum, kültürel sistemi sayesinde, edinmiş olduğu karmaşıklığı tamamen yeni ekoloji ve *praksis* koşullarında da muhafaza edebilir.

Şu halde, ilkel kültürel sistem, (edinilmiş karmaşıklığın korunması manasında) muhafazakâr bir sistemdir ve bu, teknik, dilsel, sosyolojik gelişmeyi sağlar. Ve göreceğimiz gibi belirli bir aşamadan sonra kültür, insanlaştırıcı evrimin bir faili haline gelir; ve buna biyolojik plandaki evrim de dahildir. Nitekim kültür, beynin karmaşıklaşması yönünde işleyen her biyolojik mutasyonu davet eden elverişli bir yapıdır; hele ki, uç noktada beyin imkânlarının sonuna ulaşmışsa ve yeni bir örgütleyici ilerleme kaydedemiyorsa... Bu noktadan sonra, kültür ve beyindeki ileri doğru her niteliksel sıçrama birbirini destekler ve sosyo-kültürel evrim, *sapiens*'e götüren biyolojik evrimde belirleyici bir rol oynar.

3

İnsanlaşma Sürecinin Gordion Düğümü

Bireyin beyni açısından bakıldığında toplumsal karmaşıklığın gelişimi, dış dünyaya (çevreye) ve içinde yaşadığı dünyaya (toplum) dair gittikçe artan ve kesinleşen bilgileri; giderek genişleyen bir hafızayı, çeşitli çağrışımsal olanakları, muhtelif ve beklenmeyen sayısız durum içerisinde çözüm bulma ve karar verme yeteneğini gerektirir. Buradan yola çıkarak bir ilk varsayımda bulunabiliriz: İlk insangillerin ve sonrasında da *homo erectus*'un küçük beyninin, olanaklarını azami ölçüde gerçekleştirdiği bir an gelir; bu andan itibaren, karmaşıklığın çoğalması yönündeki baskı, beynin olanaklarını artıran bütün genetik mutasyonları destekleyecektir: Bu artış sadece üst korteksteki nöronların sayısındaki artışı değil, o âna kadar bağımsız olan beyin bölgeleri arasındaki bağlantıların da kurulmasını, yeni örgütleyici ve çağrışımsal merkezlerin ortaya çıkışını getirir. Bu süreç, bütün olarak bakıldığında, daha karmaşık bir sistemin yeniden örgütlenmesidir ve nöronların sayısındaki artış da bu sürece bir katkıdır aslında.

Yine ayrıca, insangil beyninin (genetik mutasyonlar yoluyla) gelişiminin, sadece toplumsal karmaşıklığın "talebine" bir cevap olmayıp aynı zamanda karmaşıklığın "ödüllendirilmesi" olduğunu da varsayabiliriz. Karmaşıklığın gelişimini kavrayışımız da bizatihi karmaşık olmalıdır ve karmaşıklık baskısı ile karmaşıklığın ödüllenmesini ayırmamızı ve bu ikisini diyalektik içinde görmemizi sağlamalıdır. Beynin karmaşıklaşması yönünde her yeni atılımı davete hazır, ilk aşamada ekolojik, sonrasında da giderek sosyo-kültürel niteliğe sahip bir çerçevenin var olması koşuluyla şunu söyleyebiliriz: Beynin karmaşıklık düzeyindeki artışın mutlaka bir getirisi olmalıdır ve mutasyona uğramış gruba teknik, toplumsal, kültürel ve elbette ekolojik bir *üstünlük ödülü* bahşeder. Üstelik yiyeceklerin pişirilmesi gibi teknik ve kültürel edinimler, dışarıdan gelen baskıları ortadan kaldırarak kafatasının büyümesine elverişli koşullar yaratmıştır. Kafatasındaki bu değişim de bize göre, hem içinde gerçekleştiği sosyo-kültürel bağlama uygun bir beyinsel örgütlenmeyi hem de üstünlük ödülü olduğu kadar potansiyel karmaşıklığın rezervi de olan bir "artının" oluşmasını mümkün kıldı. Şu halde, beynin büyümesi vasıtasıyla potansiyel bir zenginlik biriktirilebilir; bu zenginlik, var olan koşullarca illaki gerektirilmeyen, fakat bu koşulların kaçınılmaz olarak ödüllendirdiği ve asıl sonraki gelişmelerin gitgide açığa çıkartacağı bir zenginliktir.

Keza, bir yanda sosyo-kültürel gelişimin beyne sunabileceği karmaşıklık "talepler"i ile diğer yanda, tüketilmemiş, hatta sosyo-kültürel açıdan kullanılmamış ve başarılı mutasyonlarla durmaksızın zenginleşebilen rezervlere sahip beyinsel kamaşıklık "kaynağı" arasında bir salınım hareketi tahayyül etmek gerekir. Beyinsel olanakları toplumsal ihtiyaçlarının çok ötesine geçen şempanzeler için bile durum böyleydi. En yüksek yetenekleri, sonuna kadar kullanılmış olmak bir yana çoğu kez hayata dahi geçirilmemiş olan *homo sapiens* için de durum budur.

İnsanlaşma süreci söz konusu olduğunda, beyin sanki hem (kullanılmamış yetenekleriyle) daima önden gidiyor hem de (gitgide faydalı veya zorunlu hale gelen düzeneklerin yokluğu nedeniyle) daima geri kalıyor gibidir; beyin daima potansiyel karmaşıklık kaynağıdır/rezervidir ve daima bir yönüyle sınırlı/aşırı yüklenmiş durumdadır. Ve beyni geliştiren genetik mutasyonlar işte hep bu durum içinde ortaya çıkar. Mutasyonlar söz konusu kaynağı hem o anki evrim aşamasının gerektirdiğinin çok ötesinde zenginleştirir hem de bu ihtiyaçlara uygun düzenekleri kurar.

Her halükârda beyni değiştiren genetik mutasyonlar ile kültürel karmaşıklaşma arasındaki diyalektik henüz karanlıktadır. Sadece sonuç çıkarmaya yarayacak verilerin son derece kısıtlı olması değil, yaratıcı fenomen olarak genetik mutasyonların derin gizemidir. Öte yandan her şey bize bu diyalektiğin işlediğini işaret ediyor. İnsangil beyninin "doğal" evrimi, kültürü üretip geliştirirken, daha sonrasında insangili beynini geliştirmeye iten ve teşvik eden, yani onu insana dönüştüren, kültürel evrim olmuştur. Böylece beyin, 500 cm^3'ten (insanımsı) 600 ve 800 cm^3'e (ilk insangil) ardından da 1.100 cm^3'e (*homo erectus*) ve nihayet 1.500 cm^3'e ulaşmıştır (*homo sapiens neandertalensis* ve *homo sapiens sapiens*).

Şu halde, beyin oluşum süreci ontogenetiktir (yani sosyo-kültürel karmaşıklaşma, beyinsel yeteneklerin tam kapasite kullanımı yönünde baskı yapar) ve filogenetiktir (yani, soyokültürel karmaşıklaşmayla kullanılmaya başlayan yeni yetenekleri yaratan mutasyonlarla işler). Bunun anlamı, eski kültürün gelişiminin, beyin oluşum süreci lehine (ontogenetik ve filogenetik) çok büyük bir etki yapması karşısında beyin oluşum sürecinin de sosyo-kültürel karmaşıklığı bir gelişme yönünde ödüllendirmesidir.

Beyin oluşum sürecinin ilerleyişi, gençleşme sürecindeki ilerleyişle ayrılmazdır. Gençleşme, ontogenetik bir yavaşlamadır; yani biyolojik çocukluk ve ergenlik döneminin uzamasına

ve hatta ontogenetik bir tamamlanmamışlığa tekabül eder; bu tamamlanmamışlık, gençlik özelliklerinin yetişkinlik özellikleriyle ikamesi sürecinde gerçekleşir. Çocukluğun uzaması, beynin örgütleyici gelişiminin, dış dünyadan gelen *stimuli*'ler ve kültürel teşviklerle sıkı ve tamamlayıcı bir ilişki içerisinde sürdürülmesini mümkün kılar; yani ontogenetik gelişimin yavaşlığı, öğrenme yeteneğine, entelektüel gelişime, edinimlerin sindirmesine, yani kültürel aktarıma yardımcı olur (Dobzhansky, 1966, s. 229). Çocuk *sapiens*'te dil öğrenimi, yedi yaşında tamamlanan esneklik dönemi içerisinde gerçekleşebilir ancak; bu da sosyo-kültürel karmaşıklığın muhakkak suretle uzun bir çocukluk dönemi gerektirdiğini gösteriyor. Uzun çocukluk dönemi ayrıca, yalnızca aile oluşumunun (erkek ve kız kardeşler, çocuklar ve anneler arasındaki ilişkinin) değil, çocuğun duygusal dünyasının da yetişkin hayatına girip yerleşmesini sağlar. Duygusal çocuk dünyası yeni parternelere yönelirken dostluk, şefkat ve sevgi halini alacaktır.

Şu halde, çocukluğun uzaması, topluma çokboyutlu biçimde bağlıdır: Beyindeki temel sosyo-kültürel yapılar ile bu sosyo-kültürel yapılar içindeki beynin temel yapılarını bütünleştirmeyi sağlar; bireyin hem entelektüel, hem duygusal gelişimini mümkün kılar. Çocukluğun uzaması toplumsal karmaşıklığı desteklerken onun tarafından desteklenir aynı zamanda. Çocuğunu giderek bireyselleştiren anne, onu mümkün olduğunuca uzun süre "çocuk olarak tutmak" ister; ona bebeklere uygun gıdalar verir, çocuğun çevresini, okşamaların ve korumanın hüküm sürdüğü plasenta benzeri bir alanla çevirir. Bunlar ontogenetik gelişimi psikolojik açıdan ve belki salgısal açıdan da geciktiren unsurlardır.

Böylece hem somut, hem dağınık; hem dolaylı, hem dolaysız biçimde sosyo-kültürel karmaşıklık, çocuğun ontogenetik gelişimini geciktirecek genetik mutasyonlar lehinde baskı yapar (*sapiens*'te bu gelişim süresi on üç yıla çıkar). Beyin

oluşum sürecindeki her ilerleme, nasıl ki çocukluğun uzaması şeklinde açığa çıkıyorsa, büyümeyi yavaşlatma, yani çocukluğu uzatma yönündeki her genetik mutasyonun da beynin boyutlarını büyütme yönünde işleyen beyin oluşum sürecine ait bir mutasyon olması olasıdır. Nitekim beyin büyüdükçe, sadece niceliksel değil niteliksel de olan bu büyüme, giderek daha büyük oranda doğum sonrası dönemde gerçekleşir. Yeni doğmuş bir şempanzenin beyni, halihazırda yetişkinin beyninin % 70'i iken, yeni doğmuş bir *sapiens*'te bu oran % 23'tür (öte yandan, beynin rahim dışı gelişimi, doğum açısından avantaj sağlarken, kadınlardaki basen genişlemesi anneliği daha büyük bir yük haline getirir).

Şu halde, insangilin biyolojik evrim süreci, neotenik[20] karakterdedir; yani ontogenetik gelişimin yavaşlaması, erişkinde gençlere has veya çocuksu özellikleri sürdürme ve hatta süreci tamamlanmadan bırakma eğilimindedir; tıpkı penisin dışarıda kalması ve tüysüzlük özelliklerinde olduğu gibi. Yetişkine genç hayvanın ve ceninin bazı özelliklerini veren böylesi bir gençleşme, biyolojik evrim açısından çoğu zaman verimli olmuştur; zira bu tür bir gençleşme yeni türü, belirli bir çevreye cevap vermiş intibakların getirisi olan özgül karakterlerden kurtarır ve eğer buna, uygun bir beyinsel gelişme eşlik etmişse, daha genel bazı yeteneklerin ve çokyönlü uyum imkânlarının elde edilmesi mümkün olabilir. Gerçekten de bedensel açıdan insan, cinsel olgunluğa ulaşmış bir primat ceninidir (Bolk, 1960, s. 5) ve "beş parmaklı uzuvları, otuz iki dişi, dört köşeli azıdişleri, uzmanlaşmamış sindirim aygıtı ile, belirli yönlerden ilkel, çok kaba özelliklere sahip, çoğu memeliden daha basit yapıda bir tiptir" (Vandel, 1968, s. 232). Elbette bu süreç daha insanımsılarda bile işlemekteydi, fakat sürecin insanlaşmayla birlikte daha ileriye taşınması sosyo-kültürel baskı sayesindedir.

İşte bu noktada, insanlaşma sürecinin yol açtığı tamamlanmamışlık olanca açıklığıyla ortaya çıkıyor. Tali fizyolojik

veya anatomik özelliklerde değil, beynin potansiyel tamamlanmamışlığında açık hale geliyor. Yetişkin, beyin yönünden henüz kemale ermiş değildir, zira beyin çocukluk ve gençlik döneminden sonra da öğrenmeyi, yeni uyarlanmalar geliştirmeyi, yeni stratejiler, yeni beceriler edinmeyi sürdürebilir. Türün gençleşmesi, beyinsel bir gençleşmedir; yani yetişkinde ve hatta yaşlılarda genç bir zekâ ve duygusallık potansiyeli bulunmasıdır.

Gençleşme elbette ergenlerin karakteristiği olmayı sürdürür; fakat bu özellikler bir "ergenler sınıfı" içinde katı bir şekilde yalıtılmış değildir: İlk anlarında ergenlik, henüz çocuk dünyasına gömülü durumdadır ve sonrasında da yetişkin dünyasıyla bütünleşir. Başka deyişle gençleşme başlangıçta, çocukluğun uzamasına katkıda bulunduğu gibi sonrasında da hem yetişkin dünyasının gençliğe dahil edilmesine (teknik becerilerin, avın ve toplumsal kuralların öğretilmesi) hem de gençliğin yetişkin dünyasına dahil edilmesine yardım eder. Daha önce söylediğimiz gibi genç erkekler, oyun hevesini, duygusallıklarını, sorgulamalarını, farklı yemek zevklerini erkekler sınıfına taşırlar; ve bu özellikler kolektif bir şekilde özümsenebilir (danslar, şölenler, oyunlar) veya grup içinde bireysel bir şekilde var olmayı sürdürebilirler; bir anlamda yetişkin erkeğin fizyolojik açıdan değil, ruhen genç kalabilmesini sağlayan şey de bunlardır. Bundan böyle erkekler sınıfı artık tam manasıyla yetişkinler sınıfı değildir; genç erkeklerden, yetişkin ve yaşlı erkeklerden oluşan bir eril sınıftır; yetişkinler burada kendilerini, yaşlılara nazaran genç addedebilirler; nitekim bilenlere, kültürü gerçek manada biriktirmiş ve belirsiz veya muğlak durumlarda denenmiş en iyi çözümleri hatırlayanlara ve yenilerini tahayyül edenlere, kısacası yaşlılara kıyasla yetişkinler bu sınıf içindeki gençlerdir.

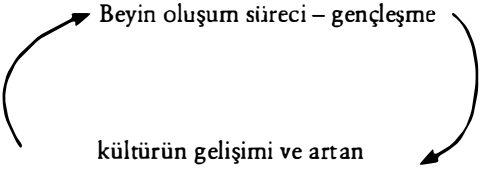
Gençleşmenin *sapiens*'lerde, insanın bireyselliği boyutunda merkezi öneme kavuşacak bir sonucuna işaret edelim son

olarak. Bahsettiğimiz gibi, gençleşme çocuksu duygusallığın önce ergende, sonrasında yetişkinde sürmesi manasına da gelmektedir. Yine kuşkusuz, *sapiens*'ten önce bile, bireylerde gittikçe büyüyen bir duyarlılık ve duygusallık, acı çekmeye karşı artan bir yatkınlık gelişir: Nefrete yol açacak fobiler, antipati, tiksinti hissedebilme ve tabii ki sevme yeteneği, kardeşlik, gönül bağı, hayranlık, feragat, acıma ve huşu duyabilme...

Şu halde gençleşme, türün genetik doğasından tutun da kültürün sosyal doğasına ve bireyin akli ve duygusal doğasına kadar her boyutuyla beyin oluşum sürecine sıkı sıkıya bağlı, hem genel, hem çoğul bir süreçtir. Sosyo-kültürel açıdan kendini yeniden üretme ve sürekli geliştirmenin en uygun şartlarını temin eden; bireysel, duygusal, entelektüel, yaratıcı düzeydeyse doğumdan kimi zaman ihtiyarlığa kadar süren gelişim için en iyi koşulları sağlayan bir süreçtir.

İnsanın Kültürel Doğası

İnsangillerin sosyo-kültürel gelişiminin beyin oluşum sürecini ve gençleşmeyi; beyin oluşum süreci ve gençleşmenin de sosyo-kültürel karmaşıklığı desteklediği kabul edilirse; dolayısıyla tür, birey, kültür ve toplum boyutlarında, kısacası her boyutta karmaşıklığın gelişmesi yönünde karşılıklı etkileşim içinde olan bir seçici döngünün var olduğu kabul edilirse; *gençleşme, beyin oluşum süreci ve kültürlenme süreçlerinin karşılıklı ilişkilerini görmemiz mümkün hale gelir.*

Gençleşme olgusunun ilerleyişi, doğuştan önce programlanmış basmakalıp (güdüsel) davranışların gerilemesini, (doğal ve toplumsal) çevreye açıklığı, ileri düzeyde bir esneklik ve elverişliliğin kazanılmasını ifade eder. Beyin oluşum sürecindeki ilerleyiş, beynin çağrışımsal olanaklarının gelişmesine, düzenleyici yapıların inşasına tekabül eder; bu yapılar veya *yeterlikler* sadece dilsel (Chomsky) değil, mantıksal, bulgusal ve yaratıcıdır. Kültürlenmenin ilerleyişi ise, enformasyonların, bilgilerin, toplumsal bilginin yanı sıra örgütlenme kurallarının ve davranış modellerinin de çeşitlenmesine, hatta bunun sonucunda, tam manasıyla sosyo-kültürel bir programlanmanın doğuşuna tekabül eder.

Başka deyişle kültür, içgüdülerin (genetik programların) gerilemesi ve örgütleyici yeterliklerin ilerleyişi sürecine bütünleyici bir şekilde dahil olur. Bu (gençleştirici) gerileme ile (beyin oluşum sürecindeki) bu ilerleme tarafından desteklenen kültür her ikisi açısından da elzemdir. Kültür, beyinsel yeterlikleri besleyebilen, bulgusal stratejileri yönlendirebilen, toplumsal davranışları programlayabilen bir "kayıt bandı", düzenleyici bir birikim, enformasyonel bir matristir.

Böylece insanlaşma sürecinin biyo-sosyo-kültürel veçhesi ortaya çıkıyor: Beyindeki yeni gelişmelerle ortaya çıkan bilişsel, dilsel, pratik örgütlenme yapıları, basmakalıp programları veya içgüdüleri ikame eden doğuştan gelen yapılardır; bu yapılar artık, genetik mirasa kaydolurken pek çok basmakalıp davranış bastırılır veya genetik mirasın dışına itilir. *Fakat bu örgütlenme yapıları ancak sosyo-kültürel eğitim yoluyla ve kültür tarafından karmaşık kılınmış toplumsal bir ortamda işleyebilir hale gelirler.*

Bu noktada, insanda doğuştan geleni ve sonradan edinileni kısır bir şekilde birbiriyle zıtlaştıran paradokslardan biri çözülmektedir. İnsanlaşma süreci sırasında biçimlenen şey, edinime yönelik doğuştan gelen bir kabiliyet ve edinileni özümlemeye dönük kültürel bir istidattır. *Hatta ve hatta:*

kültüre karşı doğal bir kabiliyet ve insan doğasını geliştirmeye yönelik kültürel bir kabiliyettir.

Artık, doğal yeteneklerin (doğuştan gelen düzenleyici yeterliklerin) edinilmesi ile kültürün varoluşu arasında kökensel bir tamamlayıcılık olduğu fikrinden kaçmak mümkün görünmüyor. Gerçekten de belirli bir düzeyden itibaren, beynin karmaşıklığı ile sosyo-kültürel karmaşıklığın birbiri içine geçmemesi mümkün değildir ve sonuç olarak, beynin yaratıcı güçlerinin nihai gelişimi olsa olsa sosyo-kültürel bir olgusal karmaşıklık yoluyla ifade bulabilir. Başka deyişle, böylesi bir karmaşıklığa sahip olmayan bir canlı için büyük beyin büyük bir handikap olabilirdi. Hockett ve Asher'in dediği gibi atalarımız için "büyük beyinlerin hayatta kalma açısından değeri, *sadece ve sadece* dilin ve kültürün özüne zaten varmışlarsa (*achieved*) açıktır" (Hockett ve Asher, 1964). Kültür ile etkileşimimiz içinde büyüyen neo-korteksimiz, "anlamlı bir semboller sisteminin sağladığı düzen olmaksızın deneyimimizi örgütlemekten veya davranışlarımızı yönlendirmekten aciz kalır" (Geertz, 1966). Kültürden yoksun *sapiens*'in aklından zoru olurdu, ancak en aşağı düzeydeki bir primat gibi yaşamını sürdürebilirdi; ve babun veya şempanzelerinkine denk karmaşıklıkta bir toplumu bile kuramazdı.

Sapiens'in kocaman beyninin, daha en başından karmaşık olan bir kültürün oluşumundan sonra meydana gelebileceği, başarıya veya zafere ulaşabileceği açıktır; ve çok uzun süre boyunca bunun tam tersine inanmış olmamız hayret vericidir.

Şu halde, biyolojik evrim ile kültürel evrimi iki farklı akışmış gibi ayırdığımızda insanlaşma sürecinin sadece başlangıcı değil, *tamamlanması* da anlaşılmaz hale gelir.

Bu ikisinin fiilen bütünleştirilmesi, bir yandan toplumsal sürecin ve kültürün teşekkülünde biyolojik evrimin düşündüğümüzden çok daha büyük bir rolü olduğunu gösteriyor, *ama öte yandan da biyolojik evrimin sapiens'e kadar süren devamında daha düne kadar kimsenin aklına bile gelmeyen*

kültürün rolünün temel önemde olduğunu görüyoruz.

Ve yüz bin yıl kadar önce, *homo sapiens neandertalensis* ortaya çıktığında iki evrimin entegrasyonu iş başındadır: *İnsan, doğası itibariyle kültürel bir varlıktır, çünkü kültür sayesinde doğal bir varlıktır.*

4

Nihai Tamamlanmamışlık

Saydığımız sebeplerden ötürü doğa ile kültürü zıtlaştıran eski paradigma çökmüştür. Biyolojik evrim ve kültürel evrim, bütünsel insanlaşma olgusunun iki boyutu, karşılıklı ilişki içinde olan ve birbiri içinden geçen iki gelişim kutbudur: Akıllı bir primattan ve onun çoktan karmaşık olan toplumundan yola çıkan biyolojik evrim, beyin oluşum sürecini işleten ve gençleştirici bir biyolojik evrimi tetikleyip teşvik eden tekno-sosyo-kültürel bir morfogenez teşkil eder.

Tarihöncesi ilk aşamada, ormanda o zamana kadar düşük seviyede istifade edilen küçük beynin olanakları, savandaki hayatın itimiyle; bir teknolojinin, yeni tür bir toplumun ve rüşeym halde kültürün oluşmasını sağlayan bir *praksis*'in gelişmesine fırsat verirken; ikinci bir aşamada, gençleşmenin ve beyin oluşum sürecinin ilerleyişi yönünde baskı yapan sosyo-kültürel karmaşıklığın gelişimi olmuştur; ve tabii tersine, bu karmaşıklık da söz konusu iki sürecin yaptığı baskıdan etkilenmiştir. Bu noktadan sonra her şey sanki toplum, örgütleyici ve örgütlü bir toplumsal ekosistem şeklinde işliyormuş gibi cereyan eder: Toplum, ontogenetik gelişimleri ve genetik

mutasyonları, karmaşıklığın artması yönünde seçip entegre eden bir ekosistem gibi davranır. Doğal ekosistemin rolü bu süreç içinde ortadan kalkmış değildir. Tersine, toplumsal karmaşıklığın gelişimi, doğal ekosistemle giderek çoğalan, derinleşen ve karmaşıklaşan ilişkiler geliştirir. Bütün toplumsal ekonomi giderek artan oranda toplumsal ekolojiye bağımlı hale gelir; her ekolojik değişiklik toplumsal ekonomiye yansır ve bu ekonomideki değişimler de bütün topluma yansır. Ancak kültür, nispi bir özerklik kazanır; yani savanda edinilmiş karmaşık bir kültür, karmaşıklığını yeni bir ortamda, ormanda bile muhafaza edebilir: Ormana geri dönen bu iki ayaklı koca kafalı, tırmanmaktan aciz, yüksek ağaçların koruyuculuğundan yararlanamaz durumda olacaktır; fakat toplayıcılığa geri dönüp avı bırakmış da olsa dili muhafaza eder, teknik becerilerini yeni uygulamalar için kullanabilir ve kendi kültürünü değiştirerek kültürü muhafaza eder. Bu durum *homo sapiens* toplumları için gerçekleşmiştir ve diğer insangil türler için de gerçekleşmiş olabilir.

İnsanlaşma sürecinin, genetik mutasyonların, ekolojik bütünleşme ve mücadelelerin, uygarlaştırıcı av *praksis*'inin, toplumsal karmaşıklığın artışının, kültürün inşasının iç içe geçtiği bir süreç olduğunu söylemek kâh bir bileşendeki, kâh öbüründeki değişimin, geri kalanları farklı farklı etkilediğini, esasen etkileşimlerden ve iç içe geçişlerden ibaret bir sürecin söz konusu olduğunu söylemektir. Bir yönüyle olumsal ve tesadüfi görünen bir süreçtir bu, zira tıpkı genetik mutasyonlar veya yeni bir tekniğin icadı gibi ekosistemin değişimi de yerleşik bir sistemi bozmaya yönelen ve öngörülebilir bir gelişim planına riayet etmeyen olaylardır. Ancak, kaba hatlarıyla ve bütünü içinde bakıldığında söz konusu süreç, mantıklı bir morfogenez olarak görünür. Böyle görünmesi her şeyden önce optik yanılsamanın sonucudur, çünkü sonuçsuz mutasyonlar, ortadan kaybolmuş toplumsal gruplar, birbirini ortadan kaldırmış türler unutulur; o müthiş savur-

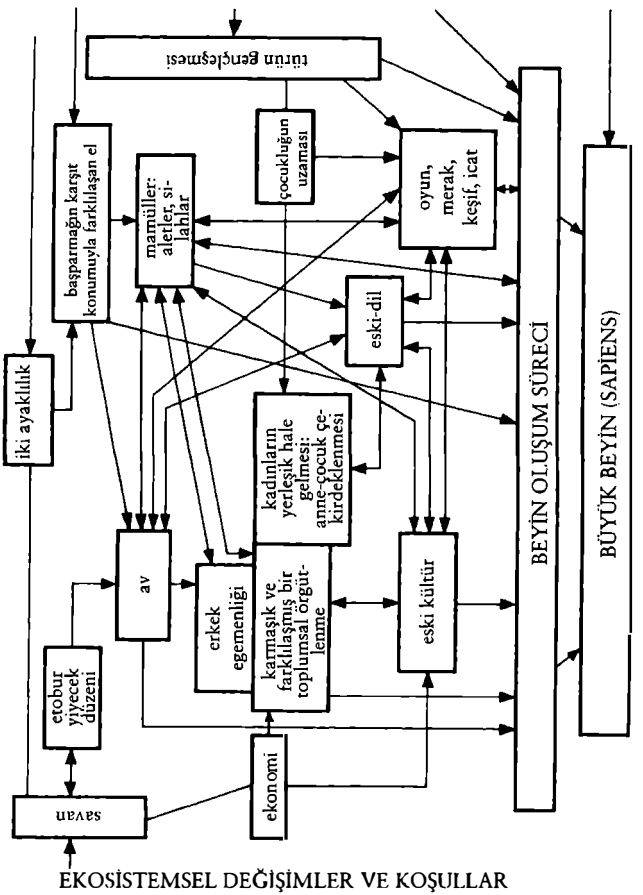
ganlık ve evrim denilen şeyin çizgisel bir süreklilik olmadığı, ani değişimlerin birbirine eklenmesiyle geçen, evrimci bakış açısının durgunluk gibi gördüğü ama aslında oturmuşluğu ifade eden çok uzun dönemleri içerdiği unutulur. Fakat bir kere daha bakıldığında, insanlaşma sürecinde bir mantık olduğu görülür: Ereksel, Teilhardtçı[21] bir mantık değildir bu, ancak kendi örgütlenmesini sürdürmek ve geliştirmek için örgütlenmeyi bozan güçleri kullanmadaki kabiliyeti; çeşitliliği ve karmaşıklığı artırmak için tesadüfi varyasyonları, bozucu olayları kullanmadaki becerisiyle kendini örgütleyen karmaşık bir sistemin mantığı –genel olarak hem insanı hem de tini kapsayan canlılığın mantığı– söz konusudur.

İnsanlaştıran morfogenezin, etkileşim ve iç içe geçmelerden oluşan bir süreç olduğunu söylemek, aynı zamanda insan dediğimiz şeyin, genetik-beyinsel-sosyal-kültürel bir sistem olarak görülmesi gerektiğini söylemektir. Bu sistemin bileşenlerine öteden beri tür, toplum, birey gibi (her zaman birbirine bağlamayı beceremediğimiz) isimler veriyoruz. Bu terimlerin birini öne çıkartıp diğer ikisini unutma eğilimindeyiz genellikle; hepsini bir arada düşünmekte güçlük çekiyoruz. Halbuki bu terimlerin her biri ötekilere gönderiyor ve hiçbiri bir diğerinin ereği olarak düşünülüp kavranamaz. Tür, toplum ve birey arasında ne başlangıcı, ne sonu olan bir döngü söz konusudur ve bunların bir tanesindeki karmaşıklığın diğerini etkilediğini; türün, toplumun ve bireyin gelişiminin birbiriyle ilişkili olduğunu gördük.

Ancak, bu bütünsellik içerisinde, genetik sistem, birey, kültürel sistem, toplum arasındaki irtibat merkezi neresidir; veya başka deyişle, bütüncül özörgütlenmeci sistemin üst merkezi nerdedir? Bu noktada, kurgulamaya çalıştığımız kurucu diyalektik içinde, beyin oluşum süreci bize insani özörgütlenmenin kilidi ve gelişme ekseni olarak görünmektedir; insanlaştırıcı biyolojik evrim gibi teknik-sosyal-kültürel morfogenez de yine bu gelişme eksenine bağlanmaktadır.

Böylece biyokültürel bir kavşak noktasına benzeyen insan beyni, gerçekten de antropoloji biliminin Gordiyon düğümü haline gelmekte ve *sapiens*'in kocaman beyni, olağanüstü bir maceranın başlangıç, varış, ayrılma ve birleşme noktası olarak ortaya çıkmaktadır.

Nitekim insanlaşma sürecinin vardığı nokta aynı zamanda bir başlangıçtır da. *Homo sapiens* olarak tekamül etmiş insan, genç ve çocuksu bir türdür; üstün beyni, kültürel aygıt olmaksızın geridir; bütün yetenekleri kültürün biberonuyla beslenmeye muhtaçtır. İnsanlaşmanın gelip vardığı nokta budur; insanı yaratan, köklü, nihai tamamlanmamışlıktır.

Çokboyutlu bir karmaşıklık içerisinde tek bir boyutu, tek bir amili ön plana taşıyan aşırı doğrusal şemalara karşı, bir model değil, karşı model olsun diye çizdiğimiz bir şema bu. Buradaki amacımız bir kere daha hemen hep ayrı düşünülmüş şeyleri birleştirme ihtiyacına işaret etmek ve insanlaşma sürecini, karşılıklı etkileşimlerden ve özgelişimlerden oluşan bir zincir olarak tasarlamak. Etkileşimden etkileşime, *feed-back*'ten *feed-back*'e geçerek bir döngü şeklini alan bu süreç, kendi kendini yeniden üretmeye ehil bir yeni sisteme, yani sosyo-kültürel sisteme dönüşmektedir.

III

DELİLİK KABİLİYETİ OLAN BİR HAYVAN

O ridicolissime heroe.[*]

Pascal

---

* Ey gülünç kahraman.

1

Sapiens-demens

Büyük beyinliler çağı, çoktan bir *sapiens* olan Neandertal insanıyla başlamış; yeryüzünde insan cinsinin, insangiller familyasının son ve biricik temsilcisi olan günümüz insanıyla sürmektedir. *Sapiens* ortaya çıktığında, insan zaten çoktan *socius*, *faber* ve *loquens*[22] idi. Şu halde, *sapiens*'in dünyaya getirdiği yenilik, sanıldığı gibi toplum, teknik, mantık ya da kültür alanında değildir. Bu yenilik, bugüne değin tali bir fenomen addedilmiş veya bönce maneviyat işareti sayılmış bir şeydir: Ölü gömmek ve resim yapmak.

Ölü Gömmenin Anlamı

Bilinen en eski mezarlar Neandertallere aittir.[23] Mezarların varlığı, yaşayanları çürümenin etkisinden korumak için ölü gömmekten başka ve fazla bir şeyi işaret ediyor (amaç korumak olsa ceset uzak bir yere veya suya bırakılabilirdi). Ölü cenin konumuna sokulur (ki bu yeniden doğacağına inanıldığını telkin ediyor); Irak'ta keşfedilen bir Neandertal mezarındaki polen izlerinin gösterdiği gibi, ölü kimi zaman

çiçeklerle dolu bir yatağa yatırılır (ki bu da cenaze merasimini akla getiriyor); kemikler bazen toprak boyasına batırılmıştır (bu da cenazenin ya ölünün eti yendikten sonra yapıldığını ya da ceset bozulduktan sonra ikinci bir cenaze yapıldığını düşündürüyor); ölüden kalanlara taşlar bekçilik eder ve daha sonra silahlar ve yiyecekler eşlik eder ölüye (bu da ölünün, canlılarla aynı ihtiyaçlara sahip cismani bir ruh formunda hayatını sürdüğü inancını akla getiriyor[24]).

Neandertallerin ölü gömmesi, sadece ölümün insan hayatına tasallutuna değil, aynı zamanda bu tasallutu tetikleyen ve mümkün kılan antropolojik değişimlere de işaret etmektedir.

1. Yeni bir bilinç

Her şeyden önce, hiç tartışmasız, nesnel bilincin gelişimi söz konusudur. Ölümü, hayvanların da yapabildiği gibi bir olgu olarak tanımakla (hayvanlar rakiplerine üstün gelmek için "öldürme"ye zaten kabildirler) ya da onu sadece bir kayıp, bir yitiriş, dermansız bir yara olarak hissetmekle (maymunlar, filler, köpekler ve kuşlar da bunu hisseder) kalmayıp bir halden bir başkasına geçiş olarak tasarlamak söz konusudur.

Kaldı ki ölüm bir doğa "yasa"sı olarak değilse bile, bütün canlı varlıkların üstüne çöken neredeyse kaçınılmaz bir zorunluluk olarak muhtemelen zaten öteden beri düşünülmekteydi. Her halükârda ister ölülerin varlığı isterse anlık olay olmanın ötesinde bir ölüm fikrinin varlığı dolayısıyla olsun, Neandertal insanında, bütünüyle anlık edimde tüketilmeyen bir düşünceyi, yani bilince nakşolmuş *zamanın* varlığını görmek mümkündür. Değişime dair bir bilinç ile kaçınılmazın ve zamanın bilincinin birbiriyle bağlantısı, *sapiens*'te bilinçli bilgi gibi yeni bir niteliğin ve daha üst bir karmaşıklık düzeyinin ortaya çıktığına işaret eder.

2. Mit ve büyü

Dönüşüme dair gerçekçi bir bilinçle bu dönüşümün bir başka hayata, dönüşen kişinin kimliğini koruduğu bir hayata taşıdığı ("ikizin" ölümsüzlüğü veya yenidendoğuş) inancı, hayal gücünün gerçeklik algısı alanına sıçradığını, mitinse dünya görüşü alanına çıktığını gösteriyor. Artık, bu bilinç ve bu inanç, insanlığın kaderinin hem ürünleri hem de bu kaderi üreten unsurlar haline gelecektir.

Bir yanda mezarlar mitin mevcudiyetine ve gücüne işaret ederken, cenaze merasimleri de büyünün varlığına ve gücüne delalet ediyor. Nitekim cenaze merasimleri, başka bir dünyaya geçişin münasip bir şekilde gerçekleşmesini sağlayan; yani canlıları ölülerin tecavüzünden esirgeyen (belki de ölülere tapma daha o zamanlarda ortaya çıkmıştı) veya cesedin bozulmasından koruyan (belki de mevtanın yakınlarını yalıtan matem bu şekilde ortaya çıkmıştı) törenlerdir. Böylelikle, *sapiens*'te mitik ve büyüsel bir tertibat ortaya çıkar ve ölümle yüzleşebilmek üzere kullanılır.

3. Antropolojik çatlak

Demek ki her şey, *sapiens*'te ortaya çıkan ölüm bilincinin, ölümlülüğe aşina bir nesnel bilinç ile, ölümsüzlüğü ya da hiç değilse ölümden sonra hayatı ileri süren öznel bir bilincin etkileşiminden kaynaklandığına işaret etmektedir. Ölüm törenleri, yokoluş fikrinin yarattığı travmayı yansıtır, dağıtır ve kovalar. Cenaze merasimleri, bilinen bütün *sapiens* toplumlarında, hem bir krizi hem de krizin aşılmasını; bir yandan buhran ve kaygıyı; öte yandan ümidi ve teselliyi ifade eder. Şu halde her şey, *homo sapiens*'in ölüme onulmaz bir felaket kabilinden maruz kaldığını, kalbinde özel bir sıkıntıyı, ölüm kaygısını ya da dehşetini taşıdığını, ölümün capcanlı bir sorun haline geldiğini, yani yaşantısına musallat olduğunu gösteriyor. Yine her

şey, bu insanın ölümü reddetmekle kalmayıp onu mahkûm ettiğini, aştığını, mit ve büyü içinde erittiğini gösteriyor.

Halbuki derin ve temel olan şey sadece bu iki bilincin bir arada varoluşu değil, çift boyutlu bir bilinçte huzursuz bir birlik oluşturmasıdır; her ne kadar bu iki bilincin bileşimleri bireylere ve toplumlara göre epeyce farklılık gösterse de (hayatın ölüm tarafından massedilmesi gibi) hiçbiri bir diğerini tam manasıyla ortadan kaldıramaz: Her şey sanki insan, öznel rahatsızlıklarından kaynaklanan şeyleri nesnel semptomlara çeviren kendine karşı samimi bir taklitçi, eski klinik tabiriyle bir histerikmiş gibi cereyan eder.

Demek ki öznel görüş ile nesnel görüş arasında, ölümün yarılmaya vardırdığı bir çatlak vardır ve bu çatlağın mitler ve öte dünya ritüelleriyle doldurulması yoluyla nihayet ölümle barışılabilir. Öyleyse özne nesne ikiliği *sapiens* ile birlikte başlar; sonrasında bütün dinlerin, bütün felsefelerin bin türlü yolla aşmaya veya derinleştirmeye çalıştığı aşılmaz bir çatlak, kopmaz bir bağdır bu. Daha şimdiden insan, varkalımının, kendini çoğaltmanın ve dönüştürmenin doğal yasalarına uyduğuna kanaat getirdiği halde, kaderini fiilen doğal kaderinden ayırmıştır. Demek ki daha zengin bir nesnellik ile daha zengin bir öznellik arasındaki bir geçişim mevcuttur insanda; ve bunun sebebi de her ikisinin birden bireyselliğin gelişimine tekabül etmesidir.

4. Bireyselliğin gelişimi

Nitekim, bir ölümün şahsiliğinin yaşayanlar arasında sürebilmesi için güçlü bir şahsi kişisel varoluşa gerek vardır; duygusal ve kişilerarası bağlar yoğun olduğu takdirde ölümün ötesinde var olmayı sürdürebilirler. Ölüm denen kopuşun bilincine varmak için, özbilinç denilen bu yeni üst merkezin dünyada gelişebilmesi, nesnel ölüm bilincinin kabülü ile öznel bireysel ölmezlik fikrinin at başı gitmesi gerekir.

Böylece *sapiens*'te ölümün sahneye çıkışı, hem bir hakikatin, hem bir sanrının, mitin ve aydınlanmanın, kaygının ve emniyetin, nesnel bilinç ile yeni bir öznelliğin ve bilhassa da bunların muğlak ilişkilerinin sahneye çıkmasıdır. Bu, bireyselliğin yeni bir gelişimi ve antropolojik bir çatlağın açılmasıdır.

Hakkında uzun zamandır bilgi toplanan, ancak, antropolojik açıdan tekboyutlu akılcı insan görüşü tarafından tamamen konu dışına itilmiş Neandertallere has ölüm, *sapiens* ile selefleri arasındaki farka dair benzersiz bir ipucu sunmakla kalmayıp ortaya çıkardığımız bağlamların kördüğüm noktasının, insangil beyninin nihai gelişimine ve hatta *sapiens*'in beyninin oluşumuna bağlı olması perspektifinde, insan doğası hakkında kesintisiz bir ışık kaynağı oluyor.[25]

Resmin Anlamı

Neandertal insanının toprak boyasını sadece ölülerin kemiklerini boyamak için değil, aynı zamanda insan bedeni üzerinde resim yapmak, muhtelif objeler üzerine işaret veya simgeler çizmek için de kullanmış olduğunu düşünebiliriz. Her halükârda, Magdalenien çağında toprak boyasıyla ve manganez siyahıyla yapılan mağara resimleri, kayaların veya kemiklerin üzerine yapılan gravürler gibi ileri düzeyde bir sanattır ve simgeler, işaretler, çizimler sıklıkla kullanılmıştır.

Bu fenomenlerde öteden beri hayranlık duyulan şey sanatın doğuşudur; halbuki burada insanın ikinci doğumunu, yani *homo sapiens*'in doğuşunu görmek mümkündür. Nitekim bir defa her şeyden önce, insanlığın tarihöncesindeki grafik dağarı çok geniş ve çeşitlidir: Uzlaşımsal işaretler, az çok benzeşimsel simgeler, canlı formların olağanüstü keskin tasviri ve son olarak, gerçekdışı veya hayali varlıkların temsili söz konusudur. Dolayısıyla burada mesele bir sanatı, resmi sorgulamak değil, *sapiens*'in grafik dağarını anlamlandırmaya çalışmaktır.

1. Bir anlamda grafik zenginlik, yazının ilk hali olan yeni bir ifade ve iletişim biçiminin edinilmesi manasına gelir. Elbette henüz yazılı bir dil değil, ama daha şimdiden, ideografik işaretler ve resimsel sembollerden oluşan yazının dili vardır ortada. Üstelik, "realist" imgelerde, hem somut formların çok kesin bir kavranışı hem de sonrasında soyut model, biçim düzeni veya tip haline gelecek şeyin kuruluşu vardır. Bütün bunlar da insangillere kıyasla deneysel-mantıksal yeteneklerin ne ölçüde geliştiğini gözler önüne serer.

2. Öte yandan sanat, yani *sapiens*'lerin seleflerinin pratik faaliyetlerde ve bilhassa da avda zaten geliştirmiş oldukları beceri alanındaki icat, ustalık, hüner ve kesinlik, yeni bir alanda, burada *noolojik* diye isimlendirebileceğimiz zihinsel üretimler (imgelere, sembollere, fikirlere) alanında serpilir ve serüvenine devam eder.

Bu yeni fenomenin anlamı nedir? Bu noktada genellikle iki yorum karşı karşıya getirilir: Yorumlardan biri sanatsal faaaliyetin ve estetik bir yaşamın ortaya çıkışını olduğu gibi öylece kabul ederken öbür yorum biçimlerin yeni sanatını, törensel ve büyücek bir ereğe bağlar. Bize göre, her iki yorum da pekâlâ birleştirilebilir; nitekim başka bir yerde savunduğumuz gibi büyüsel fenomenler potansiyel açıdan estetik, estetik fenomenler de potansiyel olarak büyüseldirler (Morin, 1956, 1972).

3. Ölü gömmenin gösterdiği gibi büyünün sahneye çıkışı *sapiens* ile birliktedir. Üstelik, arkaik toplumların incelenmesi, süsleme, takı, heykelcilik ve resmin koruma ve şans getirme değerlerinin olabileceğini ve bunların mitolojik inanışlarla ve törensel pratiklerle ilintili olabileceğini göstermektedir. Bu yüzden, tarihöncesinden kalma hayvan resimlerinin, ava hazırlık olarak yapılan büyü ayinleriyle ilgisi olduğu varsayılmıştır.

Bu büyüyü anlamak için, daha önce ölümle ilgili olarak karşımıza çıkmış "ikiz" temasına yeniden dönmemiz gerekiyor. İkizin varlığı, herkese eşlik eden hareketli gölgenin varlığında, rüyada kendini dışarıdan görme olgusunda ve

suda kendinin, yani imgenin görülemesinde teyit edilir. Artık, imge basit bir imgeden başka bir şeydir; temsil edilen varlığın ikizini içinde taşır ve bu imge vesilesiyle söz konusu varlığı etkilemeye elverir: İmge yoluyla ruh çağırma, imgeye yakarma, imge yoluyla büyüleme ayini...

Bu noktada, imge, muhayyile, büyü ve ayin arasındaki bağlantıyı kavrayabiliriz.

Etholoji bizi zaten hayvan ritüelleri hususunda aydınlatmıştı: Bu ritüeller, dışarıdaki bir muhatabın yanıt vermesini sağlamayı amaçlayan sembolik davranış dizisidir. *Homo sapiens*'te büyü ayininin özü, ayinin sadece cevabı beklenen varlıklara doğrudan bir yöneliş değil, aynı zamanda, temsil edilen varlığı bir şekilde barındırdıkları farz edilen sembol veya imgelere bir yöneliş olmasıdır.

Bir imgenin "ikiz" olarak nasıl varlık kazanabildiğini daha derinlemesine anlayabilmek için, *sapiens* için her nesnenin ikili bir varoluşa sahip olduğu anlaşılmalıdır. Kelime, işaret, çizim, resim vasıtasıyla *sapiens*, şeyin kendi varlığı dışındaki zihinsel varoluşunu ele geçirmiştir. Dil zaten büyünün kapısını çoktan açmıştı: Artık her nesne, zihinde derhal adı olan kelimeyi; kelime derhal şeyin anıştırdığı zihinsel imgeyi çağrıştırmakta ve ona mevcut olmasa bile bir mevcudiyet bahşetmektedir.

Böylece dış dünya, çevredeki nesne ve varlıklar, *homo sapiens* ile birlikte ikinci bir varoluşa kavuşur: Ampirik algı alanı dışında, algının şekillendirdiği imgeye benzeyen zihinsel imge formunda bir varoluştur bu; nitekim şeylerin zihin içindeki varoluşları, bu imgenin hatırlanmasından başka bir şey değildir. Artık, uzlaşımsal göstergeler de dahil bütün gösterenler, potansiyel olarak gösterilenin varlığını (zihinsel imgeyi) içlerinde taşıyacaktır ve bu imge, "gönderge" ile, yani işaret edilen ampirik nesneyle birbirine karıştırılabilecektir. Gösterilenle, yani mesela bir bizon resmiyle, hatırlanan bizonun zihinsel imgesi ve gerçek bizon arasındaki uygunluğu mükemmelliğe vardıracak olan elbette ki "gerçekçi" resim ve

çizgiler olacaktır. İkiz miti, hayvanın hem imgedeki varlığını hem de yokluğunu açıklamayı sağlayan akılcılaştırmayı sunar. Artık, insan ritüelleri, tıpkı hayvan ritüelleri gibi, dış çevreden uyumlu yanıtlar almayı hedefleyen bir davranış olacak, fakat bu kez doğrudan varlıklara ve objelere değil, onların ikizleri olan imge ve simgelere yönelecektir. İnsan sadece işaretler, simgeler, imgeler yoluyla mübadele etmekle kalmayacak, aynı zamanda onlarla bir alışverişe girecektir; çevre ile özne arasında aracılık eden, birbirlerine katılan ve birbirlerinden beslenen arabulucu varlıklar söz konusu olacaktır bundan böyle: Bu varlıklar özgül bir noolojik alan teşkil edecek ve bu alan tıpkı bir sis gibi insana yolculuğu boyunca eşlik edecektir.

Artık, *homo sapiens*'te büyünün hangi koşullarda ortaya çıktığını anlayabiliriz. Öncelikle dil ve resimsel yazının varlıkların ve nesnelerin ikili varoluşunu desteklemesi gerekiyordu. Fakat bu zorunlu koşul yeterli değildi. Aynı zamanda zihinsel veya maddi imgelerin canlı gerçekliğini açıklayan ve tasdik eden bir mite de gerek vardı; ve bu ikiz miti belki de yeni ölüm bilinciyle billurlaşmıştı. Keza muhtemelen (sonrasında bu şarta artık mutlak şekilde ihtiyaç duyulmamasına karşın) çizilen, kazınan veya resmedilen imgeler büyü işlemi için sembolik jestler, mukallit eylemler, sözler ve ayin şarkılar yoluyla *eidolon*'a[26] iletilen maddi bir dayanağı meydana getirmiştir. Böylece imge-nesne ile nesnel şey arasındaki iletişim sağlanmış olur ve büyü, ritüelin verimli erdemlerini kullanarak gelişebilir. Şu halde, Lascaux ve Altamira mağaralarındaki resimler, büyü faaliyetleri için "kullanılmış" değildirler. Bu resimler bizatihi büyünün temel unsurlarıdırlar. Öyleyse, ileride göreceğimiz gibi imgeler her ne kadar büyüsel işlevlerine indirgenemese de imgeler dünyasının gelişirken büyünün gelişimine de katkıda bulunduğunu anlıyoruz.

Dolayısıyla mağara resimlerinin bizlere açıkladığı şey dünyayla kurulmuş imgelsel bağdır. Bir yanda sözcük, işaret, simge ve resmetme, yokluklarında dahi dış dünyadaki

varlıkları ve nesneleri sürekli olarak zihinde yeniden temsil edilecek ve bir manada bu varlıklar ve şeyler artık yayılan bir güce sahip olacaklardır. Öte yanda, dış dünya da zihinsel imgelerin işgaline maruz kalacaktır. İşte mit ve büyü, yani dünyayla imgesel bağın ideolojik ve pratik örgütlenişi bu karışım içerisinde ve bu karışımı aşmaya yönelik biçimde oluşturulur. Öyleyse imge, mit, tören ve büyünün imgesel insanın ortaya çıkışına bağlı temel fenomenler olduğunu keşfediyoruz. Artık, mitoloji ve büyü en biyolojik (ölüm, doğuş) veya teknik olanlar (av, çalışma) dahil bütün insani şeylerle bağdaşacak ve onları bütünleyecektir; ölümü ehlileştirecekler ve onu hiçlikten sıyırıp çıkartacaklardır.

4. Ancak, büyünün antropolojik anlamı bundan ibaret değildir ve büyü bir başka bakış açısından yeni bir estetik dünyanın serpilmesi anlamına da gelmektedir.

Peki ama estetik olanı nasıl sınırlayacağız? Nitekim estetik kimi zaman, büyüsel-dini ereklerden sıyrılarak inkişaf eden kültürün nihai bir ürünü olarak görünür bize; kimi zamansa, hayatın taşkınlığına bağlı, bitkisel çiçeklenmede olduğu kadar en çeşitli hayvan türlerinin süsünde, sesinde, tüyünde ve kabuğunda da bulan evrensel bir nitelik olarak karşımıza çıkar.

Gelgelelim biz burada da yine, iki tür yorumu zıtlaştırmak yerine bağlamayı deneyeceğiz. Biyoloji alanında olduğu gibi antropoloji alanında da estetik bir fenomeni "saf" halde yalıtmak neredeyse imkânsızdır. Biyolojik açıdan estetik bir fenomen daima bir gösterge dizgesine, yani "mesajları", cinsel çağrıları, meydan okuma ve tehditleri oluşturan ses, biçim ve renklere bağlıdır. Antropolojik açıdansa estetik hemen her zaman büyüye ve dine bağlı olmuştur ve çoğunlukla cezbetmek ve itibar sağlamak için kullanılmıştır. Estetik ancak, en yüksek düzeyde evrimleşmiş kültürel gelişmişliklerde nispeten özerk bir şekilde serpilmiştir; salt biçim, renk, ses ve yazı zevki için "saf" estetik, sanat için sanat her ne kadar daima kararsız ve kırılgan olsa da var olabilmiştir.

Buna karşın, canlı biçimlerin estetiği ancak en radikal nitelikleri içerisinde etkin, intibaki, seçici işlevlere indirgenmekten kurtulabilir; ve yine ancak bu nitelikleri içerisinde biçimlerin yaratıcı çoğalımı, farklılaşması, tertibatı demek olan negentropik hayat oyununa içkin olarak görülebilir. Hayatın kaynağındaki müfrit oyun ile kültürün serpilişindeki müfrit oyun ancak bu şekilde bir arada düşünülebilir.

Ancak, insan yeni bir nitelik de getirmektedir: Bitki veya hayvan türlerinde, estetik fenomen genetik olarak kayıtlıdır ve bireyler, desen ve renklerin üreticisi değil, taşıyıcısıdırlar. *Sapiens*'te ise sanat ve teknik yoluyla gerçekleştirilen bireysel bir üretim, beyinsel bir ilham söz konusudur. Bundan böyle insan yeni bir yetkinlik alanına sahiptir ve artık, beynin dışına, figüratif yapıtlara yansıyacak ve sıçrayacak olan şey sadece imge-algı, imge-anı olmayacaktır; düşsel varlıkların ve yeni biçimlerin icadında, imge yaratıcı bir çoğalım kendini dışavuracaktır. İmgesel insanın ortaya çıkışına, bundan ayrılmaz bir şekilde hayal eden insanın ortaya çıkışı eklenir.

Dolayısıyla sanat bir yandan biçimlerin yeniden üretilmesinde kullanılırken, öte yanda biçimlerin icadında rol oynayacaktır. Bu yeniden üretim ve bu icat, tekrarlarsak, büyü, din ve daha genel olarak toplumsal faaliyetler çerçevesine yerleşecek fakat tam manasıyla estetik nitelikteki bir hazzı ve heyecanı da tatmin edeceklerdir.

Tarihöncesi *homo sapiens*'in estetik zevki bildiğini ve aradığını varsayabiliriz. Her şeyin, biri pratik uygulamalara bağlı nesnel, diğeri öznel ve zihinsel olmak üzere iki boyutlu bir varoluşa kavuşmasıyla birlikte *homo sapiens*, şeylerin pratik ve faydacı boyutu ile biçimlerinin sağladığı hoşnutluk duygusunu duruma göre ayrıştırıp birleştirebilir hale gelmiştir artık. Ancak keza bu da insandaki gençleşmenin sonucu yetişkinde çocuksu ve oyuncul bir duyarlılığın sürebilmesi, hissiyatındaki zenginleşme ve derinleşme sayesinde mümkün olabilirdi.

Bu duygusal zenginleşme ve derinleşme aynı zamanda gerçek veya hayali biçimlerden oluşan oyunlara duyarlılık, yani estetik duyarlılık şeklinde açığa çıkacaktır. Görsel biçimlere duyarlılık resmin, desenin, heykelin özgül sanatsal alanını büyük ölçüde aşar ve doğal formlara doğru da yayılım gösterir; bizatihi estetik duyarlılık salt görsel biçimler alanını büyük ölçüde aşar ve kokulara, rayihalara, işitsel biçimlere (ritim, müzik, şarkı) ve bedensel ifadelere (dans) açılır. Şempanzeler dahi, "karnaval"ları sırasında, ritim ve dansı keşfetmişlerdi ve şarkı söylemenin, müziğin ve dansın köken itibariyle değilse de gerçek anlamda gelişmesi ve kemale ermesi muhtemelen *sapiens* ile birlikte olmuştur.

Burada, estetik fenomenlerdeki ortak noktayı sayısız çeşitlilikteki tezahürleri üzerinden düşünmeyi deneyebiliriz. İster seyirlik, ister faal olsun; ister imgeyle sınırlı, ister imgeleri aşar olsun, ister sadece beyni isterse bütün bir bedeni işin içine katsın, estetik, insan varlığı ile belli bir biçimsel kombinezon arasında kurulan bir ilişkidir. Burada benzetme yoluyla ve belki basit bir benzetmenin de ötesinde, rezonans terimini ortaya atabiliriz. Bu terim, titreşim halindeki bir fizik sistemin, dışsal titreşim kaynağının sistemin doğal frekansına yaklaştığı durumda çok yüksek bir genliğe ulaşabilmesini ifade eder. Estetik duyarlılık sadece dünyanın değil, artık, *homo sapiens*'in de gani gani ürettiği sesler, kokular, biçimler, imgeler, renklerle rezonansa, "aheng"e, senkroniye girme yeteneğidir. Burada, temel bir fizik özelliği bütün canlı sistemine (az durağan sistemlerin salınımlı karakteri), hatta *physis*'in dalgasal tabiatını *sapiens*'in beyin faaliyetlerindeki zarif "titreşim"e bağlayan büyük gizemle karşı karşıya kalıyoruz. Dolayısıyla kültürün yer yer inceltip yer yer körelteceği ve kısmen herkese kısmense sadece ayrıcalıklılara bahşedeceği duyarlılık, kaynağını fizikte ve negentropide bulan bu duyarlılıktır. Ama biz yine de hiç değilse estetiğin derhal biyolojik kaynağının ötesinde geliştiğini ve *homo sapiens*'in duyarlılığının ve sanatının temel çizgisi haline geldiğini düşünebiliriz.

5. Böylece, tıpkı ölü gömmede olduğu gibi, tarihöncesi imge ve işaretlere ilişkin bir ilk sorgulama, bize sahiden temel önemdeki antropolojik manaların birikişmesini açıklamakta ve bu işaretlerin grafolojisi, bizatihi grafik fenomeninin çok ötesine, *homo sapiens*'in özgün doğasına götürmektedir.

Ölü gömmede, insanlaşma sürecinde gelişen yeteneklerin daha yüksek bir düzeye ulaşmasını ve kemale ermesini gördüğümüz gibi; aynı zamanda büyünün, mitin, ayinlerin, estetiğin ortaya çıkışıyla yeni bir antropolojik dünyanın unsurlarının doğuşuna da şahit olduk.

Zamanla birbirlerinden ayrılıp kültürlere ve bireylere göre çokça farklılaşacak olan bu muhtelif özellikler, kökenleri itibariyle sıkı sıkıya bağlı ve bağdaşıktırlar. Bütün bu özellikler bizi, *homo sapiens*'in imgesel ve imgeleyen doğasına, insan beyni ile çevre arasında kurulan muğlak ve buhranlı ilişkiye gönderiyor.

Hatanın Sahneye Çıkışı

Sapiens'te beyin ile çevre arasındaki muğlak ve belirsiz ilişki aniden fazlasıyla önem kazanan bir unsur haline gelir. Bu belirsizlik her şeyden önce, insan davranışlarını yönlendiren genetik programların gerileyişine; bilgi edinmeyi ve karar vermeyi gerektiren sorunları çözmeye yönelik bulgusal, stratejik (ustalık) yeteneklerin ilerleyişine bağlıdır. Artık, beyne gelen ikircikli mesajları yorumlamak ve belirsizliği deneysel-mantıksal işlemlerle indirgemek gerekmektedir. Aynı sorunun çelişkili çözümleriyle veya aynı şeyi hedefleyen tezat davranışlarla yüzleşmek gerekmektedir. Yeğlemeli, tercih etmeli, karar vermelidir. Bu anlamda esnekliğe ve yaratıcılığa izin veren kurgu aynı zamanda hata riskini de barındırır ve *homo sapiens*, her ne kadar deneysel-mantıksal metoda sadık kalmaya çalışsa da "deneme yanılma" denilen metoda mahkûm durumdadır.

Kaldı ki bunun da ötesinde, beyin ile çevre arasındaki belirsizlik bölgesi, aynı zamanda öznellik ile nesnellik, imgesel ile gerçek arasındaki belirsizlik bölgesidir; ve aradaki bu boşluk, gündüz yaşamının imge seli ve antropolojik ölüm çatlağı tarafından berkitilmektedir. Mit ve büyü bu alanda gelişir; fanteziler ve hayaletler bu alanda dönenir; kelime, işaret ve temsilin kendini nesne kesinliğinde dayatması, ayinin hayali bir alıcı-muhataptan yanıt beklemesi hep bu alandadır. İşte bu çatlak (ki ilerde onun bir açılım olduğunu da göreceğiz) var olduğu içindir ki, *sapiens'in düzeni, canlı sistem içinde yığınla hatanın ortaya çıkmasıyla birlikte söz konusu olabilir. Sapiens* yanılgıyı yaratmıştır: Fantasma dünyasının uyanık geçirdiğimiz süreye sızması, imgelem ile gerçeğin algısı arasında örülen olağanüstü ilişkiler; göreceğimiz gibi bütün bunlar, *sapiens*'in ontolojik "hakikatler"inin olduğu kadar sayısız hatasının da kaynağıdır. Daha geniş bir boyutta ve daha derinde çevre ile zihin, özne ile nesne, gerçek ile hayal arasındaki ilişkiler (ve tabii bütün bunların doğasındaki belirsizlikler), *sapiens*'e özgü hataların daimi kaynağıdır. Hata *sapiens*'in çevresiyle, kendi kendisiyle, başkasıyla ilişkilerine, gruplar ve toplumlar arasındaki ilişkilere tasallut eder.

Burada mesele Voltaireci bir bakış açısına yerleşmek, farklı zaman ve mekânlardaki inanışların inanılmaz çokluğunu hazin bir hatalar yığını olarak görmek değildir. Kökleri doğrunun ve yanlışın ötesinde ve berisinde olan mitleri veya dinleri hataya indirgemek de değildir. Modern akılcı-ampirik bilginin *approbatur*'undan (formel onayından) geçmeyen her şeyi hata olarak görmeyi reddediyoruz. Sadece verili sitemik-enformasyonel ilişkiler (ki buna döneceğiz) içinde anlamı olabilen hata kavramını ontolojikleştirmekten kaçınıyoruz. Ve hakikatle ilgili ontolojik ve evrensel bir bakış açısı bulamayışımız yüzünden, *sapiens*'in macerasının belirsiz ve başıbozuk niteliğinden kaçmamız da mümkün değildir. Fakat tam da bu yüzden tam da kendi belirsizliğimiz içinde, *errare humanum est*'in gerçekliğini açığa vurabileceğimizi iddia ediyoruz.

Ubris (İfrat)

Yakın zaman önce ileri sürüldüğü gibi gülümseme, gülme ve ağlama doğuştan gelmedir (Eibl-Eibesfeldt, 1970, 1974). Burada söz konusu olan derinlikli, insan doğası açısından kurucu bir özelliktir; ve kültürler bu özelliğin üzerine, onun ilksel antropolojik anlamını yok etmeden farklı semiyotikler inşa edeceklerdir. Gülümsemenin, gülüşün veya ağlamanın *sapiens*'ten önce ortaya çıkıp çıkmadığını söyleyemiyoruz, fakat muhtemelen *sapiens*'e özgü olan şey, neşenin ve hüznün kazandığı yoğunluk ve değişkenliktir. Kahkahalar ve gözyaşları şiddetli, kasılmalı ve çırpınmalı haller, şoklar, sarsıntılardır ve üstelik bunlar birbirine karışır ve birbirleri yerine geçer: Gözyaşlarıyla ağlarız ve hıçkırmalar "çılgın" gülüşlerle boşalabilir. *Sapiens* çocuğu, hiçbir canlı türün yavrusunda görülmedik yoğunlukta ifade gücüne sahiptir: Feryatlarında benzersiz bir acziyet ve üzüntü, uzuvlarının mutlu titreşiminde inanılmaz bir hoşnutluk ifadesi vardır. Yaygaracı bir umutsuzluktan kıvançlı bir kahkaya aniden geçebilir. Yetişkin *sapiens* gözyaşlarını tutabilir, kahkahasına engel olabilir, fakat gülüşün ve ağlamanın yoğunluğunu içinde yaşamaktan geri kalmaz. Bu özelliği, *homo sapiens*'in akılcılaştırıcı antropolojisinde özellikle unutulmuş diğer indifai psiko-duygulanımsal özelliklerle ilişkilendirmek gerekir: Bir yanda keyfe, sarhoşluğa, transa; öte yanda öfkeye, hiddete, nefrete yatkınlık söz konusudur.

Her şeyden önce ve bu alandaki bireysel, belki de etnik büyük farklılıklara rağmen *sapiens*'te orgazm, genelde primatlardan çok daha şiddetli, kasılmalıdır; insanımsı dişilerinin tersine, kadın çok derin ve sarsıntılı bir haz duyar.

Sapiens'in sadece orgazmda değil, bütün alanlarda da peşinden koştuğu zevk, tatmin haline, yani bir arzunun gerçekleştirilmesine, bir gerilimin azaltılmasına indirgenemez. Bu zevk, basit bir hazzın çok ötesinde, katalepsi veya epilepsi

sınırına kadar ulaşan bütün varlığın yoğunlaştığı hallerdedir. Tarihli toplumlarda olduğu gibi arkaik toplumlarda da otlar ve/veya iksirler, dans ve/veya ayinler, dünyevi ve/veya kutsal olan vasıtasıyla sarhoşluğa, nöbet ve vecd haline ulaşma arayışı vardır; bu arayış kimi zaman abartılı düzensizliği kasılmayla, ötekiyle, toplumla ve evrenle eksiksiz bir bütünleşmenin ulvi düzeniyle ihtilacı birleştirir gibidir. Bu haller, anksiyeteyi katakse ediyor, şiddeti oyuna ve neşeye, neşeyi çılgınlığa ve ulvi kıvanca çeviriyor gibidir. Bu fevkalade, tekinsiz, belirsiz, kuşkulu ama yine de temel önemi haiz haller *sapiens* tarafından ideal veya ulvi haller olarak yaşanır. Burada amaç bu halleri aydınlatmak değil, geleneksel antropoloji tarafından ihmal edilen önemlerini teslim etmektir. "Kendini tüketmek"e, baş dönmesine ve aşırılığa insan biliminde merkezi bir yer ayırmak gerektiğini Georges Bataille (1949) ve Roger Caillois (1950) gibi pek az kişi görmüştür. İnsani haz alımın (*jouissance*) sarsıntılı karakteri üzerine düşünen pek az kişi olmuştur. Yine de şenliğe, dansa, gülüşe, kasılmalara, ağlamalara, haz almaya, sarhoşluğa, vecde layık oldukları yeri vermeyen esaslı bir antropoloji düşünemeyiz.

Köken itibariyle hepsi de kuşkusuz, insangillere ve hatta primatlara uzanan, fakat büyük beyinli insanda büyüyen, yoğunlaşan, bitişen ve işbirliğine giren bütün bu özellikleri bir araya topladığımızda, *sapiens*'i niteleyen şeyin, zekâ lehine hissiyatın gerilemesi olmadığını, tersine, sahici bir psiko-duygulanımsal patlama ve hatta *ubris*'in, yani ifradın ortaya çıkışı olduğunu görüyoruz.

Bu ifrat aynı zamanda hiddet, cinayet ve yıkım yönünde de işler. Neandertallerden sonra sadece cinayetlerin değil, kırım ve katliamın göstergelerinde de artış söz konusudur. Türün nüfusundaki artışın, gruplararası teması ve dolayısıyla da çekişme ve rekabeti artırarak çatışma ve kavga vesilelerini çoğalttığını varsayabiliriz. Öte yandan av, savaşa elveren, öldürme kabiliyeti yüksek silahları ortaya çıkardı. Fakat ayrıca

Neandertaller arasındaki ilk katliamlarda olduğu kadar daha sonra cereyan edip boyutları büyüyen katliamlarda, saldırganlığın pek başarısız denetlenişinin ve öfke, kin ve çılgınlığa varan *ubris*'in işaret ve tezahürlerini görmek gerekir. *Homo sapiens* aşırılığa seleflerinden çok daha yatkındır ve *sapiens*'in düzenine düşlemenin, erosun, duygusallığın ve şiddetin taşkınlığı eşlik eder. Primatlarda düşleme henüz halen uykuyla sınırlı durumdadır: İnsandaysa fantezi, imgelem ve hayal gücü biçimlerinde çoğalmıştır. Primatlarda eros kızışma dönemiyle sınırlıdır ve cinsellik alanının ötesine pek geçmez; insandaysa eros, bütün mevsimlere, vücudun bütün kısımlarına, bütün fantezilere yayılır ve en ulvi entelektüel faaliyetleri dahi besler. Şiddet hayvanlarda savunma ve yeme amaçlı yırtıcılıkla sınırlıyken insanda ihtiyaç dışı şekilde sökün etmektedir. Duygusallık primatlarda, bilhassa da şempanzelerde taşkın hale gelmiştir çoktan; ama duygusallığın indifai, istikrarsız, yoğun ve düzensiz hale gelmesi insanla birliktedir.

Düzensizliğin Sökünü

Sapiens'in düzeni, ölçüsüz bir düzensizliğin dünyaya dahil olması demektir. Gece uykusu söz konusu olduğunda bile insanın rüyası hayvanlarınkine göre düzensiz bir karakter arz eder. Jouvet (1974), kedilerin rüyalarının son derece basmakalıp ve türün ana genetik şemalarının tekrar üretilmesinden ibaret olduğunu gösteriyor (rüyaların % 80'i küçük hayvanların avlanmasına, % 10'u büyük hasımlara karşı savunmaya ve % 10'u da beslenmeye dair rüyalardır). İnsanların rüyalarıysa, süreğen takıntılar tarafından belirlenip yönlendirilse de düzensiz ve dallanıp budaklanan bir şekilde çoğalmaktadır.

Kaldı ki (genetik programların gerileyişi, imgelem ile gerçek arasındaki muğlaklık, rüyaların çoğalımı, psiko-duygulanımdaki istikrarsızlık, *ubris* gibi) daha önce bahsettiği-

miz bütün dengesizleştirici kaynaklar, kendi içlerinde daimi düzensizlik kaynakları oluşturmaktadır.

Düzen kültürde, toplumdadır. Elbette genetik programın etkinliğini yitirmesi, sosyo-kültürel programlanmaya, normlar ve çıkarlar sistemine, toplumun örgütlenme kurallarına bağlıdır; bütün bunlar düzensizliğe set çeker ve ona, özellikle de şenlik günlerinde bir akış yolu bırakmaktan geri kalmazlar. Fakat istikrarsız toplumlar çağına, yani tarihsel döneme girilir girmez, içeride uzlaşmaz çelişkilerin, iktidar için savaşların, dışarıda çatışmaların, yıkımların, işkencelerin, katliamların, kırımların, yani *ubris*'in ve düzensizliğin zincirden boşandığı görülecektir; öyle ki, "gürültü ve hiddet" insan tarihinin temel çizgilerinden bir tanesidir.

Şu halde, tarihteki düzensizlikler, *sapiens*'e has kökensel bir düzensizliğin hem sonucu hem de dışavurumu olarak görünür. Genel inanışın aksine, insanlığa nazaran doğada çok daha az düzensizlik vardır. Doğal düzen, homeostaz, düzenlenme ve programlanmayla çok daha kuvvetli bir şekilde belirlenmiştir. Düzensizlik ortamında serpilense insani düzenidir.

Sapiens-demens[27]

Güven verici ve rahatlatıcı *sapiens* kavramının ardına saklanan insanın gerçek yüzü ortaya çıkıyor. İnsan, yoğun ve kararsız bir duygusallığa sahip, gülümseyen, gülen, ağlayan, endişeli, kaygılı, oyuncu bir canlı; mest olan, kendinden geçen ve seven bir varlık; hayallerle dolu, ölümü bilen ama ölüme inanamayan bir yaratık; miti ve büyüyü yaratan, kendisine hayaletlerin ve tanrıların musallat olduğu, hayal ve vehimlerle beslenen, nesnel dünyayla daima kararsız ilişkiler içinde olan öznel bir canlı; hataya, gaflete açık, düzensizlik yaratan müfrit bir varlıktır. Ve hayali olan ile gerçek olan arasında gidip gelmelerin, kararsızlığın, istikrarsızlığın, ölçüsüzlüğün ve vehimlerin bir arada oluşuna, nesnel ile özneli, yanlış ile

düzensizliği karıştırmaya delilik adını verdiğimize göre *homo sapiens*'in *homo demens* olduğunu görmek zorundayız.

Peki öyleyse antik filozoflardan Doğu bilgelerine, klasik dönemin ahlakçılarından Montaigne, Pascal ve Rousseau'ya, yetmiş iki milletten şairlere kadar herkesin tefekkür konusu olan insan deliliği gibi göz önündeki bir temanın, yalnızca büyük *sapiens*'in dünyayı fethini görkemli bir biçimde meşrulaştıran sevindirik hümanist ideolojilerden değil, antropologların zihninden de silinmesi nasıl mümkün olabilmiştir? Zafer kazandıktan sonra Lucien Lévy-Bruhl'ün etnolojisiyle son nefesini veren hümanist akılcılık, çocuksu bir güçsüzlük addettiği *sapiens*'in çılgınlığını kökenlerden kazımak istedi; ve ardından neo-etnolojizmin tersine, arkaik insanın muazzam bilgeliğini yücelterek çağdaş insandaki, sefil bir sapma addettiği delilikle savaştı. Oysa çağdaş olsun, arkaik olsun her iki tür insanın da kendi bilgeleri (*sapiens*) ve kendi delileri (*demens*) vardır...

Böylece delice kusurları olan her hayvan kuşkusuz, Darwinci seçilim tarafından acımasızca ayıklanırdı; zevk almaya, kendinden geçmeye bu derece enerji sarf eden, ölülerini gömmek, ayin yapmak, dans etmek, çevresini güzelleştirmek için bunca mesai harcayan, ortamıyla ve kendisiyle bu kadar beceriksiz bir ilişki içinde olan bir hayvanın sadece hayatta kalması değil, düşman bir dünyada, buz çağının soğunda, ciddi teknik, entelektüel ve toplumsal ilerlemeler gerçekleştirmesi antropolojizm ve biyolojizm açısından akıl sır erdirilemez bir şeydir. Şu halde, imgeselin sökün etmesinin, mitolojik ve büyüsel sapmaların, öznellik karmaşasının, düzensizliğin artışı ve hataların çoğalmasının *homo sapiens*'i engellemek bir yana, tersine, olağanüstü verimli ilerlemelerle doğrudan bağlantılı olduğunu düşünmek gerekir. Söz konusu ilerlemeler şunlardır:

1) Hızlı nüfus artışı ve dünyanın *homo* cinsi tarafından işgali: *homo erectus*, Eski Dünya'ya birkaç yüz bin yılda yayılmışken; *sapiens* bütün dünyaya on binlerle ölçülen yıllar içinde yayılmıştır.

2) Magdalenien çağından beri teknik ilerlemede hissedilir olan karmaşıklaşma ve hızlanma... Burada örnek kabilinden Leroi-Gourhan'ın tahminini zikredelim: "*sapiens* türünden olmayan bir insanlık içinde yer almış olsaydık, Magdelen çağındaki teknik eğrinin pik noktasına, on bin yıl önce değil, iki yüz ila dört yüz bin yıl sonra ulaşılabileceğimizi tahmin edebiliriz" (Leroi-Gourhan, 1964, s. 195).

3) Deneysel-mantıksal nitelikli düşüncenin gelişimi; örgütlenmeye, bilgiye, icada ve yaratıma dönük entelektüel yeteneklerdeki geniş açılım.

4) Daha geniş bir sosyal bütünlük içinde bir birlik oluşturmaya yetkin olan, eski toplumdan çok daha karmaşık bir toplumun, sonrasında da geniş toplumların, devlet ve şehirlerin inşası.

Öyleyse *homo faber* ile mitolojik insan arasında eştözsel bağları araştırmak durumundayız; nesnel-teknik-mantıksal-deneysel düşünce ile öznel-fantazmacı-mitik-büyüsel düşünce arasında; kendini denetlemeye, kuşku etmeye, doğrulamaya, inşa etmeye, örgütlemeye, gerçekleştirmeye veya sonuca taşımaya (*achievement*) yetkin akılcı insan ile, kendinden bihaber olan, kontrolsüz, eksik, yıkıcı, vehimlerle beslenen, gözükara, mantıksız insan arasında; ve nihayet, *sapiens*'in muzaffer yayılımı ve giderek karmaşıklaşan toplum ile düzensizliğin ve taşkınlığın artışı arasındaki bağlar araştırılmalıdır.

Artık, hataları ve düzensizlikleri ilkel insanların, kontrollü düzenin ve medenileşmiş hakikatin yavaş yavaş dizginleyeceği ehliyetsizliğine, naif yetersizliklerine bağlayamayız. Bugüne kadar işleyen süreç daha ziyade bunun tersidir. Artık, tözsel açıdan, soyut olarak delilik ile aklı karşı karşıya koyamayız. Tersine, ihtiyacımız olan şey, *homo sapiens*'e yakıştırılan ciddi, çalışkan insan görüntüsünü buna hem zıt hem de bununla özdeş olan *homo demens* ile birlikte düşünmektir. İnsan çılgın-bilgedir. İnsan hakikati yanlışı içerir. İnsan düzeni dü-

zensizliği içerir. Şu halde, karmaşıklığın, yaratıcılığın, zekânın, toplumun ilerleyişinin düzensizlikle, hatalarla ve fantezilerle *birlikte* mi, onlara *rağmen* mi, yoksa tam da bunlar *sebebiyle* mi gerçekleşmiş olduğunu sormak gerekiyor. Ve bu soruya verilebilecek iyi bir yanıt ancak hem karmaşık hem de çelişkili olabileceğinden bizim cevabımız bu ilerlemenin hem sayılan unsurlara *rağmen*, hem onlarla *birlikte* hem de onlar *sebebiyle* mümkün olduğudur.

2

Aşırı Karmaşıklık

En sonunda zihnimdeki karmaşanın kutsal olduğunu anladım.
Rimbaud.

Şimdi, *homo sapiens*'in yaratıcılığının, özgünlüğünün, yüceliğinin *homo demens*'in kuralsızlığıyla, başıboşluğuyla ve düzensizliğiyle aynı yerden kaynaklandığını ve bütün hepsinin 1.500 cm^3'lük, 10 milyar nörondan ve 10^{14} sinapstan oluşan beynin getirdiği olağanüstü karmaşıklık artışından kaynaklandığını göstermeye çalışacağız.

Düzen-Düzensizlik

Bunu anlayabilmek için yaşayan sistemlerin örgütsel karmaşıklığına girmek gerekiyor: Bu karmaşık doğal otomat (von Neumann, 1966) kendi kendini üreten sistemler (Maturana, 1972) ve kendi kendini örgütleyen sistemler olarak isimlendirilebilecek bir karmaşıklıktır. Doğal mekanizmalar addedilen canlı organizmalar ile bilgisayar gibi insan tarafından üretil-

miş, en gelişmişinden yapay mekanizmalar arasındaki temel fark düzensizlik, "gürültü" ve hataya dairdir.

Belirli bir sisteme nispetle söz konusu sistemin belirlenimine değil de tesadüfe bağlı gibi gözüken bütün fenomenler; güçlerin, örgütlenmenin önceden belirli şemalarına göre mekanik bir şekilde işleyişine uymayan her şey düzensizliktir. İletişim bağlamında, bir enformasyonun aktarımını karıştıran veya çarpıtan her bozukluk "gürültü"dür. Bir enformasyonun, yayılımına göre her türlü yanlış alımı ise hatadır. Gelgelelim yapay mekanizmalarda düzensizlik, gürültü benzeri hataya dair ne varsa sistemin entropisini artırır; yani sistemin bozulmasına, yozlaşmasına ve düzensizleşmesine yol açar. Örgütlenme ve enformasyon kavramları bir kere ilişki içinde düşünülürse, entropi kavramı da sadece düzensizlik kavramıyla değil, aynı zamanda (düzensizlik yaratan) gürültü ve hata kavramlarıyla da ilişkilendirilmiş olur.

Yaşayan organizma ise düzensizliğe, gürültüye, hataya *rağmen* ve onlarla *birlikte* işler; nitekim bu kavramlar illaki yozlaştırıcı olmadıkları gibi, onarıcı da olabilirler (von Neumann, 1966). Başka deyişle canlı mekanizma (moleküller ve sonrasında çokhücreli sistemler için hücreler ve dokular) kurucu birimleri güvenilir olmasa da, yani kolaylıkla bozulabilir olsa da bütün olarak büyük bir güvenilebilirlik arz eder. Fakat canlı sistemin örgütlenmesini süreğen bir kendi kendini üretim süreci ya da *autopoiesis* (Maturana, 1972) veyahut sürekli bir yeniden örgütlenme (Trincher, 1965; Atlan, 1972) olarak gördüğümüz andan itibaren yukarıdaki çelişki de aydınlanır. Söz konusu bu süreç, sistem içinde sürekli üretilen entropiyi massedip uzaklaştırır ve çevreden gelen düzensizleştirici girişimlere karşılık verir.

Karmaşıklığın ilkeleri işte bu yaşam örgütlenme ilkeleridir. Makinelerle kıyaslandığında canlı sistemlere esneklik ve özgürlük bahşeden şey bu devamlı yeniden örgütlenme olgusudur. Yapay mekanizmaların mükemmelen belirlenmiş

ve işlevselleşmiş olmaları gerekirken, kendi kendini örgütleyen bir sistem karmaşık olduğu oranda daha gevşekçe belirlenmiştir, kurucu birimleri o oranda nispi bir özerkliğe sahiptir ve sistemin bütünleyicileri rekabetten ve uyuşmazlıklardan, yani belirli orandaki "gürültü"den ampirik veya mantıksal açıdan ayrıştırılamaz.

"Gürültü" sadece işleyişle değil, aynı zamanda ve daha ziyade yaşayan sistemin evrimiyle ilişkilidir. Mutasyon, genetik mesajın kopyalama yoluyla aktarımı sırasında oluşan bir "gürültü"ye bağlanabilecek bir bozukluktur. "Gürültü", bu iletilen enformasyonda bir "hata"ya yol açar ve bu hata da yeni canlı sistemde bir yozlaşmaya sebep olmalıdır. Ancak, bazı durumlarda "gürültü", daha zengin bir karmaşıklığın ve yeniliğin ortaya çıkmasına yol açabilir. Bu durumlarda hata, enformasyonu bozmak yerine onu zenginleştirir (Atlan, 1972). Gürültü ölümcül bir düzensizliğe yol açmak bir yana yeni bir düzene neden olur (von Foerster, 1962). Mutasyondaki tesadüf, sistemi düzensizleştirmek bir yana örgütleyici bir rol oynar (Monod, 1970). Yeni bir temelde bir yeniden örgütlenmeyi tetikleyen bu süreç ne kadar şaşırtıcı da olsa, gözlemci için ne kadar anlaşılmaz da olsa düzensizleştiren bir sürecin "gürültü" tarafından tetiklenmesiden başka türlü kavranamaz. Bu minvalde canlının düzenindeki değişim ve yenilenme de ancak karmaşıklık kaynağı haline geldiği için zenginleştirici olabilen bir düzensizliğin ürünü olarak tasarlanabilir.

Demek ki evrimdeki başarılı değişimler ancak bozulmalar, "gürültü"ler, "hatalar" sayesinde gerçekleşmiş olabilir ve bu unsurlar aynı zamanda, kendi kendini yeniden üreten ve kendi kendini örgütleyen bütün sistemler için ölüm tehlikesi arz ederler. Öyleyse bütün canlı sistemler düzensizlik tarafından hem tehdit edilirler hem de bu düzensizlikten beslenirler.

Şimdi de memeliler gibi ileri düzeyde evrimleşmiş canlı sistemler düzeyine bakalım. Organizma, sayısı milyarlara

ulaşabilen hücrelerden oluşmuştur ve bu bütünlüğün örgütlenmesi, (hücreler ve organlar gibi) kurucu birimlerin uzmanlaşmasına ve merkezi sinir sistemi ve beyne kadar çıkan bir piramit içinde hiyerarşik düzeylerin teşkiline dayanır. Uzmanlaşma ve hiyerarşi, "gürültü" ve düzensizliği sınırlandırcak şekilde kurucu birimler üzerinde kısıtlama ve yasaklamalar kurar. Yine de organizmanın işleyişi ne kadar otomatikleşmiş olsa da kısmi bir düzensizlik mazur görülebilir: Hücreler denetimsiz bir şekilde çoğalır, düşman virüsler içeriye sızar ve "düzeni yeniden tesis edici güç" olan bağışıklık sistemi ancak katlanılabilir bir düzensizlik düzeyi aşıldığında harekete geçer: İçsel düzensizlik zaptedilir ve antikorlar üretilerek dış düzensizleştirci yok edilir.

Düzensizlik organizma içinde dar sınırlar dahilinde tutulabilse de canlı sistemin bütünsel karmaşıklığının bulunduğu ve hüküm sürdüğü bir yerde, düzensizliğin kayda değer biçimde artması mümkündür. Bu yer beyindir.

Beyin karmaşık olduğu oranda, davranışların ve eylemlerin stratejik-bulgusal yetki merkezi haline gelir; davranışın genetik kodundan kaynaklanan katı zorlamalardan yine karmaşık olduğu oranda daha az etkilenir, çevre uyaranlara daha düşük oranda tek yönlü cevaplarla karşılık verir; dolayısıyla da genetik sistem ve ekosistem ile ilişkileri o derece karmaşıklaşır ve olumsal hale gelir; rastlantısal olayları kullanmaya daha elverişlidir, daha ziyade deneme ve yanılmayla iş görür ve göreceğimiz gibi iç nöronal işleyişi tesadüfi çağrışımları, yani düzensizliği giderek daha çok barındırır.

Gördüğümüz gibi insanlaşma sürecini anlamanın ana kaidesi beynin karmaşıklaşmasıdır ve bu karmaşıklaşma niceliksel biçimde beynin hacim artışında dışavurur kendini. Niteliksel açıdansa stratejik/bulgusal/yenilikçi yeteneklerin gelişiminde ve tesadüfi çağrışımların artışında tezahür eder. Geliştirmek istediğimiz hipoteze göre, *sapiens*'in beyninde gerçekleşen olağanüstü karmaşıklık artışı, yani insanlaşmadan

insanlığa geçiş, yeni bir niteliksel sıçramayla, *aşırı karmaşıklık* sıçramasıyla olmuştur. Aşırı karmaşıklığı karmaşıklıktan bir sınır vasıtasıyla birbirinden ayırmayacağız. Bu ikisi, bazı özelliklerin belirginleşmesi ve bazılarının silikleşmesiyle ayrılır. Belirginleşme ve silikleşme bütünün konfigürasyonunu değiştirir ve bu değişimden sonra artık yeni tür bir sistemle karşı karşıya kalırız. *Bu manada, aşırı karmaşık bir sistem, örgütlenme yeteneklerini, bilhassa da değişim yeteneğini artırırken kısıtlamaları azaltan bir sistemdir.* Dolayısıyla aşırı karmaşık bir sistem, daha az karmaşık, hiyerarşik ve daha az uzmanlaşmış bir sisteme nazaran daha katı bir şekilde merkezileşmiş değil, stratejik ve bulgusal yetenekler tarafından daha kuvvetle belirlenmiş, karşılıklı iletişime daha güçlü bir şekilde bağımlı bir sistemdir; ve bütün bu özellikler dolayısıyla da düzensizliğe, "gürültü"ye ve hataya daha açık durumdadır.

Bildiğimiz gibi insan için son meçhul kıta yine insandır ve bu kıtanın merkezi olan beyin bizim için sadece meçhul değil, aynı zamanda anlaşılmazdır da. Biyofizik, biyokimya, biyoelektirik yaklaşımlar bize henüz birbiriyle örtüşmeyen bilgi kırıntıları sunuyor ve bunlar yetersiz karmaşıklık sebebiyle işe yaramıyor. Sinaptik yaklaşımlar henüz çok yerel (Changeuz, 1972), bütünlükçü yaklaşımlarsa fazlasıyla genel (Atlan, 1972), bilgisayarlar kimilerinin inandığı gibi bir model sunmak bir yana beyinsel işleyişin temelde bilgisayara kökten yabancı olduğunu gösteriyor. Sayısız miktarda nöronun örgütlülüğünü kaybetmesi ve yeniden örgütlenmesindeki mucizevi şahanelik hâlâ idrakimize meydan okuyor. Bu cehalet içinde, bizim anatomik veya fizyolojik bir açıklama getirmemiz mümkün değildir: Sadece, aşırı karmaşıklığın genel ilkelerini tespit etmeye çalışacağız.

Sapiens'in beyni çokmerkezlidir ve merkezlerin birinin diğeri üzerinde üstünlüğü yoktur; bu bölgeler arasındaki ilişkiler etkileşimler ve eklemelenmeler yoluyla, gevşek bir hiyerarşi içinde kurulur; hatta hiyerarşinin tersine çevrildiği

fenomenler söz konusudur. Üst korteks, duyumsal lokalizasyonlar haricinde az uzmanlaşmıştır ve temel birimler (nöronlar) birbirilerinden düşük düzeyde farklılaşmıştır. Son olarak, düzensizliğin ve tesadüfün yoğun dahli sadece daha önce saydığımız niteliklere değil, dünya üzerindeki insan sayısını üçe dörde katlayan muazzam nöron sayısına da bağlıdır.

Beceriler ve Paramparça İçgüdüler

Bir kere daha tekrar edelim: Genetik açıdan programlanmış davranışların gerilemesi ve örgütsel yeteneklerin oluşumu gibi insanlaştırıcı biyolojik evrimi belirginleştiren unsurlar *sapiens*'te olgunluğa ulaşırlar. Kortekste yeni bölgelerin gelişiminden, beyinde yeni merkezlerin oluşumundan ve beyinde o âna kadar aralarında bağlantı olmayan merkezlerin bağlantılandırılmasından kaynaklanan "beceriler", beynin karmaşıklık yönünden gelişmesinin ve yeniden örgütlenmesinin sonucu olan bütüncül özelliklerdir: Beceriler bulgusal (çözüm bulmaya yetkin), stratejik (bir amaç doğrultusunda belirli bir seçim-tercih öbeğini tasarlamaya yetkin), yaratıcı (yeni kombinasyonları hayata geçirmeye yetkin) programlar yapmaya elverişliliktir; kısacası, "gürültü"den, yani heterojen, çoğalan ve düzensiz zihinsel verilerden ve duyuların aktardığı muğlak iletilerden bir düzen örgütlemeye yatkınlıktır.

Bu beceriler, genetik açıdan belirlenmiş bir beyinsel örgütlenmeye dayanmaları manasında doğuştandır; bazıları doğrudan doğruya algının örgütlenmesinin *a priori* yapılarını teşkil ederler (Mehler, 1974), bazılarıysa beyin ontogenezinin belirli bir aşamasında, düşünce ve dilin örgütlenme yapılarını teşkil ederler; fakat faal hale gelmeleri için duygusal bir deneyime, yani çevrenin ve kültürün birlikte örgütleyici rolüne ihtiyaç duyarlar.

Doğuştan gelen becerilerin nasıl oluştuğunu ve genetik programların veya "içgüdüler"in hem örgütleyici sistem

hem de çevre rolü oynayan bir kültürün varoluşundan neden ayrılamayacağını yukarıda gördük. Şimdi bunların neden beyindeki "gürültü"den ayrılamayacağını anlamaya çalışabiliriz.

Yakın dönemde çocuk etholojisi (bilhassa Montagner, 1974) üzerine yapılan çalışmalar ve Mehler'inkiler (1974) gibi araştırmalar bu sorunu aydınlatma yolunda atılan ilk adımlardır. Nitekim bu incelemeler davranış, bilgi ve iletişim (Ropartz, 1972) alanında kültür öncesi, yani doğuştan gelen bir temelin çocuklarda üç ila dört yaşına kadar var olduğunu göstermek amacındadır. Bu temel, kısmen doğumla birlikte (her şeyi ağzına götüren bebek gibi örneğin) ve bilhassa da çocuklar kendi aralarında kendiliğinden bir topluluk oluşturduklarında ortaya çıkıyor. Montagner'in kreş deneyindeki gibi kendi haline bırakıldığında bu çocuk topluluğunda, kişilerarası ilişkiler ısrar ve uzlaşma ifade eden bedensel hareketlerle düzenlenir; bu hareketler yetişkin topluluğunda mevcut değildir, öğrenilmediklerine göre de doğuştan geliyor gibidirler ve bu yüzden de heceli bir dilin oluşmasından önce gelen ilkel insangil bir temelden kaynaklanıyor olmaları muhtemeldir.

Gelgelelim gülümseme, gülme, ağlama ve belki ayrıca el sıkma davranışı, *eye-brow flash* ve ergenler arasındaki "flört" davranışları dışarıda bırakılırsa, bu "içgüdüsel" temelin çocuğun gelişmesiyle, stratejik/bulgusal becerilerin ve kültürel semiyotiğin uygulanmaya koyulmasıyla birlikte giderek yok olmaktadır; ilk kültürlenmeyle birlikte ortaya çıkan bu özellikler zaman içinde kesin olarak yerleşir.

Bu genetik mesajların kaybolmadığını, fakat becerilerin sahneye girmesinden itibaren, ilk kültürel enformasyonun entegrasyonuna bağlı olarak geri plana itildiğini varsayabiliriz. Keza, Aldair Gomez'in bize şifahen bildirdiği üzere, "içgüdüsel" mesajın tesadüfi nöronal çağrışımlar, yani beyinsel "gürültü" tarafından devamlı küçük parçalara ayrıldığını da varsayabiliriz. Üstelik bu bağlamda kültürel enformasyon, genetik enformasyona kıyasla ancak "bozucu" "gürültü"

olabileceğinden, *homo sapiens*'te sürekli "parçalara ayrılan" bir "içgüdüsel" kısım olduğunu düşünmek mümkündür.

Şu halde, Yunancadaki ilk ve derin manasıyla *logos*'un (söylemin), yani sözün, düşüncenin, aklın, eylemin "zemindeki gürültü" üzerinde ve bu gürültüye dayanarak kurulduğunu söyleyebiliriz; başka deyişle *logos*, "içsel hayatımızın zeminini oluşturan ve düşüncenin Browncu hareketi diyebileceğimiz fikirlerin, imgelerin, hatıraların buluşmaları" (Auger, 1966) üzerine kurulur. Elbette *logos*, zemindeki gürültüyü bastırabilir, fakat o gürültü olmadan susuz bir değirmen gibidir.

Üstelik, beyin faaliyetlerini bilinen bilgisayarlarınkinden ayıran şey de bu faaliyetlerde "gürültü"nün oynadığı roldür. Bilgisayar ancak belirli verileri kesin bir şekilde işleyebilir; hafızası işlenen enformasyondan mutlak biçimde ayrılmıştır. *Sapiens*'in beyni ise bulanık veya belirsiz veriler üzerinde çalışmakta, onları az çok bütüncül ve kesin olmayan bir şekilde,[28] sayma ve hatırlamayı iç içe geçirerek işlemektedir; dahası, dijital ve analog bilgisayarları bir arada düşünememize karşın insan zihninin bu iki süreci henüz bilemediğimiz bir şekilde bir araya getirmesi söz konusudur.[29] Her tür bilgisayar için dijital ve analog, birbirlerine kıyasla ancak "gürültü" olabilirler, yani olsa olsa birbirlerini bloke ederler. Gelgelelim *sapiens*'in beyninde bu ikisi birbirleri açısından zaruridir. Başka deyişle, *sapiens*'in beyni kimileyin bulgusal, daima tesadüfi ve çoğunlukla başı boş bir şekilde (ama yine de kendi sağlamasını yaparak) "gürültü"yle birlikte ve "gürültü" vasıtasıyla çalışır; yani "gürültü"ye uyarlanır ve onu kendine uyarlar. Böylece *order from noise* [gürültüden düzen] ilkesini (von Foerster, 1962) daha üst, aşırı karmaşık bir düzeye taşır.

Evin Perisi ve Delisi

Canlı bir sistem içinde yenilik, yeniden örgütleyici bir ilkenin faaliyetine bağlı olarak, belirli bir düzensizlik yahut

kısıtlamalarda belli bir gevşeme yaratır veya varsayar. Aşırı karmaşıklığın özü de aslında süreğen bir düzensizlik halinde bulunan, tesadüfi olayların serbest birleşimleriyle kurulmuş bir sistemdeki kısıtlamaların azalmasıdır tam da.

Rüyaların ve hayallerin kombinasyonu bu "gürültü"den ve bu "gürültü" temelinde kurulur. Bu kombinasyonları kâh küçük fiziksel değişimlere bağlı biçimde örgütlenen bir düzensizlik olarak, kâh sürekli kendi düzenini bozan, her kopuşta yeniden örgütlenen veya çatallanan bir dil olarak tasaralayabiliriz: Rüyanın süreğen yaratımı işte bu örgütleyici düzensizlik, bu düzensizleşen örgütlenme içinde cereyan eder. Gerçekten de rüyalar ve hayaller biteviye yeni kombinasyonlar üretir. Bu kombinasyonlar tuhaf, şaşırtıcı, tutarlı ve tutarsız bir karışımdır ve analistler yanlış bir şekilde imgeler yığınını eğen güç çizgilerinin çeşitliliğini ve olumsal tutarsızlıklarını indirgemeye çalışırlar. Bu anlamda yaratım insan beyninde süreklidir; rüya *poiesis*'tir; yani kelimenin orijinal ve derin manasıyla şiirdir. Tıpkı şairane bir biçimde Roger Bastide'in söylediği gibi "rüya görmeyi sürdürdüğümüze göre, yaratım son bulmamış demektir" (Bastide, 1972, s. 47).

Ancak, fantazmatik ve düşsel icatlar, hemencecik "gürültü"ye ve atığa dönüşüveren süreksiz patlamalar gibidir. Bunlar *logos*'a ve örgütlü düşünceye dahil olarak onu değiştirebilen beyinsel icatlar olmayı tek başlarına beceremezler ve ileride göreceğimiz gibi bulgusal becerilerin aracılığına muhtaçtırlar. Yine de bu türden icatlar, mantıksal yaratıma kasılmalı bir yaratıcı akış getirerek katkıda bulunurlar.

Rüya büyük bir muammadır fakat bu, karmaşıklığın muammasıdır aslında. Rüya bütün canlı varlıklara has değildir; evrim sürecinde ve belirli bir karmaşıklık düzeyinde, sıcakkanlılarla birlikte ortaya çıkar ve organizmayı bünyedeki sıcaklık değişimlerinden özgürleştirerek beyin sisteminde değişimler meydana getirir. Rüya bu değişimlerden kaynaklanır; başka deyişle rüya, çevrenin dolaysız zorlamalarından

özgürleşmiş bir beyinsel faaliyettir (Jouvet, 1974). Rüyanın varlığını derin uykunun varlığıyla ortaya çıkartıp ölçüye vurabiliyoruz. Rüya memelilerde mevcutken primatlarda ve özellikle de insanlarda artmaktadır. Şempanzenin uyku halinin % 15'i, insanınkininse % 24'ü rüyayla geçmektedir (Gastaut ve Bert, 1974). İnsanlarda rüya ayrıca, hayaller ve "gündüz rüyaları"yla uykunun dışına taşmaktadır.

Bir başka deney bize rüyanın pasif bir faaliyet olmadığını gösteriyor. Rüya motor nöronlar da dahil bütün beyin nöronlarını uyarır ve rüya görenin hareketsizliğini sağlayan veya uyanık kişinin işini yaparken bir yandan da hayali sürdürebilmesini sağlayan şey engelleyici bir mekanizmanın yürürlüğe konmasıdır. Daha önce gördüğümüz gibi, kedilerin rüyaları son derece basmakalıptır. Jouvet rüyanın genetik yeniden programlayıcı rolü olduğunu ve olgusal deneyimle bağlantısı kesilen organizmalarda bunun her hayvana özgül bir karakter kazandırdığını varsayım olarak ortaya attı. Böylece ev kedisi rüyasında sahibinin pisisi olmaktan çıkıp yeniden avcı bir kedi olmaktadır. Ayrıca insan cenini, ana rahminde derin uyku durumuna benzer bir halde olduğu için Jouvet, sinir sisteminin düzenlendiği bir anda rüyaya örgütleyici genetik bir görev atfederek hipotezini güçlendirmiş oluyor. Yeni doğmuş bir şempanze uykusunun % 4 ila % 5'ini rüyayla geçirirken yeni doğmuş *sapiens*'te bu oranın % 40 ila % 70 arasında değişmesi ve örneğin gülümsemenin ceninin veya yeni doğmuş bebeğin rüyalarında ortaya çıkması da yine Jouvet'nin hipotezini doğrular gibidir.

Bu kıymetli göstergeler ve rüyanın tali bir fenomen olmak bir yana, özörgütlenmeye katıldığı noktasında bizi destekliyor. Ceninin veya yeni doğmuş bir bebeğin rüya yapısının ne olduğunu, onun hayvan rüyaları gibi basmakalıp bir karakterde mi, yoksa halihazırda düzensizliğin etkisinde bir rüya mı olduğunu bilmek isterdik. Çünkü *sapiens*'in ayırıcı özelliklerinden biri tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır:

Sapiens'te rüya sadece nicelik olarak artış göstermez, *aynı zamanda rüyaya düzensizliğin, hayata da rüyanın musallat olması söz konusudur.*

Şayet kedilerin basmakalıp rüyaları, düşsel faaliyette genetik bir mesajın baskın varlığına işaret ediyorsa, insan rüyasının düzensiz karakteri de bu mesajın, bu düzeyde "parçalara ayrılmış" olduğunu gösterir. Kuşkusuz, genetik mesaj yine de dışavurulmaktadır fakat parçalı ve parçalanmış bir şekilde olur bu. Düşsel mesaj muhtemelen genetik bir boyuta ve özellikle de cinsel "çağırım" boyutuna sahiptir ve bu da Freud'u doğrulamaktadır; nitekim Freud rüyanın etrafında örgütlendiği temel saplantıyı (*obsession*) bu boyut sayesinde ortaya çıkartabileceğine inanıyordu. Ama biz daha ziyade, imge ve duyu parçalarının (içerik birimlerinin) olumsal dizgesinin sadece saplantı eğilimiyle değil, muhtelif eğilimler uyarınca art arda dizildiğini ve şekil kazandığını sanıyoruz. Rüyaların bir değil, birden çok anahtarı vardır ve bütün anahtarların anahtarı bize göre, uyku halinde az çok kopuk veya parçalı olan şeylerin muazzam bir girdap içinde karşılıklı iletişimde oluşudur. Bu bulamaç sosyo-kültürel, entelektüel, duygusal, genetik, çevresel unsurlardan, olgulardan, olaylardan, uzaklaşan anılardan, gerçekleşmemiş dileklerden meydana gelen tam bir aşırı karmaşıklıktır.

Şu halde, rüyalardaki ve hayallerdeki çoğalmayı, soyut bir üstyapı gibi değil, negentropik bir altyapı gibi düşünmek gerekir; yalnızca iletişimsel mekanizma uykudayken duyulabilir hale gelen bir atık veya saf bir "gürültü" gibi değil, *sapiens*'in beyin işleyişinin önemli veçhelerinden biri, içinde hem muazzam bir israf hem de bir yaratıcılık ilkesi barındıran bir veçhe olarak görülmelidir.

Kaldı ki, yeni bir fikrin fışkırması kâh tesadüfi veya tesadüfen fark edilen bir olaydan (Newton'un elması) kaynaklanan ve ani bir "ilham" biçimine giren çağrışımsal bir parlama, kâh bir hayalin ve hatta gece rüyasının meyvesi olarak tasvir

edilir. Uyanıklık halindeki yaratıcılığın kaynağı, zorlantılı eğilimler tarafından yönlendirilen sayısız ve çokfaktörlü kombinasyonlardan oluşan olumsal bir düzenek içindedir; ve bu düzenek içinde aniden bulgusal bir "beceri" işe dahil olur ve o âna dek vızıltıdan ibaret kalmış bir şeyi fikir, formül veya mesaja çevirir. İşte *brain-storming*'in anlamı da budur: Yeni bir fikir yakalamak için özgür hayal gücünü uyandırmak. Şu halde, düşsel imgeyi yaratıcı imgelemle, imgesel insanla hayal kuran insanı ayırmak değil, birleştirmek gerekir (Laborit, 1970). Hayalden düşünceye, duygulanımdan *praksis*'e ve tam aksi yönde cereyan eden, insan evrimini zenginleştiren ve canlandıran her türden yeniliğin kaynağı bu oyun içinde "evin delisi" olan hayal gücü, aynı zamanda evin perisidir de.

Çatlak ve Açıklık

İnsanın beyni ile çevresi arasında, bir *information gap* [enformasyon çatlağı] vardır. Bu çatlak, biriktirilmiş kültürel deneyimle ve kişisel öğrenimle (*learning*) hiç değilse kısmen kapatılmamış olsaydı *sapiens* en donanımsız hayvan olurdu. Nitekim beyin ile çevre arasında ne dolaysız bir örtüşme ne de dolaysız bir bütünleşme söz konusudur. Çevre ile insan beyni arasındaki iletişim olumsal, karmaşık ve daima hata olasılığına açıktır. *Beyindeki içsel uyaranlar ile dışsal uyaranları birbirinden ayırabilecek hiçbir tertibat yoktur*; yani uyanıklığı rüyadan, algıyı hezeyandan, gerçekliği vehimden, özneli nesnelden ayırabilecek bir düzenek mevcut değildir. Zihne ulaşan hiçbir mesaj kendi içinde muğlaklıktan arındırılamaz. Zihnin muğlaklıkları aydınlatabilmesinin tek yolu, çevre denetimine (ortamın fizik direnci, ortam içinde motor faaliyet) ve korteks denetimine (bellek, mantık) birlikte başvurmasıdır. Bu tür bir teyitse dolaysız olamaz, zira rüyada bile ortam varlığını sürdürür, rüyada bile bellek faaliyettedir. Teyit aşaması bir zorunluluktur; yani son noktada yanıtı veren, sonuçları

kolektif bilgi içinde depolanmış uygulamadır (kültürdür). Fakat bu durumda bile uygulama ve kültür yanılsamayı ortadan kaldıramayabilir: Binlerce yıllık ritüel uygulamalar, inançların binlerce yıldır nesilden nesle aktarılması, ruhların varlığı, tanrının kadiri mutlaklığı, duanın pratik etkinliğiyle ilgili hiçbir kesinlik getirmez.

Her halükârda beyin ile fenomenal dünya arasında inançların, "ikizlerin", ruhların, tanrıların, büyünün ve onun mirasçısı akılcılaştırıcı kuramların doldurduğu muazzam bir muğlaklık alanı, hakkında karar verilemez bir çatlak baki kalır. Fakat ruhların ve tanrıların varlığından kuşku duymak, kelimeleri şeylerden ayırmak, dünya sanki idrak yetisine şeffafmış gibi dünyaya dair kuramları sorgulamak imkânı, yine *sapiens*'e has bir özelliktir. Başka deyişle *sapiens*, ilkece hakkında karar verilemez olanı ve haddizatında muğlak olanı keşfedebilir ve nihayet, mevcut hakikati sorgulayabilir.

Şu halde yanılsama, düzensizlik, hata, "gürültü", *sapiens*'in belirsizlik çatlağında ve bir muğlaklık alanında gösterdiği bir çaba bir oyun ve kurnazlık olan düşünme faaliyetine durmaksızın eşlik edecektir. *Sapiens* bu çatlağı mitolojiyle, ideolojiyle durmadan kapatmaya çalışır; durmadan birileri bir yerinden bu çatlağı yeniden açar. Bu karar verilmezlik, bilgi olanağını hem sürekli açan hem de sonsuza dek sınırlandıran şeydir. Bilgi olanağını sonsuza dek sınırlandıran bir şeydir, çünkü hiçbir fikir sistemi, hiçbir kuram asla kendi üstüne kapanamaz; önermelerinden biri daima hakkında karara varılamaz olacaktır; tinsel macerayı sürekli açan şeydir bu, çünkü insan beyni kendi hakikatlerini bulmak için ekosisteme, kültüre, topluma, *praksis*'e ihtiyaç duyar ve bu da onu, doğanın içinde ve onun yardımıyla, kültürün içinde ve onun yardımıyla, toplumun içinde ve onun yardımıyla, uygulama içerisinde ve uygulama sayesinde belirsizliklere çözüm aramaya sevk eder. Ancak, yeni fikirler sistemi içinde *sapiens* bir kere daha muğlaklığı ve karar verilemezliği keşfedecek ve bu da

onu bir üst sistem aramaya ve geliştirmeye sevk edecektir. Bu yüzden insan zihni, bu yaratıcı boşluk içerisinde ya mitolojik ve ideolojik açıdan (ki kendi kanıtını kendi içinde bulan bütün kapalı kuramlar ideolojidir) bu boşluğu kapatmaya çalışır yahut da bilginin tamamlanmamışlığına mahkûm olduğunun bilinci içerisinde, başıboş hakikat arayışını sürdürür.

Çift Katmanlı, Üç Katmanlı ve Çok Sesli Beyin

Logos "gürültü" ile beceriler arasındaki kararsız bir diyalektiğin ürünüdür. Bu diyalektik, beyin sisteminin bütüncül faaliyetinden kaynaklanır. Burada keza beyni bir organ gibi ele almayı ne istiyoruz ne de böyle bir şey yapabiliriz; beyni bir sistem olarak kavramak niyetindeyiz. Beynin işleyişini araştırmayı istemiyoruz, zaten bunu yapamayız da; sadece beynin aşırı karmaşıklığının ilkelerini çıkarsamaya çalışacağız. Konuyu araştırma düzeyinde ele almak niyetinde değiliz, zaten bunu yapamayız da; sadece *sapiens-demens*'in çokyönlü birliği üzerine geliştirdiğimiz antropolojik düşüncelerimizin önüne araştırmanın getirip koyduğu sorunları ifade etmeye çalışacağız.

İnsan beyni iki yarı lobu dolayısıyla iki katmanlıdır; primatlarda simetrik olan bu loblar *sapiens*'te bazı lokalizasyonlar sayesinde farklılaşmıştır (örneğin sözel ifade merkezi sol lobda yer alır). Şu an için bir uzmanlaşmadan çok, bir diyalektikleşme olan ve anlamını kavrayamadığımız bu farklılaşmayla ilgili ancak hayal gücümüze müracaat edebiliyoruz.[30]

Gelgelelim MacLean'in önerdiği (1970) ve Laborit'in kullandığı üç katmanlı beyin anlayışı, daha önce ileri sürdüğümüz aşırı karmaşık nitelikleri kavramayı sağlayan filogenetik ve örgütsel bir temeli daha şimdiden sunuyor bizlere. Hatırlarsak bu nitelikler çoklu entegrasyon, çokmerkezlilik; aynı anda

bütünleyici, rekabetçi ve uzlaşmaz olan alt bütünler arasındaki zayıf hiyerarşi gibi niteliklerdi.

MacLean'e göre beyinsapı, sürüngen beyninden (eskisefal) memelilere kalmış bir miras; limbik sistemi, ilk memelilerin beyinlerindeki büyümenin (mozosefal) mirası; beyinkabuğundaki ilişkilendirme alanlarıysa (neosefal) ileri memelilere ve primatlara has bir gelişim olarak görülebilir ve elbette *sapiens*'in olağanüstü neokortikal gelişimini de bütün bu gelişimin taçlanması addedebiliriz. MacLean, "eskisefal"in üreme, avlanma, alan ve sürü içgüdüsünün merkezi olabileceğini; "mozosefal"in duygusal fenomenlerin ve nihayet "neosefal"in de mantıksal faaliyetlerin merkezi olabileceğini öne sürüyor.

Üç katmanlı beyin kavrayışı, karmaşık olmayan bir biçimde anlaşılabilir: Yani insan beyni üst üste binmiş üç beyinsel katman olarak görülebilir (ki MacLean bunu yapmıyor) ve bu üç katmanın her birinin global fenomenleri lokalize ettiği düşünülebilir (MacLean bazen buna meylediyor). Fakat bu alt-bütünleri, evrim boyunca art arda gerçekleşen yeniden örgütlenmeler yüzünden köreltilmiş ve değiştirilmiş ama biyokimyasal da dahil pek çok açıdan hâlâ ayrıştırabilir nitelikteki filogenetik kalıntılar olarak da düşünebiliriz. Bu bağlamda, şu ya da bu alt-bütün içinde lokal olarak sınırlandırılabilir işlevler varsa, bunları ancak bütünle etkileşimi ve eklemlenmeleri içinde tam manasıyla kavrayabiliriz. Kısaca üç katmanlılık muamması, birdeki üçte değil, üçteki birde aranmalıdır; "üç beyin" olarak değil, çokmerkezli bir mekanizmanın üç alt sistemi olarak sorgulanmalıdır. Şu halde, bu üç alt-bütün arasındaki zayıf hiyerarşiye tabi etkileşimler *sapiens-demens* paradoksunu bir yere yerleştirmemizi sağlıyor: Böylece mantıksal işlemler ile duygusal itkiler ve temel dirimsel içgüdüler; düzenleme ve düzensizlik arasındaki bileşimsel ve sürekli etkileşimi bir yere oturtabiliyoruz.

Sapiens tarafında, üst korteks düzeyinde duygusal düzenleme ve denetim söz konusudur. MacLean'in görüşünü

paylaşmamakla birlikte Leroi-Gourhan, "teknik motrisite korteksi ile duygusal boşalım korteksi arasına [...] prefrontal korteksteki düzenleme tertibatı"nı koyan *sapiens*'e has düzenlemeye hayran olmuştur ve "duygusal ve motor dışavurumların cereyanında, prefrontal korteksin sahip olduğu düzenekten daha elverişli bir düzeneğin [...] zekânın emrinde olabilme ihtimalini hayal dahi edemiyoruz" demektedir (Leroi-Gourhan, 1964, s. 186). Leroi-Gourhan'ın unuttuğu *demens* tarafına gelince, burada da zayıf biçimde hiyerarşikleşmiş üç katmanlı bir bütün vardır: Buradaki düzenleme tertibatı duygusal baskı altında bozulabilir ve teknik motrisite çılgın güçlerin hizmetine girebilir. Programlanmış genetik kontrolün gerilemesi söz konusu olduğu için ve üst korteksin denetimi de zayıf ve süreksiz olduğundan, duygusal *ubris*'e kapı açılır; hem bu *ubris*, amaçlarını ve girişimlerini akılcılaştırmaya, meşrulaştırmaya ve örgütlemeye yatkın harikulade bir mantıksal mekanizmadan da yararlanabilir; söz konusu "iktidar", "sürüngen" kısmın eline geçebilir ve bazı vakalarda, tıpkı paniklerde olduğu gibi feci bir şekilde, kör hayatta kalma istenci hızla ölüme sürükler; veya kimi ani koşul değişikliklerinde, aşırı karmaşık beynin çok yüksek uyarlanma ve bulgulama yeteneklerine karşın, sürü psikolojisi, korku veya hiddet, bütün çözüm ve uyum çözümlerini engellemekle kalmaz, gerilemelere, başarısızlıklara ve facialara da yol açar.

Deliliğin İlkesi ve Ufku

Artık, şu noktaları akılda tutarak *sapiens*'in deliliğini anlayabiliriz:

1) Zihnin içinde olup biten (öznel, hayali) ile zihnin dışında olup biten (nesnellik, gerçeklik) arasındaki bilişsel ilişkide temel bir muğlaklık ve karar verilemezlik.

2) Gürültünün ve becerilerin artışıyla birlikte genetik denetimdeki gerileme ve parazitlenme.

3) Üç katmanlı sistemdeki zayıf istikrar.

4) Daha şimdiden tali bir fenomen olan fakat henüz bir merkez olmamış bilincin zayıflığı; yani öznenin nesne gibi nesneleştiği, nesnenin öznelliğe dahlinde kavrandığı ve zihnin gerçek ile hayali olan arasındaki ilişkiyi kontrol etmeye çalıştığı bir fenomen olarak bilincin zayıflığı.

Sapiens'in "deliliği"nin ilk kaynağı elbette onun hayali olanı gerçek, özneli nesnel gibi görmesine sebep olan ve terimin klinik manasında çılgınca akıl yürütmeye götüren karmaşadadır. Mantık ve duygusallığın aşırılığı bu çılgınca akıl yürütmede birbirine bağlanır; ilki bilinçdışı dürtüleri ve öznel çıkarları meşrulaştırır, maskeler ve örgütler. Zekâ geriliği aşırı anlam üretmezken, *sapiens*'e has deliliğin kaynağı, muğlaklık ve belirsizliğin olduğu yerde anlam üreten semantik bir kargaşadır.

Fakat *sapiens*'in deliliği bilhassa, dürtüsel hareket içinde ve bu hareketin etkisi altında dört temel denetimin aynı anda eksik olması durumda doruk noktasına çıkar ve sökün eder: Çevrenin (ekosistemin) denetimi, genetik denetim, korteksin denetimi, sosyo-kültürel denetim (ki bu da *ubris*'in ve *sapiens*'in çılgınlığının ketlenmesinde asli bir rol oynar). Gördüğümüz gibi bütün bu denetimlerin kendi "çatlak"ları, kendi başarısızlıkları, karar verilemezlikleri veya kendilerine göre muğlaklıkları vardır. Şu halde, dürtüsel güçlerin, programlayıcı veya ketleyici genetik denetime pek az tabi olması sebebiyle; koşut olarak çevrenin denetiminin gecikmeli ve kararsız olması sebebiyle; korteksin düzenleyici denetiminin kolaylıkla berteraf edilebilmesi ve böylece dürtüsel kuvvetlere teslim olabilmesi sebebiyle; sosyo-kültürel denetimin de bizatihi kolektif histerilerde, kitlesel baskılarda, linçlerde, insan kurban etmede, günah keçisi bulmada ve elbette savaşlarda çılgınca güçlere tabi olması sebebiyle; *delilik demek oluyor ki, bir yanda denetimsiz dürtüsel güçlerin sökün etmesi ile, öte yanda mantıksal-örgütleyici aygıt ve/veya sosyal-örgütleyici*

aygıt tarafından bu dürtüsel güçlerin akılcılaştırılması ve etkinleştirilmesinin birleşiminde yer almaktadır.

Şu halde, nefretin tatmini, (hayvan saldırganlığının aksine) genetik olarak denetlenmeyen saldırgan *ubris*, "hakkını verme", cezalandırma, habis bir varlığı bertaraf etme fikriyle akılcılaştırılacak ve öldürme ve işkence teknikleriyle etkin kılınacaktır. Böylece 20. yüzyılda medeniyetin meşalesi olan bilim ve mantık, ölüm güçlerinin hizmetine girer (Serres, 1972).

Aşırı karmaşıklığı tahrip eden delilikler insanda sürekli ortaya çıkar durur; ve üç katmanlı istikrarsızlıkta, yaratıcı bir dengesizlik gören ve hiyerarşik iktidarın neo-kortikal hiyerarşiden kaçmasından hoşnutsuz olan Koestler'i (1968) ürküten de bu korkunç çılgınlıktır. Fakat bu "üretim hatası", üçlü sistemin getirdiği –dâhiyane– erdemin öteki –çılgın– yüzüdür; nitekim tam olarak hiyerarşikleşmiş olmayan bu sistem tam manasıyla diyalektikleşmiştir, yani *logos*'un duygusallığın derin güçleriyle, rüyalarla, endişelerle, arzularla bereketlenmesini mümkün kılmıştır ve *sapiens*'in beynini tam manasıyla aşırı karmaşık bir sistem haline getirmiştir.

Türün Dehası

Sapiens'in dehası hayal ile gerçek, mantık ile duygu, kuramsal ile varoluşsal, bilinçdışı ile bilinç, özne ile nesne arasındaki[31] karşılıklı iletişimde yatar. Bütün dalaletlerin, karmaşaların, hataların, savrulmaların, deliliklerin kaynağı burada olduğu gibi, aynı zamanda aynı veriler üzerinde işleyen aynı ilkeler sayesinde (sezginin ve Max Weber'in anlama dediği şeyin mantıksal açıklamayla bütünleştiği) bütün derin bilgiler, bütün yüceltimler ve arzudan doğan bütün icatlar da buradan kaynaklanır.

Sapiens'in deliliği denetimlerin yetersizliği ve kopukluğudur; fakat *sapiens*'in dehası da ne denetimlere, ne "gerçekliğe" (çevreye), ne mantığa (neo-kortekse), ne genetik koda ne de

kültüre ve topluma tamamen mahkûm olmamasında ve bu denetimlerin birini diğeriyle dengeleyebilmesindedir.

Sapiens'in dehası, içinde deliliğin hüküm sürdüğü ve araştırmayı, keşfetmeyi, yaratmayı mümkün kılan denetlenemez bir çatlağın, karar verilemezliğin ve belirsizliğin boşluğu içinde uzanır. Deha, bilinçdışının derinliklerindeki tanrısal düzensizlik ile bilinç denilen narin ve şaşırtıcı südur arasındadır.

Sapiens'in aşırı bilinci riskle, mertlikle at başı gider ve deliliğe, çılgınlığa uzanır. Delilik *sapiens*'in fidyesidir. Bu bağlamda Lacan'ın sözünü onaylıyoruz: "İnsanın varlığı, delilik olmaksızın anlaşılmamakla kalmaz, deliliği özgürlüğünün sınırı olarak içinde barındırmayan bir varlık insan da olamaz" (Lacan, 1972).

Antropolojik Entegrasyon

Beyin bilgiyi, davranışı ve eylemi örgütleyen bir merkezdir. Beynin rastlantıyı kullanma –olay–[32], rastlantıyı üretme, yani tercih ve karar yeteneği de işte bu alanda kendini gösterir.

Ancak, daha genel ama daha derin bir düzeyde, beyni sadece bireysel organizmayı örgütleyici bir merkez olarak değil ama aynı zamanda muhtelif alanlar arasında birleştirici-bütünleyici bir merkez olarak görememiz gerekir. Bu alanlararası ilişkiler antropolojik dünyayı meydana getirir: Ekosistem alanı, genetik alan, kültürel ve toplumsal alan ve elbette bireysel varlığın fenotip alanı.

Gelgelelim üç katmanlı hiyerarşinin pek zayıf, katmanlararası iletişiminse pek güçlü olması, psikolojik, sosyo-kültürel ve biyolojik düzenleri hiyerarşik şekilde birbirleri üzerine binen kompartımanlara ayrılmış düzenler olarak kavrayamayacağımızı gösteriyor. Şu halde, en uzak ve en indirgenemez gibi gözüken alanlar arasında; örneğin en genetik olanla –cinsellik– zihnin en üst düzey faaliyetleri arasında, yolu elbette duygusallıktan geçen (sevgi) çok sıkı ve şaşırtıcı bağlantılar vardır.

Freud'un, psikanalizin savunucuları kadar muhaliflerinin de yeterince anlayamadığı en önemli katkısı, cinselliğin bütün zihinsel faaliyetler üzerindeki işgalci gücünü keşfetmesidir. Nitekim cinsellik rüyadan entelektüel yaratıma kadar bütün faaliyetleri yönlendirir, değiştirir ve dönüştürürken kendisi de yönlenmiş, değişmiş, dönüşmüş, yüceltilmiş olur; ancak aynı zamanda tam tersine, üst korteksin de kendi zorlamalarını, uyarılarını ve ketlemelerini dayatarak cinselliği karşı yönde işgal ettiği görülmelidir.

En biyolojik olan faaliyetlerin –cinsellik, ölüm– aynı zamanda sembollerle ve kültürle en çok massedilen faaliyetler olduğunu nasıl görmezden gelebiliriz! Yeme, içme, boşaltım gibi en temel biyolojik faaliyetlerimiz normlara, yasaklara, değerlere, sembollere, mitlere, ritüellere; yani en alâsından kültürel olan şeylere sıkı sıkıya bağlıdır. *Bu noktada, biyolojik, kültürel ve tinsel olanın (ki bunlar aynı anda bütünleyici, rekabetçi ve uzlaşmaz unsurlarıyla bireylere, kültürlere ve zamanlara göre oldukça farklılaşan bütünleşme dereceleri gösterirler) tek bir biyo-psiko-sosyo-kültürel sistem içinde birleşik entegrasyonunun, sapiens'in beyninin birleştirerek bütünleyen, iç iletişimi güçlü eşsiz bir sistem olmasıyla sağlandığını görebiliriz.*

Aynı şekilde *sapiens*'in beynine özgü evrim ve icat ilkesi sadece kişiliğin veya bireysel düşüncenin evriminde değil, aynı zamanda teknik/kültürel evrim ve de toplumsal örgütlenmenin karmaşıklaşmasında da açığa çıkar ve ifade bulur. Bu noktada, öncekine bağlı bir başka temel özellik söz konusudur: Beynin evrimselliğinin (*évolutivité*), bütün antropo-sosyal alanlara yansıması. Şu halde, toplumsal evrimin sadece dış etkilerin doğurduğu bir değişim dizisi değil, aynı zamanda *sapiens*'in beyinsel evrimselliğinin bir yansıması olduğunu anlıyoruz. Ve birkaç bin yıldır, evrim tarihsel hale geldiğinden beri dünyaya yansıtılan şey, hem entropi hem de karmaşıklık üreten düzensizliktir. Beyinsel "gürültü" (*noise*), tarihsel

gürültü ve taşkınlık halinde yansımıştır (*sound and fury*). İsrafı, yıkımı ve yaratımı kendi içinde barındıran bu gürültü, tarihsel karakter kazanan her türden gelişmeye bağlıdır. Artık, tarihsel evrim, savruk, başıboş, genelde gerileyen, istikrarsız ve çoğunlukla da delice bir hal almıştır. Tarih, düzensizlik ile karmaşıklaşma süreci arasındaki rastlantısal, bütünleyici, rekabetçi ve uzlaşmaz bağdan başka bir şey değildir.

3

İnsanın Tür Varlığı

> Nasıl bir düştür ki bu insanoğlu? Nasıl bir yenilik, ne tür bir canavar, nasıl bir karmaşa; ne tür bir tezat abidesi, nasıl bir ifrat! Her şeyin yargıcı, embesil yersolucanı; hem belirsizlik, gaflet çukuru, hem gerçeğin hâkimi; hem ıskartası hem de şanı evrenin. Kim çözecek bu düğümü?
>
> Pascal

Gördüğümüz gibi, beyinsel aşırı karmaşıklığı, sadece düzensizliğin ve hatanın değil, aynı zamanda *ubris*'in, dürtüsel istikrarsızlığın, aşırı duygusallığın ve elbette aynı zamanda kendinden geçme ve (orgazm coşkusu da dahil) vecde eğilimin ortaya çıkışıyla bağlantılandırabiliyoruz. Ancak, *sapiens-demens* diyalektiğinde aşırı karmaşıklığın meyvesi, yani bilinç unutulduğu takdirde bütün bunlar eksik kalacatır.

Bilinç

Aydınlatan şey daima karanlıkta kalır. Bilinç bütünsel ve kararsız bir şeydir. *Sapiens*'in zihnindeki üst düzey faaliyet ve eğilimler öbeğinden yalıtılamaz. Bilinç bir nevi, bu bütün

içindeki iletişim, etkileşim ve eklemlenmelerin sonucudur; onların kesişim noktasında doğar ve hatta bizzat bu kesişimin kendisidir.

Bilinç mitin ve büyünün ürediği yerde: Özne ile nesne arasındaki açılmış çatlakta, hayali olan ile gerçek olanın birleştiği eklemlenme uğrağında kaynağını bulur. Bilincin kökenleri, bu çatlağın, bu uğrağın tanınmasındadır ve bilinç, özne ile nesnenin; doğru ile yanlışın bu ikili diyalektikleşmesinden doğar.

Bilinç fenomeni, içinde bireysel benin duygusal varlığını güçlü bir şekilde barındırdığı için hem aşırı derecede özneldir hem de sadece dış çevreyi (dünyayı) değil, aynı zamanda kendi öznel benini de nesnel biçimde görmeye çalıştığı için, aşırı derecede nesneldir. Başka türlü söyersek: Ben kendini hem özne hem de bilgi nesnesi olarak görür ve nesnel çevreyi, içine kendi öznel varoluşunu dahil ederek kavrar.

Bu olgu her şeyden önce düşünümsel bir yeteneği gerektirir. Düşünümsel, yani bilginin kendine bakarak kendini bir bilgi nesnesine dönüştürmesini mümkün kılan bir yetenek gereklidir. Bu yetenek fikirler ve kavramlar ancak sözcük ve işaretler şeklinde nesnelleştiklerinde, yani bilişsel sistemler inşa edildiğinde ortaya çıkabilir. Şu halde, bilişsel bir sistem aşamayacağı sorunlarla, güçlüklerle ve paradokslarla karşılaştığında, düşünen özne araştırırken, incelerken ve doğrularken kullandığı sistemi; araştırma, inceleme ve doğrulama konusu haline getirmeye ve hatta yeni bir referans çerçevesine dönüşecek bir üst-sistemi geliştirmeye yetkindir. Bu süreç, *sapiens*'in zihni özne-nesne ikiliğine ve gerçek ile hayal arasındaki karmaşık girişimlere dair temel çelişkileri, paradoksları ve belirsizlikleri keşfettiğinde işlemeye başlar. İkinci, üçüncü ve n'inci bilgi düzeyine doğru giden hareket, hem bilgi nesnesini, hem nesneye dönüşen bilgiyi kucaklayan bilinci canlandırır ve besler. Bu süreç içinde ben, giderek daha çok özne olarak hissedilirken bir yandan da kendini analiz ve inceleme nesnesi gibi sunar. (Özetle Montaigne'in

Denemeler'inde tezahür eden antropolojik süreçtir bu.) Bu koşullarda bilinç, giderek karmaşıklaşan doğru ve yanlış oyununa katılmış durumda bulur kendini.

Burada da yine *sapiens*'in beynine ulaşan işaretlerin ve beyinde yapılanan mesajların muğlaklığıyla bir kez daha karşılaşıyoruz. Muğlaklık basitçe, enformasyonun çevreden kaynaklanan eksikliği, çokanlamlılığı ya da çözülmezliğinden ya da daha genel olarak "gürültü" ile enformasyon arasındaki belirsizlikten ileri gelebilir. Muğlaklık bunun dışında, gördüğümüz gibi, *sapiens*'in beyninde algılanan şeyi rüya veya hezeyandan dolaysızca ayırabilecek bir düzeneğin olmayışından da kaynaklanır. Fakat, zihinsel *pattern* (doku) ile onun tatbik edildiği dışsal gerçeklik arasında ilişki kurulduktan sonra doğan ve bilişsel sistemlerden kaynaklanan muğlaklıklar daha derindir. Zihinsel *pattern* gerçekliği masseder ve dış gerçeklik de doğal olarak bu *pattern* tarafından uyarlanır. Ve aniden (gerçekliğin "yansıması" olduğuna inandığımız) *pattern* ile uyuşturulamayan veriler, olaylar ve fikirler ortaya çıktığında, bilinçlenmeyi gerektiren sorunlar da doğmuş olur. Bilinçlenme sadece daha üstün bir bilgi düzeyine yönelen yapıcı bir araştırma değil, aynı zamanda doğru ve yanlışı sorgulamaktır da.

Zayıf bir bilinç düzeyinde, deneme yanılmaya başvurularak çözülebilecek muğlaklıklar vardır. Eğer çevreden eksik veya çokanlamlı bir mesaj geliyorsa, örneğin yakındaki yaprakların hışırdaması gibi, tehlike (bir yırtıcı), fırsat (bir av) veya sadece "gürültü" (bir dalın düşmesi) anlamına gelebilecek muğlak bir işaret, ya dikkatin canlandırılmasıyla yahut da kuşkulu bölge araştırılarak aydınlatılabilir. Ancak, yüksek bir bilinç düzeyinde çözülebilecek belirsizlikler ve muğlaklıklar da vardır. Örneğin güneş tutulması: Gökkubbede olan bir olay mı, bir uyarı mı, yoksa bir ceza mıdır? Astronomik bilginin gelişmesinden önce bu muğlaklık ancak mitolojik bir açıklamayla ortadan kaldırılabilir.

Halbuki yüksek bilinç düzeyi, çok daha derin bir muğlaklık düzeyinde; yani doğru ve yanlış arasındaki ilişkilerin karmaşıklaştığı bir düzeyde bulunabilir.

Gördüğümüz gibi, bir sistem gelişirken, eski yapı için "yanlış" olan bir şey, yenisi için "doğru" haline gelebilir ve kimi zaman da eski yapı için "doğru" olan "yanlış" oluverir. Bilinç, fikirlerin veya inanışların zaman ve mekân içindeki tutarsızlığını ve çeşitliliğini kaale alarak doğrunun ve yanlışın göreliliğini keşfedebilir ve böylece, kendi düşünce ve inanç sisteminden kuşkulanabilir. Hegel'in, yazdığı felsefi tefrika-romanında hayranlık verici şekilde gördüğü gibi, kuşku ve kuşkuculuk bilincin temel uğraklarından biridir ve bir bilişsel sistemden bir üst-sisteme geçişin önemli bir ânını oluştururlar. Fakat üst-sistem bir kere tasarlandıktan sonra, eleştirilen sistemde aşikâr bir olgu addedilen şeyi (güneşin dünya etrafında dönüşünü örneğin) mutlak bir yanlış olarak; gerçek *olgu* gibi görünen şeyi ise (dünyanın güneş etrafında dönüşünü) mutlak bir hakikat olarak görecek ve nesnel kesinliğin gücünü "hakikat için mücadele"deki öznel bağlanmanın gücüyle birleştirecektir. Böylece bilinç giderek daha eleştirel, doğru ve yanlışların göreliğine giderek daha duyarlı hale gelirken aynı anda da kendi keşfettiği ve ilerlemesini üzerine bina ettiği *hakikatlere* giderek daha çok inanır, yanlış olarak ortaya çıkarttıklarını hakikat olarak vazetmeye daha az eğilimli hale gelir.

Şu halde, bilinç hatayı ortadan kaldırmaz, hakikate "sahip" değildir; sadece hakikat meselesini daha karmaşık, daha derin, daha kesin bir düzeye yerleştirir. Bilinç, bir yanda doğrunun ve yanlışın göreceleştiği ve kuşku ve nihilizmin doğduğu bir uç ile, öte yanda hakikat için mücadelenin mutlaklaştığı ve yanlışın reddinin uzlaşmazlığa ve kurban etmeye ulaştığı bir diğer uç arasında salınıp durur.

Hülasa bilinç, tek bir ilkeye, tek bir veriye indirgenemez; *sapiens*'in beyninin ileri olanaklarının işletilmesi ve bağlanma-

sı gerekir ve bilincin yapılanması yine bu işletme ve bağlama içinde/dolayısıyla gerçekleşebilir.

Ama bilinci niteleyen her şey yanlış bilinç olarak da ortaya çıkabilir: İkinci dereceden bilinç, ilk anda ortadan kaldırılandan çok daha ciddi bir yanlış barındırabilir, öznellik-nesnellik oyunu yanlış bir bilinçlenmeye savurabilir; hakikatle aydınlanmak, yanlışın çürütülmesi, daha üst bir bilinç düzeyine ulaşıldığı kanısı hep birer yanılgı olabilir. Bilinç, muğlaklığı ve belirsizliği asla kesinlikle aşamaz. Beyinde bir hezeyanı görsel algıdan ayırabilecek iç tertibatın bulunmayışı gibi, bilinçte de "hakiki" bilinç ile yanlış bilinci birbirinden ayırabilecek bir tertip yoktur. Ve keza burada da bilincin kendini doğrulamak için uygulamaya, deneyime, doğaya ve topluma başvurması gerekir.

Dolayısıyla bilincin, zihinsel faaliyetlerin kökeni değil de aşırı karmaşıklığın "meyvesi" olması manasında; bilincin kendini yapılandıran eklemlenmelerin zorunlu ve muhtelif öğelerinden birinin yokluğunda buharlaşan narin ve kararsız bir çıktı olması manasında; işte bu manalarda bilinç tali bir fenomenden (epifenomenden) ibarettir. Gerçekten de bilinç, dürtüsel akımın sürekli etkisi altında, mitler veya akılcılaştırıcı sistemlerle kuşatılmış titrek bir pırıltıdır ve bilincin varoluşu, aşırı karmaşıklığın tam işleyişine ve eksiksiz gelişimine bağımlıdır.

Ancak, başka bir bağlamda bilinç tali bir fenomenden çok daha fazla bir şeydir; bütün ortaya çıkışlarda olduğu gibi, yani kurucu unsurlararası ilişkilerden kaynaklanan bütün global birimler gibi bilinç de nispi bir özerkliğe ve orijinal niteliklere sahiptir; kendini besleyen unsurları besler ve onu yaşatan nitelik ve faaliyetlere katılır, onları teşvik edip geliştirir ve böylece kendi kendisini geliştirmek için çalışmış olur. Bu manada bilincin bilinç haline gelmesi, kendini örgütler hale gelmesi ve gördüğümüz gibi antropolojik dünyanın merkezi olan beyinde yeni bir üst merkezi oluşturmaya çalışması

demektir. Nitekim bilinç gelişirken, sağlamacı yeteneklerini artırır ve bir denetim gücü elde ederek evrimci ilerlemeyi, yani üst-sistemlerin ve üst-örgütlenmelerin gelişimini teşvik eder. Bilincin bütün bu becerileri, güçleri, yetenekleri genişletmesi sadece bilgi alanında değil, aynı zamanda karar verme, eylem ve davranış alanında da kendini geliştirmesiyle gerçekleşir.

Demek ki bilinç kendini geliştirir ve bu gelişme sırasında beyinsel faaliyetlere ilişkin yeni bir kontrol merkezi kurmaya meyleder. Fakat yine gördüğümüz gibi bilinç, kararsız ve narindir ve bu yüzden de zamana, koşullara ve bireylere göre farklı farklı biçimlerde epifenomen olma niteliği ile bir üst merkez olma niteliği arasında salınır durur.

Bilinç, daha önce ölüm bilinci dediğimiz şeyin gösterdiği gibi *sapiens*'in tarihöncesinde ortaya çıkar; ölüm bilinci bir bilinçtir, çünkü bağlaşık olarak hem öznel, hem nesneldir. Fakat ölüm bilinci aynı zamanda yenidendoğuş ve/veya hayatta kalma büyü ve mitlerinin kuşattığı, bastırdığı ve sınırladığı bir bilinçtir. Bilinç ancak tarihli toplumlarda, gelişmiş şehir medeniyetlerinde yeni bir doğuş, yeni bir gelişim yaşamıştır, fakat bu gelişmenin kendisi de son derece kararsızdır. Bilinç zihni ve dünyayı aydınlatan bir ışık değil, çatlağı, belirsizliği, ufku aydınlatan bir ışıltı veya parlamadır. Bilinç hatayı ortadan kaldırmaya çalışır, fakat o ortadan kalkınca zihni bekleyen şey savrulmadır. Bilinç daimi veya *sui generis* hiçbir çözüm getirmez. Ancak bilinç, aşırı karmaşıklığın, yani *sapiens*'in henüz fiiliyata geçmemiş olanaklarının gerçekten serpilip gelişmesi için vazgeçilmezdir. Bilinçteki gelişimler demek ki, aşırı gelişmişliğin tam etkinliğine bağlıdır ve nasıl ki bu gelişmeler toplumsal karmaşıklaşmaya bağımlıysa, toplumsal karmaşıklıktaki artış *da aynı şekilde*, belli bir aşamadan sonra ve giderek daha sık ve kuvvetli biçimde, bireylerin bilincindeki gelişmeye bağımlı olacaktır. Toplumsal karmaşıklaşma ne kadar büyükse bilinç de o kadar zorunlu olacaktır. Bugün yeni bir toplumu, yeni bir evrimi, yeni bir

devrimi ancak bilinç kesin bir ilerleyiş gösterdiği takdirde, yani insan macerasının yeni üst merkezi haline geldiği takdirde hayal etmek mümkündür.

Kaygı

Hayvanda, teyakkuz haline bağlı ve en ufak bir tehlike işaretinde uyanan bir kaygı söz konusudur. Görünüşe göre teyakkuz hali insanlarda primatlara nazaran daha az yoğundur (Gastaut) ve insana has kaygı, dolaysız tehlikeden ziyade bilincin ortaya çıkışına ilişkindir.

Kaygı da bilinç gibi, sadece doğrudan davranışa ve çevreye uygulanmakla kalmayıp uzun olgusal sekansları hem zamansal hem de bütüncül olarak hesaba katabilen bir düşünceyi varsaymaktadır.

Böylece uzamsal mesafe alış, etrafımızdaki dünyayı "yabancı" olarak gösterebilecek (tersine mitolojinin, insanı yeniden dünyayla bütünleştirmek yönündeki çabası da buradan ileri gelir), zamansal mesafe alışsa zamanı geri döndürülmez bir süreç, geleceği belirsizlik olarak keşfetmeyi sağlayacaktır. Bu iki mesafe alışın kaygılı bilinci, onu üstbelirleyen ve derinleştiren ölüm bilinciyle çakışır. Ölüm, öngörülebilir (fakat ne zaman olacağı belirsiz) nesnel bir fenomen olarak bilindiğinde ve bu ölümün öznel olarak bilincine varıldığında, ölüm bilinci ortaya çıkar. Ölüm bilinci bilinen bütün arkaik toplumlarda mevcuttur ve bu bilincin, Neandertallerde ortaya çıktığını da ileri sürmüştük. Çocuklarda antropolojik kaygıya ve ölümün bilincine çok erken varılması da bu olguların temel niteliği noktasında bizi doğruluyor. Gerçekten de ölümün trajik duygusu ve stresi altı ila sekiz yaşlarında, ölüm ve bireyselliğin kaybı fikirleri arasında bağlantı kurulmasıyla ortaya çıkar (Anthony, 1940).

Belirsizliği ve ölümü barındıran bu ikili çatlak elbette mitler, büyüler, dinler ve toplumsal, kolektif varlığa iştirak ve duygusal

katılım tarafından olduğu kadar gündelik hayatın bütün faaliyetleriyle de doldurulur. Ancak daima bastırılan, fakat asla yok edilemeyen insan kaygısı, *sapiens*'in sosyo-kültürel gelişimiyle artacak ve bu artış da göreceğimiz gibi yasakları ve baskılamaları getirecektir zorunlu olarak. Cezalandırılma korkusu, suçluluğun içselleştirilmesi (ister gerçek, ister sadece hayali bir ihlal olsun) çocukluktan itibaren yerleşir ve babanın toplumsal-ailevi baskılayıcı-koruyucu kimliğinde ortaya çıkışı bu içsel kaygıyı üstbelirler (burada da yine psikanaliz, kaygıyı tek bir kaynağa, üstelik ilk sırada gelmeyen bir kaynağa indirgemiştir).

Son olarak kaygı bizatihi beynin aşırı karmaşıklığına bağlıdır.[33] Sürekli bir düzensizleşme-yeniden örgütlenme, içsel uyuşmazlıkların durmaksızın yenilenen etkileşimleri, düzensizlikler ve buhranlar, bütün bu hallerin pek az istikrarlı oluşu, dışsal raslantılara karşı aşırı duyarlılık gibi unsurlar, bu karmaşık sistemin, optimal halleri ancak belirsiz ve kırılgan bir şekilde tanıyabileceğini gösteriyor. Beynin "ruh huzuru"nu sürekli elde etmesi ancak şansa bağlıdır ve beyin daha ziyade sürekliliği olmayan yeğinlikte ve doruk noktalarında optimumu arar. Ve bütün bunlar bize, bugüne kadar medeniyetin gelişiminin mutluluk arayışı ve kaygıyı nasıl ancak bağlaşık bir şekilde artırabilmiş olduğunu gösteriyor.

Aşırı karmaşıklığın ürünü olan kaygı üretkendir de. Kaygı, kesinliğin neden güven verdiğini ve mutluluğun neden buna bağlı olduğunu açıklayacak, başıboş hakikat arayışını ve merakı kamçılayacak ve bu arayış da benzersiz bir yaygınlığa ulaşacaktır. Kaygı hem buhranlara yol açacak hem de onlar tarafından beslenecektir. Kaygı ayrıca, dünyadan aşırı kopuşu, zamanın aşırı belirsizliğini, aşırı ölüm korkusunu dengeleyecek mitleri, büyüleri ve dinleri teşvik eder ve besler. Yine kaygı, dünyaya zihinle egemen olan dogmatik akılcılaştırmalarda kendisine bir liman bulacaktır. Ama aynı zamanda, sebep olduğu acının çağırdığı çözümleri durmaksızın kemirecek ve her yeni çözümü gizliden gizliye aşındırmayı bırakmayacaktır.

Buhranlı Hayvan

Bir buhran nedir? Sosyal veya bireysel bir sistem içindeki düzensizlik ve belirsizliğin artmasıdır. Bu düzensizlik örgütsel, bilhassa da düzenleyici tertibatta (olumsuz geribesleme) tıkanıklık yaratır veya bu tıkanıklık yüzünden ortaya çıkar. Söz konusu tıkanıklık, tertibatta o zamana kadar ketlenmiş potansiyelleri açığa çıkartırken öte yanda katılıklar yaratır. Potansiyeller ölçüsüz şekilde (*ubris*) serbest kalırken, farklılıklar çelişkilere, bütünleyici unsurlar da uzlaşmaz unsurlara dönüşür.

Gelgelelim aşırı karmaşık bir mekanizma, bir buhranın sınırları içinde de "normal olarak" işler; bu bağlamda söz konusu mekanizma düzensizlik içinde ve düzensizliğin sınırları dahilinde işleyebilir; denetim tertibatları veya becerileri, dış veya iç kaynaklı rahatsızlıklar tarafından tıkanmış olabilir; psiko-duygulanımsal *ubris*'e karşı zayıf direniş imkânları sunar. Son olarak ve bilhassa, aşırı karmaşık mekanizmalar sık sık *double-binds* ile karşı karşıya kalırlar (Bateson, 1960): Yani eşit ölçüde kuvvetli olan çelişkili emirlerle veya eşit derecede kâh istenen, kâh nefret edilen seçeneklere sahip alternatiflerle yüz yüze kalırlar.

Buhran *in statu quo ante*'ye dönüşle çözülebilir fakat buhranın aslı, yeni çözümlerin araştırılmasını tetiklemesidir ve bu yeni çözümler, hayali, mitolojik veya büyüsel olabileceği gibi, tersine, pratik ve yaratacı da olabilirler. Bu yüzden buhran potansiyel açıdan yanılgılar ve/veya yaratıcı faaliyetler üreten bir şeydir. Daha genel olarak buhran ilerleme kaynağı (çelişkileri çözen veya *double-binds*'i çözen, sistemin karmaşıklığını artıran yeni çözümler) ve/veya gerileme kaynağı (çelişkilerin berisine düşen ve sistemi daha az bir karmaşıklık haline irca eden çözümler) olabilir.

Bünyesi "çelişkilerle dokulu" insan, öyleyse buhranlı bir hayvandır: Bu çelişki yumağı, insanın başarısızlıklarının,

başarılarının, icatlarının olduğu kadar kökensel nevrozunun da kaynağıdır.

İnsanlığın Nevrozu

Nevroz kavramı, psikiyatrinin kapalı kapıları içersinde tutulmaya çok çalışıldı, halbuki nevrozun tanımı insan doğasına ışık tutar. Nevroz sadece bir sonuç değil, aynı zamanda belirsizliğe, endişeye, tehdide, çatışmaya verilen bir cevaptır da; ve büyüsel-ayinsel niteliği olan bu cevap, beyin ile dışsal gerçeklik arasında (ve nevrozun kendi gerçekliği içinde de) bir uzlaşma tesis eder.

Bu bağlamda *homo sapiens*, hayvan törenlerine kıyasla yeni bir ayin türü yaratmıştır.

Hayvan âleminde tören, Tinbergen ve Lorenz'in gösterdiği gibi, kimi zaman taklitsel-sembolik bir hal alan ve cevap almaya yönelik bir mesaj ileten iletişimsel bir davranıştır. Rahatsızlık durumlarında, bilhassa da *double-binds* (örneğin güçlü bir çekim gücü ile güçlü bir itim gücünün bir arada var olması) söz konusu olduğunda, hayvan "ritüel" davranışlara başvurarak ve tekrarlayarak karşılık vermektedir. Fakat bu davranışlar kopuk kopuk, anlamsızdır ve elbette bunlarla bir cevap alınamaz.

İnsanların töreni elbette bu iki doğrultuda da gelişecektir. Bir yanda, belirli koşullarda herkesin teşrifata göre davranacağı ve statüsüne göre "rolü"nü oynayacağı toplumsal iletişim törenleri olacaktır (ve hayvanlardaki gibi kur, tabiyet, kabul, yatıştırma, dostluk törenleri vs. olacaktır). Öte yandan herkesin kendi buhranını yatıştırmak veya aşmak için uygulayacağı, tecrübe veya icat edeceği bireysel "patolojik" törenler olacaktır.

Ancak *homo sapiens*'in belirsizliğine, endişesine ve buhranına cevap verecek yeni tür bir tören çeşitinin ortaya çıkması, mitin ve büyünün devreye girmesiyle açılacak üçüncü bir yoldan gerçekleşecektir.

Tören bizatihi doğası itibariyle düzensizliğe karşı bir yanıttır. Tören, davranışsal ve sözel performanslardan oluşan ve bir program titizliği gösterebilen katı bir olay dizisi kurarak da olsa, varlığıyla bile düzensizliği defeder. Ama tören bilhassa, mitlerin akılcılaştırıcı düzeniyle bütünleşir ve bir cevap alabilmek veya korunma, güvenlik ve çözüm elde edebilmek için mitolojik güçlere (ruhlara, tanrılara) müracaat eder. Ve cevap da hep gelir; en azından, elde törenin sebep olduğu güvenlik ve korunma hissi vardır; son noktadaysa, ya çevrede elverişli bir değişim gerçekleşir (yağmurun yağması, av bulunması, hasat, başarı vb.) yahut da psikosomatik bir çözüm vuku bulur (hastalığın tedavisi, kötü ruhların defedilmesi).

Büyüsel eylem, gizemli etkinliği azımsanmaması gereken mit ile töreni uyum içine sokar. Arkaik büyü, dünyaya dair mitolojik bir bakış açısının ve törensel bir sistemin eklemlenmiş bütünü olarak görülebilir. Bu bütün, ister insan ruhunun içinde olsun, ister dışında; ister bireyi ilgilendirsin isterse toplumu her türlü entropi tehdidine, bilhassa da nihai ve kesin entropi olan ölüme karşı işler. Tıpkı büyü gibi, büyünün tanrılarla doğrudan bağlantılı tarihsel gelişimi olan din de "insanlığın takıntılı nevrozudur" (Freud, 1932).

Büyüsel-dinsel nevrotik uzlaşmanın kaydadeğer özelliklerinden bir tanesi, bu uzlaşmanın sadece dışarıdaki gerçeklikle (çevre, dünya) değil, içsel gerçeklikle de kurulmasdır. Bu sadece mit ile gerçeklik arasındaki bir uzlaşma değil, aynı zamanda *mitolojik gerçeklikle* de uzlaşmadır.

Bu noktada temel öneme sahip bir fenomene ilişkin birkaç kelime etmemiz gerekiyor: Bu fenomen sadece öznel bir gerçekliğe sahip olmayıp ayrıca belli bir nesnel özerkliğe de sahip olan fikrilerin, sembollerin, ruhların, tanrıların, düşünsel varlıkların *canlı* varoluşudur. Beyin tarafından üretilen bu düşünsel varlıklar yeni bir canlı türü haline gelirler (P. Auger, 1966; J. Monod, 1970) ve gevşek denetlenen bir sistem olarak insanların beyinleri bu varlıklar karşısında acemi büyücüler

gibidir; veya daha ziyade bu varlıkların mekân tuttuğu ve yokluğunda yaşayamayacakları besleyici ekosistemler oluştururlar. Pierre Auger'in mükemmelen söylediği gibi "fikirler insan beyninin kurduğu ortamlarda ürerler" (Auger, 1966, s. 98-99). Özne ile nesne arasındaki muğlak boşlukta yaşayan varlıklar, ruhlar, hayaletler, cinler, tanrılar; daha yüksek, çift biçimli ve insanbiçimli bir varoluşa sahiptirler. Ve kuşkusuz, tanrılar vardırlar. Konuşurlar, eylemde bulunur, emreder ve talep ederler. Bize tebelleş olurlar ve trans halinde ağzımızdan konuşurlar. Zaten hiç var olmadıklarından kuşkulanılması ancak ölümlerinden sonradır. (Kaldı ki, bütün tanrılar da ölmüş değildir ve yenileri; ideolojik, talepkâr, kurtarıcı ve katil yeni tanrılar doğmuştur.)

Büyü ve din böylelikle, mitolojik varlıklarla ve güçlerle mübadele, uzlaşma, güvenlik, yardımlaşma ilişkilerini sağlamanın bir şekli haline gelir; biz olmadan var olmayan ama bizi kontrol eden güçler ve varlıklardır bunlar. Bu cinler ve tanrılar tarafından hükmedilen ve sömürülen *sapiens* de kendi çapında onları ehlileştirmeye, kullanmaya çalışır. Tanrılar ona yiyecek, başarı, güvenlik, zafer, ölümsüzlük bahşetsin diye *sapiens* de tanrılara hizmet eder, onları besler, onlara kurbanlar sunar, ilahiler okur, dualar eder.

Böylece mit, tören, büyü ve din sadece dışarıdaki çevreyle değil, aynı zamanda düşünsel güçlerle de bir uzlaşma sağlar; yani bu, insanın kendi hayaletleriyle, kendi düzensizliğiyle, *ubris*'iyle, çelişkileriyle, kendi buhranlı doğasıyla vardığı *insan ruhunun içinde gerçekleşen içsel bir uzlaşmadır.*

Homo sapiens'le birlikte artık kültür mitolojiyi, büyüyü, törenleri, dini kurumsallaştırarak kendi bünyesine katar. Böylelikle bireyleri endişe verici ve sonu gelmez bir uzlaşma arayışından (hiç değilse ilke düzeyinde veya istatistiksel olarak) özgürleştiren nevrozun antropolojik uzlaşımını kültür devralır ve bunu da insanlara saflaşma ve güvenliğe dair uyarlayıcı *pattern*'ler sunarak yapar.

Homo sapiens büyünün kendisine temin ettiği iç ve dış uzlaşma uğruna büyük bir bedel ödemiştir. Bu bedelin adı en yaygın, en köklü ve en arkaik törenle anılır: Kurban. Kurban etme, insan davranışının nevrotik evrensel boyutunu en iyi şekilde ortaya koyan törendir (Morin, 1971). En yüce kurbandan en gündeliğine kadar bütün kurbanlarda, sevilen çocuğun, masum bâkirenin, en güzel hayvanın, sapkının veya günahkârın kurbanında *sapiens*'in istediği sadece talihin yaver gitmesi değil, düzensizlik ve belirsizliğin de defedilmesidir; ve sadece dışsal düzensizlik ve belirsiziliklerin de değil, aynı zamanda kendi beyninin dünyaya getirdiği ontolojik belirsizlik ve düzensizliğin, olağanüstü güçlerin de defedilmesidir istenen.

Büyü, tören, mit, aşırı karmaşıklığın yol açtığı kaygı verici belirsizliklere, buhranlı düzensizliklere, düşünsel varlıkların asalaklık ve aşırılığına karşı verilen temel nevrotik cevaplardır. Ve *sapiens*'in eski-kültürünün temellerini oluşturan şeyler de bunlardır. İnsan hayatının mitler, büyü ve din tarafından müthiş bir şekilde sömürgeleştirilmesi, *homo sapiens*'in buhranlı karakterinin ve nevrotik cevaplarının derinliğine ve çapına işaret ediyor: Bu cevaplar olmasaydı insanlık belki de hayatta kalamayacaktı. T.S. Eliot'ın formülü henüz geçerliğini yitirmemiştir: "*Human kind cannot bear very much reality*" (İnsan türü gerçekliğin fazlasını kaldıramaz).

Alışma Halinde

Homo sapiens gerçekten de bir rüya, bir canavar, bir kaos, bir tezat abidesi, bir ifrat, her şeyin yargıcı, embesil yersolucanı, gerçeğin hâkimi, belirsizlik ve gaflet çukuru, evrenin ıskartası ve şanıdır... Peki biz bu düğümü çözebildik mi?[34] Hayır ama o düğümü tanıyabildik ve hakkında bir anlaşılırlık önerebildik: *Homo sapiens*'in beyninin meydana getirdiği aşırı karmaşık bir makinenin örgütleyici ilkeleri, sorunları, güçlükleri, uyumsuzlukları, uyarlanmaları ve ba-

şarıları... Çelişkili, indirgenemez, muhtelif görünen her şey yine çelişkili, indirgenemez ve muhtelif olarak kaldı ama aynı zamanda bir birliğe de kavuştu. Tıpkı hareket ettirmemizle sonsuz çeşitlilikte görüntü veren bir kaleydoskop gibi, aşırı karmaşık mekanizma da düzensizleşmeler-yeniden örgütlenmeler uyarınca heterojen "haller" veya yüzler ortaya çıkartır. Yine de bütün bu haller, aşırı karmaşıklıktan tam manasıyla istifade edilmesini sağlayamaz.

Kimileri, uç bir kutupta bu mekanizmanın mükemmelliğini, diğer bir uç kutuptaysa kusurlarını görmektedir. Mükemmellik hali, düzen ve düzensizlik arasındaki ilişkilerin örgütleyici, esnek, yaratıcı ve icatçı olduğu hallerdir; bu hallerde üstün beyinsel niteliklerin eklemlenmesi bilinçli bir merkez oluşturur. Diğer uç kutuptaki çılgınlık halleriyse, genetik/kortikal/çevresel olarak denetlenmeyen dürtülerin sökün etmesiyle ortaya çıkar. Dürtüler boşanım sırasında, örgütleyici/akılcılaştırıcı ve yerine göre sosyo-kültürel araçlardan istifade ederler. Çılgınlık halleri, aşırı karmaşıklığın ciddi ve derin başarısızlığıdır ve yıkıcı şiddeti ve çılgınca saldırganlıkları, hayvani saldırganlıktan ziyade bu başarısızlık çerçevesine yerleştirmek gerekir; nitekim hayvani saldırganlık (tekyönlü bir boşalım, belirli bir hedef) katı davranış normları içinde kalır.

Bu sınır haller arasında yer alan "taşkın", "buhranlı", "nevrotik" haller ya birbirlerine dönüşürler yahut da birbirleri için geçiş basamağı teşkil ederler.

Sürekli gördüğümüz gibi, bu haller arasında belirgin sınırlar çizmek de, onları mutlak biçimde zıtlaştırmak da manasızdır. Mükemmellik buhranın, *ubris*'in, nevrozun sınırlarında dolaşır. Mükemmellik, en iyi şekilde "ayarlanabilir" olmak manasında optimize edilebilecek bir hal değildir ve *sapiens*'in dehasının ortaya çıkabilmesi buhran, düzensizlik, hata ve çılgınlık riskinin bertaraf edilmesiyle mümkün değildir. Yani aşırı karmaşık mekanizma, bizatihi optimize edilebilir

değildir, çünkü "en iyisi", mekanizmayı durmadan bozulmak ve geriletmek riskini bir bileşen olarak daima barındırır.

Peki bu söylediklerimiz insanın sonsuza kadar çılgınlığın saldırılarına mahkûm olduğu ve bu saldırıların aşırı karmaşıklığın geçici veya bölgesel iflasına işaret etmekle birlikte, aynı zamanda da kaçınılmaz bir şekilde insana raptolduğu anlamına gelir mi? Burada optimizasyon ile iyileştirme ve geliştirmeyi birbirinden ayırmak gerekir; tıpkı ileride delilik ile çılgınlığı ayırt etmemiz gerekeceği gibi. Optimizasyonun yokluğu, aşırı karmaşıklığın erdemlerinden tam manasıyla istifade edilmesini sağlayan ideal bir kuralı, bir normu, akılcılaştırıcı bir şemayı önceden vazedemeyeceğimiz anlamına gelir. Fakat bu hiç de bütün olanakların çoktan gerçekleşmiş olduğu veya bu olanakların gelişiminin aşırı karmaşık mekanizmayı zenginleştirip değiştirmeyeceği anlamına gelmez; nitekim ancak bu şekilde "nevrotik" halleri azaltmak, gerileme riskini düşürmek ve belki de hatta çılgınlığı berteraf etmek mümkün olabilecektir.

Dünya üzerinde bilinen en karmaşık mekanizmanın ancak yüz ila elli bin yıllık bir mazisi olduğunu unutmayalım. Bu mekanizma ancak yolun başındadır, ilk denemelerini, hatalarını yapmaktadır. Bu mekanizma henüz alışma halindedir, aşırı ısınmadan ve niteliklerin tam kapasite kullanılmamasından mustariptir. Henüz ne sosyo-kültürel alanda ne de birey alanında bütün olasılıklarını ortaya çıkartabilecek üstün örgütlenme kiplikleri geliştirememiş olduğuna kuşku yoktur. Bildiğimiz kadarıyla toplum, nihai bir başarı mıdır, yoksa henüz sadece bir taslak mıdır? Henüz belirmekte olan bilinç hep körelmiş durumda mı kalacaktır, yoksa epigenetik bir merkez olarak gelişebilir mi? Yeni bir toplum, yeni bir bilinç, yıkıcı boşalımlara set çekebilecek şekilde gelişebilecek midir? Şu halde *sapiens-demens*'in ontolojik deliliği ile yukarıda niteliğini belirlediğimiz çılgınlıkları birbirinden ayırmamız gerekiyor. Delilik, yani sadece *ubris*, nevroz, düzensizlik değil,

aynı zamanda varoluşun akılcılaştırılamaz tarafı da *sapiens*'in kökenlerinde ve de ufkunda var olmaya devam edecektir. Fakat çılgınlıklar belki sadece aşırı karmaşıklığın hâlâ içinde bulunduğumuz ilkel başlangıcına ait bir şeydir.

Einstein bugün bile insan zihninin ancak düşük bir yüzdesinin kullanıldığını söylüyordu; biz de bunu kendi cümlelerimizle ifade edecek olursak: Antropolojik –bireysel, toplumsal, kültürel– aşırı karmaşıklık henüz kemale ermiş olmaktan uzaktır. *Aşırı karmaşıklık optimize edilemez, ancak, kapasitesinin altında gelişmiştir ve onu daha da geliştirmek mümkündür.* Vermek istediğimiz insan tanımı, yine burada da kendi içine kapalı olmayıp ucu açık olan bir tanımdır.

İnsan Doğası

Nedir insan? Canlı bir varlık, hayvan, omurgalı, memeli, primat, insangil olduğu kadar başka bir şeydir de; ve *homo sapiens* adındaki bu şey sadece basit bir tanıma değil, karmaşık bir tanıma da sokulamamaktadır. Çünkü bu varlığın sadece duygusallık yoluyla kendini dışavurduğunu düşünmek yetmez; deliliğin insanın insan için sadece bir aşırılık veya arıza değil, temel bir sorun olduğu da görülmelidir. Akıldışı olanın akıl içinde (ve tersine aklın akıldışılıkta) oynadığı görülmedik işlevsel ve işlev bozucu rolü kavramaya çalışmamız gerekiyor; ve bu işin daha henüz başındayız. Nasıl bir mikrofizikçi gözlemlediği olguları anlamak için mantıken çelişkili ve zorunlu olarak birbirini bütünleyen kavramları kullanıyorsa, aynı şekilde bizim de insanı anlamak için, idrakimizde çelişen kavramları bir arada kullanmamız gerekir. Öyleyse düzen ve düzensizlik, kendi kendini örgütleyen yapılarda ve antropolojik olgularda hem uzlaşmaz hem de bütünleyicidirler. Doğru ve yanlış, insanın başıboş macerasında hem uzlaşmaz hem de bütünleyicidirler.

Akil insanla (*sapiens*) çılgın insanı (*demens*) birbirine bağlamamız gerekir: Üretken insanı, teknisyen insanı, yapıcı insanı, kaygılı insanı, ehlikeyif insanı, vecd insanını, şarkı söyleyen ve dans eden insanı, istikrarsız insanı, öznel insanı, hayalci insanı, mitolojik insanı, buhranlı insanı, nevrotik insanı, erotik insanı, müfrit insanı, yıkıcı insanı, bilinçli insanı, bilinçdışı insanı, büyüsel insanı, rasyonel insanı; bütün bunları, insangilin insana dönüşürken kazandığı çok veçheli bir ve aynı kimlik olarak görmeliyiz.

Bütün bu özellikler, insanlığın inanılmaz çeşitliliğini artıracak şekilde toplumlara, bireylere, anlara göre dağılır, birleşir ve yeniden birleşirler. Bu çeşitlilik tek bir birleştirici ilke üzerinden anlaşılamaz. Bu çeşitliliğin temeli, değişen koşulların keyfine göre kültürler ve ortam tarafından şekillendirilen muğlak bir esneklik de olamaz. Çeşitlilik, aşırı karmaşık bir sistemin birliği içinde olabilir. *Homo sapiens*'in çetrefilleşen bütün gelişimleri bu birlik içinde ve üretici ilkeler bütünü üzerinden gerçekleşebilir. İşte, insanın *tür varlığı* kavramıyla Marx'ın anlatmaya çalıştığı ve bize göre bu noktada insan doğası kavramıyla iç içe geçen şey budur.

IV

ESKİ TOPLUM

Sapiens'ten önce kurulmuş toplumlara ilkel toplumlar dedik. *Sapiens*'in tarihöncesi toplumu içinse arkhe toplum (eski toplum) adını kullanıyoruz. *Arkhe* terimi ilke, temel, köken anlamlarına gelir. Artık, okurun pekâlâ bildiği üzere, bize göre toplumu kuran ne *homo sapiens,* ne insangiller ne de hatta primatlardır; toplum, karmaşıklaşma sürecinin her düzeyinde yeniden kurulur. Dolayısıyla bize göre eski toplum nihai temel değildir. Eski toplum yeni bir temel, yeni bir doğuş, toplumun ikinci doğuşu, yani *sapiens* toplumunun ilk kez doğuşudur ve dolayısıyla da bütün tarihöncesi *sapiens* toplumları için bir temel teşkil eder.

Yine de birkaç uyarı şart: Biz bir yandan, ilkel toplumun çözülmek bir yana bir ilkel yapı olarak eski toplumla bütünleştiğini; diğer yandan, eski toplumun ana hatlarının *sapiens*'ten önce oluştuğunu düşünüyoruz. Şayet beynin karmaşıklaşması ve toplumun karmaşıklaşması aynı sürecin etkileşim içindeki iki biçimiyse, bunlar arasında keskin bir kopuş tayin edemeyiz. Ama aynı anda, *homo sapiens*'le birlikte gerçekleşen beyinsel karmaşıklıktaki artışın aşağıdaki gibi tezahür ettiği de düşünülebilir:

a) Mikro sosyal (birey, aile düzeyinde) karmaşıklaşma, makro sosyal (dışarıdan evlenmeyle, mübadeleyle, ittifaklarla dışa açılma) karmaşıklaşma ve iletişim sistemindeki bir karmaşıklaşma.

b) Mit ve büyü kaynaklı bir kültürel çekirdeğin oluşumu.

İlkel toplumu kavrayabilmek için sadece insangilleri inceleyen arkeoloji dalının belirsiz ve parçalı verileri üzerinde düşünmek yeterli olmamıştı; aynı zamanda insanımsı toplumları hakkındaki güncel keşiflerden ve günümüzdeki arkaik toplumları inceleyen etnografiden de yararlanmak ve böylece ilki ile ikincisi arasında bir düzeyde evrimleşmiş bir toplumu hayal etmemiz gerekmişti. Eski toplumu kavramak için başvurulan referans noktası 19. ve 20. yüzyıllarda gözlemlenen son arkaik toplumların ortak noktalarıdır. Geleneksel toplumsal antropoloji arkaik toplumları, sanki bu toplumlar ilkelmişler gibi inceliyordu; ama bir yandan da giderek söz konusu toplumların hiç de ilkel olmadığının farkına varıyordu; bu da manası giderek daha az kaale alınan bir şeyi giderek daha titiz bir şekilde incelemeye varıyordu. Halbuki bizim açımızdan ilkellik kavramının anlamı yoktur; bu kavram insanlaşma süreci içinde dağılır. Nitekim insanlaşma süreci de bizzat primat toplumunun toplumsal evrimine bağlanmaktadır: İlkellik primatlık içinde kaybolur. Buna karşın arkaiklik diye bir şey vardır; yani tarihöncesi bütün *sapiens* toplumlarına has bir matris söz konusudur ve arkaiklikten kastımız: Değişerek ve farklılaşarak birbirini takip eden ve çoğalan, ancak tarihsel toplumların sahneye çıkışıyla parçalanmadan önce temelde değişmeyen bütün toplumlardır.

Birkaç on milyon içinde *homo sapiens*'i bütün yeryüzüne yayan büyük göç eski toplumun göçüdür. Bu göçe ırkların, etnilerin, kültürlerin, dillerin, mitlerin ve tanrıların olağanüstü çeşitlenmesi eşlik etmiştir. Bu süreçte: sert ve yumuşak toplumlar; ihtiyaç altında ezilen ve ihtiyaçlarını çok zorlanmadan karşılayan toplumlar; avın baskın olmayı sürdürdüğü toplumlar ve toplayıcılığın yeniden önem kazandığı toplumlar (ki hatta bunların bazıları tarım öncesi veya komşuları olan tarihli toplumlardan tarımı devşirmiş toplumlardır); saldırgan ve edilgin toplumlar; güçlü ve gevşek dayatmalara sahip top-

lumlar, teşrifatın kılı kırk yardığı ve kendiliğindenliğin baskın olduğu toplumlar; ölümün ağır ve hafif yaşandığı toplumlar; kendilerini ruhların musallat olduğu toplumlar ve ruhlarla iyi geçinen toplumlar; tanrılara fazlasıyla bağlanan ve insanlara bağlanan toplumlar; kadını çokça ezen ve kadınların kısmen ehliyete sahip olduğu toplumlar; harcamacı toplumlar ve tutumlu toplumlar, "apolloncu" toplumlar ve "diyonisosçu" toplumlar oluşmuştur.

Fakat bu aşırı çeşitlilik aynı örgütleyici matristen türer. Bütün bu toplumlar ilkel toplumun hiyerarşik yapısını sürdürür. Hepsi de kültürün üretici unsur olduğu bir sistem üzerinde temellenir. Hepsi çift eklemli dili kullanırlar. Hepsinde akrabalık, evlilik, dışarıdan evlenme, ayinler, mitler, büyü, doğum ve ölüm törenleri, ölümden sonraya inanç, sanat, dans ve şarkıya dair kurallar vardır. Bu temel birlik o kadar dikkate değerdir ki, Hockett ve Asher ile birlikte, büyük göçten önce, tam da bu göçü mümkün kılan bir "seçici ödül"ü eski topluma kazandıran insani (*sapiens* devrimi diyebileceğimiz) bir devrimin gerçekleşmiş olduğu düşünülebilir.

1

Toplumun Açılımı ve Dallanması

Ailenin Çekirdeklenmesi

Kuşların ve pek çok türün aksine primat toplumunda çift, temel birim değildir. İnsanımsılarda ve maymun toplumlarında henüz aile yoktur; ailenin olduğu yerdeyse toplum yoktur. Bu yüzden, ailenin topluma eklemlenmediğini ve toplumun aileyi içine alacak denli karmaşık olmadığını görüyoruz.

İnsanlaşma anne ile çocuk, erkek ile kadın arasındaki bağları sıkılaştırmış ve erkeği çocuğa yaklaştırmıştır. Böylece ilkel toplumda, ileride aile halini alacak ilişkiler ağı kurulur.

Erkek ile kadın arasındaki yakınlık farklı köklere sahip iç içe geçmiş süreçler tarafından desteklenmiştir. Artan bireyselleşme ve bireylerarası duygusal ilişkilerin gelişimi, yetişkinde çocuğun sevme yeteneğinin muhafaza edilmesi kadın ile erkek arasındaki ilişkiye sıçramış ve yayılmış, erotizm ve sürekli cinsellik vasıtasıyla bu ilişkiyi derinleştirip kuvvetlendirmiştir.

Yüz yüze cinsel ilişki kuşkusuz, insangillerin iki ayak üzerinde doğrulmasıyla anatomik açıdan mümkün hale gelir; ve keskin bir hayal gücüne sahip olan Hockett ve Asher "hiç

kuşkusuz derhal bu durumdan sonuna kadar faydalanılmıştır" demektedir (Hockett ve Asher, 1964). *Sapiens*'e kadar ulaşan genetik evrim boyunca yüz yüze ilişki dolayısıyla, belirgin dudaklar, çıkık göğüsler, uzun ve kalın penis gibi erojen cazibe unsurları gelişir ve vücudun arka tarafı da bu süreçten nasiplenir; nitekim yuvarlak ve dolgun kaba etler, göz ve eller üzerinde yoğun bir çekim kuvvetine sahiptir. Yüzün artan bireyselleşmesine eşlik eden erotikleşmesi partneri hem cazip, hem bağlayıcı bir varlık haline getirecektir.

İnsanımsılarda neredeyse yok mertebesinde olan dişi orgazmı, kadınlarda belirginleşir ve kadınlar açısından cinsel ilişkinin anlamını dönüştürür. Orgazmların en uzunu, en güçlüsü, en vecdi ve kasılmalı olanı, coşkulu çığlıklar kopartanı primatların ve insanların orgazmıdır.

Cinsel faaliyetin ve cazibenin kızışma dönemleriyle sınırlı olmaktan çıkıp sürekli hale gelmesi de hiç kuşkusuz yine insanlaşma süreci içinde gerçekleşir. Artık, erosun *sürekliliği*, bütün vücuda *yayılımı*, kasılma halinde vecdi *yoğunlaşması* erkeği ve kadını vücut vücuda birbirine bağlar.

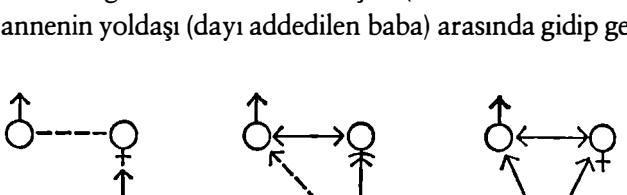
Bundan böyle birbirlerini seven erkek ve kadın, Hockett ve Asher'ın da söyledikleri gibi birbirlerinin "kollarında"dır ve bir sevgilinin sarıp sarmalanmasıyla bir çocuğunki arasındaki benzerlik, anaç tatlı dilliliğin müşfik duygularının aşk dolu kucaklaşmalara sirayet etmesini sağlayabilmiştir.

Nihayet erkek ve kadın cinsel ilişki sırasında, konuşurken ve birlikte yaşarken hep yüz yüze olacaklardır. Cinsel uzuvlar etrafında oluşan cazibe/ilişki merkezinin ötesinde yeni bir cazibe/ilişki merkezi bu defa yüz etrafında ve bilhassa da hem söylemeye, hem yemeye, hem nefes almaya hem de öpmeye yarayan müthiş organ dudaklar etrafında kurulacaktır. (Ve sonrasında sevgililerin, kökeni anne ile çocuk arasındaki öpüşmeye dayanan, dudak dudağa öpüşme ile sembolik olarak birleştikleri an gelir: Vajina biçimli dudaklar, penis biçimli dilin temasıyla –arkaik olarak nefesle özdeşleştirilen– ruhların değiştokuşu gerçekleşir.)

Böylece cinsellik, erotizm, şefkat birleşecekler ve bunların en üstün sentezi de aşk olacaktır. Cazibeyle ve bağlılıkla örülü bir doku, çiftin fiziksel-duygusal temelini oluştururken, çift olmanın toplumsal temeli de evlilikte bulunur. Aşk, çift, evlilik bundan böyle birbirlerini tamamlayan, ama rekabet ve uyuşmazlık da içeren terimler olacaktır ve bireylerarası ilişki boyutuna, neşe, üzüntü, coşku, dram, mutluluk ve ümitsizlik kaynağı olan yeni bir karmaşıklık eklenecektir.

Kadın-erkek arasındaki duygusal yakınlık ve samimiyet, erkek ile çocuğu da yakınlaştıracaktır. Manevi babalık genetik babalığın kabulünden çok daha önce ortaya çıkacaktır. Manevi babalık, erkek sınıfının koruyucu ve sahiplenici iktidarı bireyselleşip çocuk için yakın ve samimi bir hale gelince, yani kadının yanında yakın ve onunla içlidışlı olan bir erkek olduğunda ortaya çıkar.

Babalık görevi annenin kardeşi[35] (baba addedilen dayı) ve annenin yoldaşı (dayı addedilen baba) arasında gidip gelir.

Zannımızca *sapiens*'ten sonra er ya da geç, babalaşmış erkek kardeş dayı, koca-dayı ise baba haline gelir ve babalığı, biyolojik olarak tanındıktan sonra kökleşir. Böylece ilk aile çekirdeği oluşur. Babalık, çekirdek anne-çocuk ilişkisini, ona erkeği dahil ederek genişletir ve aynı zamanda baba/anne/çocuktan oluşan yeni çekirdeğe erkek hiyerarşisi ilkesini sokar.[36] İnsanlaşma sürecini hazırlayan ve öyle sanıyoruz ki *sapiens*'le kemale erdiren en önemli olgu "babanın katli" değil, babanın doğuşudur.

Bu kurucu olayın Freudçu meşhur "baba katli"yle hiç değilse bir ortak özelliği vardır: Çocuk için *muğlaklığı* ortaya çıkartmıştır. Baba hem koruyucu, hem gaspçıdır (annenin gösterdiği şefkatin bir kısmını gasp eder); hem destek, hem köstektir (yetkesi çocuksu arzulara ket vurur). Böylece babalığın muğlak anlamı sosyolojik olarak da açıklığa kavuşur: *Baba, yaratılmakta olan mikro topluma, aileye içsel çelişkiyi, yani karmaşıklığı getirir.*

Son olarak, ailenin yapılanması için anne-baba-çocuk ilişkisinin yerleşmesi yetmez. Çocuğu yetişkin haline geldiğinde de ebeveyninin çocuğu olarak kalması, ebeveynin de ölümlerine kadar çocuğun ana babası olarak kalması gerekir. Burada *sapiens* türünün gençleşmesi gibi sosyolojik açıdan başat bir netice ortaya çıkıyor. Türün gençleşmesi çocukluktan gelen duygusal ilişkileri bütün bir ömre yayarken, öncelikle üremeye bağlı olan, ardından da çocukluk dönemine sıçrayan biyolojik bir yapıyı mümkün kılar. *Bu biyolojik yapı dönüşüm geçirerek, bundan böyle kendi kendini üretip sürdürecek daimi bir toplumsal mikro yapı haline gelecektir.*[37]

Sosyolojik Açılım

Aile toplumsal sisteme açılan bir alt sistemdir. Koca-baba erkekler sınıfından, kadın kadınlar grubundan, çocuk ise bir yaştan itibaren henüz topluma intisap etmemiş gençler topluluğundandır. Bu açılımla birlikte aile, akrabalığın örgütlenmesi ve cinselliğin düzenlenmesi yoluyla topluma eklemlenecektir. Akrabalıkla ve cinsellikle ilgili düzenlemeler de dışarıdan evliliğin kurumsallaşması yoluyla toplumun, başka müttefik toplumlara açılmasını getirecektir: Makro sosyal bir üst-sistemin oluşumu buradan kaynaklanır. Böylece içsel karmaşıklığa sahip ve topluma eklemlenmiş bir aile yapısının doğuşu, kesin bir biçimde ve toplumsal karmaşıklığın bütün düzeylerinde büyüyen bir genel yeniden örgütlenme

çerçevesine yerleşir. Bu karmaşıklaşma sürecini, erkekler sınıfının iktidarının genişlemesi ve derinleşmesi süreciyle sıkıca ilintilendirmek gerekir.

Nitekim sınıf iktidarı, üyeleri arasında çatışma kaynağı olabilecek her konuyu nesnel bir kurala bağlar ve böylelikle topluma genel örgütleme kaideleri getirmiş olur. Bu kural koyma muhtemelen, gördüğümüz gibi av ürünlerinin dağıtımıyla başladı ve oradan başka alanlara yayılabildi. Fakat kurallara en fazla direnç gösteren alan, rekabete, yani baskın bireylerin serbest tercihine kalmış olan cinsellik olmuştur hiç kuşkusuz. Bu kademeli anarşinin, insanlaşma süreci içinde tedricen öğütülerek birtakım kuralları doğurup doğurmadığını söyleyemiyoruz. Fakat herhalde muhtemelen olan, kadınların paylaşımı ve daha genel olarak cinselliğin kurallara bağlanması meselesinin süreç içinde daha ciddi bir şekilde gündeme gelmesidir: Bu süreçte sadece erkek sınıfı örgütleyici gücünü geliştirmekle kalmaz; cinselliğin yayılmacı ve sürekli hale gelmesi, erotizm ve kadın orgazmının gelişmesi, kadının kendi eşini seçmesi, yani erkek egemenliğinin en ilksel düzeyde sorgulaması riskini doğurur. Her halükârda bu süreçteki yeniden örgütlenme erkek sınıfının yetkesi vasıtasıyla ve bu yetke altında gerçekleşirken babalık kavramı da tam bir meşruiyet kazanır, doğal addedilen bir yetke haline gelir. Eklemlenmiş kurallardan oluşan bu tek sistem, kadınların paylaşımı, evlilik, cinselliğin denetimine dair normları ve aynı anda, göreceğimiz gibi ittifak ve mübadeleye dair normları da belirler. Evlilik, çiftler arasındaki hariç her türden cinselliği ketleyici bir engel teşkil eder; ensestin yasaklanması her türden aile içi cinselliğe ket vuran bir engeldir ve dışarıdan evlenmenin temel taşıdır; bu şekilde kızlar bir mübadele malı haline gelir.

Böylelikle cinsel iştah periyotlarını düzenleyen biyolojik denetim ve kadınları reise ayıran biyolojik serbest rekabet, yerini sosyolojik bir düzenlemeye bırakmıştır. Bu düzenleme çerçevesinde artık, arzular meşru ve gayri meşru olarak

ayrılacak ve kadınlar bireylerden bağımsız ilkelere göre paylaşılacaktır. Erkek sınıfı, primatlararası başlıca gerginlik sebebi olan cinsel ilişkiler sahasını düzenleyerek kendi birlik ve egemenliğini pekiştirir.

Erkek sınıfı koşut olarak, gençler üzerindeki yetkesini de pekiştirip geliştirir; bunu aile içinde babalık yoluyla, toplum içindeyse inisiyasyon yoluyla yapar. Erkek sınıfı bu yolla baskın sınıf olmaktan yönetici sınıf olmaya tekamül eder, birliğini kuvvetlendirir ve toplumsal karmaşıklığın gelişmesini sağlar. Erkekler arasındaki eşitsizlik törpülenir. Erkekler ile kadınlar arasındaki genel eşitsizlik artmakla birlikte, erkeklerin aileyle bireysel bütünleşmesi ve "elleri altında bulunan"lara duygusal bağlılıkları yoluyla bu eşitsizlik telafi de edilir.

Daha önce değindiğimiz gibi ailenin kurumsallaşması ve cinselliğin kurallara bağlanması, (antropolojinin hepten ihmal ettiği ve ancak psikanalizin pekâlâ ortaya çıkardığı) gizli sorunlardan oluşan bir yumağın çocuk veya yetişkin, kadın veya erkek her bireyde ortaya çıkmasına yol açacaktır. Bu sorunlar gizliden gizliye insan ilişkilerini ve duygusal hayatı müthiş bir şekilde karmaşıklaştıracaktır. Cinselliğe kurallar koyulması, artık ne biyolojik frene, ne sınıra sahip olan Eros'un gizli kapaklı faaliyetlerini teşvik edecek, aileye bağlılık ile libidinal duygular arasında sorunlu bir belirsizlik yaratacak, evlilik ve arzu arasında ikilem oluşturacak, yeni ve çeşitli bir sürü çelişkiye sebebiyet verecektir. Bu çelişkiler de gizli yasak ilişkiler ağını ve gayri meşru arzuların saklı labirentlerini yaratarak, toplumsal karmaşıklığı artıracak, beyinsel aşırı karmaşıklık üzerinde etkiyecektir. Pek çok hayat anlamsız arzular, çılgın aşklar, kaçamak buluşmalarla sarsılacak, ziyan olacak ve savrulacaktır; artık, yüzeydeki ve derindeki kısmıyla her hayat ikili olacaktır; her toplum biri resmi, biri cehennemi ikili bir hayat yaşayacaktır.

Böylece bütün cephelerde örgütsel bir devrim gerçekleşir; yeni düzen yeni düzensizlik kaynaklarını besleyecek ve bu

da söz konusu düzenin kurucu unsuru haline gelecektir. Eski toplumu kuran bu devrim bu yüzden *sapiens*'in beyninin karmaşıklaşmasıyla, yani daha geniş ve karmaşık örgütsel yeteneklerin ortaya çıkmasıyla oldukça ilintili gözüküyor.

Yeni bir mikro yapının (ailenin, yeni erotik-duygusal ilişkilerin) ortaya çıkmasını sağlayan çokboyutlu karmaşıklaşma, aynı zamanda bir makro yapının ortaya çıkmasını da sağlar. Bu makro yapı ilkel toplumun kapalı kalıplarını kırarak, toplumsal örgütlenmeyi nüfus boyutunda geliştirip zenginleştirir. Nitekim insangil toplumlarının nüfusu birkaç düzineyle sınırlı olsa gerektir ve bu bireylerin organik bağları yoktu. Gruplararası organik bağların kurulması için, aynı şecereden gelen, tek dil ve özdeş bir kültürel sistemle birbirine bağlı, akrabalığın ortak bir ataya referansla mitolojik açıdan kutsandığı ve sağlamlaştırıldığı toplulukların varlığını hayal etmemiz gerekiyor. Keza toplumsal karmaşıklığın, hep birlikte büyük avlara çıkan bu komşu toplumlar arasında toprak paylaşımını, işbirliğini, hizmet değiştokuşunu ve dostlukları doğurduğunu hayal edebiliriz. Gruplararası daimi ittifakı ve kadın değiştokuşunu kurumsallaştıran kurallar sisteminin, dışarıdan evlenmenin ortaya çıkabilmesi ancak ekonomi öncesi mübadelelerin ve ittifakların halihazırda mevcut olduğu bu koşullar altında mümkün olabilmiştir. Fakat aynı zamanda dışarıdan evlenme, gruplararası bağların organik bağlara dönüşmesinde katolizör işlevi de görür. Dışarıdan evlenme sayesinde mal ve bilgi değiştokuşunun ve her türden anlaşmanın gelişeceği yeni bir bağlayıcı ve ekleyici sistemin iskeleti, modelidir. Şu halde, dışarıdan evlenme, sosyolojik açılımın ve iki veya daha çok sayıda toplumu birleştiren bağların örgütlenmesinde kilit rolde gözüküyor. Bundan böyle kapalı toplum birimi açık bir toplumsal sisteme dönüşecektir; açık sistemler arasında yapılanan üst sistem "kabile"ye, giderek açılan toplum da bir alt sistem veya "klan"a dönüşmeye meyleder.

Dışarıdan evlenmeyi ve ensest yasağını örgütsel bir zorunluluk olarak en sağlam şekilde vazedip açıklayan kişi Lévi-Strauss'tur. Strauss bunların toplumsal birlik ve bütünleşmedeki rolünü gayet iyi görmüştür: "Grubu grup olarak sürdürmenin tek yolu"dur bunlar (Lévi-Strauss, 1949, s. 349). Elbette bu toplumsal birlik, toplumsal karmaşıklığın ancak belli bir düzeyinden itibaren anlamlıdır. Ancak, dışarıdan evlenmeyi ve ensest yasağını aynı zamanda toplumsal sistemin fedaratif bir üst örgütlenmeye açılımı bağlamında da anlamak gerekir.[38]

Biyolojik-Antropolojik-Sosyal Değişim

Dışarıdan evlenme ayrıca, insanlığın biyolojik oluşumuna geniş kapsamlı bir değişim de getirir. Evlilik kaideleri ilkece her erkeğe dölleme hakkı tanırken (ki primatlarda çoğu erkek bu haktan mahrumdur), bireysel soy yapılarının çeşitliliğini artıran genetik bir karışımı destekler. Dışarıdan evlenme genetik karışımı nüfus yönünden genişletir, dolayısıyla da bireyler arasındaki farklılıkları artırır. Ama aynı zamanda grup içinde soy dallanmasını (*kladogenez*) engeller ve *sapiens'e değin yeni türler doğuran biyolojik evrim sürecini, etnik ve bireysel çeşitlenme süreci lehine durdurur*. Nitekim türeşik bir alfa erkeği için alabildiğine dişiyi ve bilhassa da kızlarını dölleyerek, iki kuşak içerisinde yeni bir biyolojik-toplumsal grup yaratacak şekilde soybaşı olma imkânı kalmamıştır. Başka deyişle, bireysel biyolojik mutasyon artık kapalı, küçük bir grup içinde gerçekleşmemekte, bu grup farklılığını kesinleştirememekte; bu farklılığı artırarak sonunda yeni bir tür ortaya çıkaracak başka mutasyonlar ortaya çıkamamaktadır.[39] Dışarıdan evlenme, küçük eski toplumların olamadığı kadar geniş yalıtık gruplar yaratır. Bu yalıtık gruplar kuşkusuz, genetik olarak birbirlerinden farklılaşacaktır ve büyük yayılma, *sapiens*'i ekolojik açıdan son derece çeşitli koşullara fırlatarak,

tarihöncesi bin yıllar boyunca ırkların ve eğer (Ruffié'nin) tabiri caizse ardından da etnik grupların farklılaşmasına yol açacaktır. Böylece dışarıdan evlenme etnik farklılaşmayı, bireysel tikelliklerin gelişimini desteklemiş ve bunu yaparken de insan türünün çok sayıda türler halinde parçalanmasını önlemiştir. Irkların ve etnik grupların farklılığına rağmen ve bu farklılıklar dolayımında, uçsuz bucaksız gezegene yayılmış insan türü eski toplum sayesinde birliğini muhafaza etmiştir.

Doğa/kültür ilişkisinin bu yeni diyalektiğine biyo-genetik, fenotipik (bireysel) ve sosyo-kültürel düzlemler arasındaki ilişkilerin tam bir yeniden örgütlenmesi eşlik eder. Toplum biyolojik üreme sürecine giderek daha çok müdahale eder ve bu süreç de artık tesadüfe veya bireylerarası katı egemenlik ilişkilerine göre işlemekten çıkıp yeni dayatmalara, bireyselliğin gelişmesine katkıda bulunacak yeni toplumsal itimlere maruz kalır. Bugün en arkaik ve en izole gruplarda, bireyler arasındaki fark istatistik açıdan gruplar, etnik gruplar ve ırklar arasındaki farklardan daha çoktur.

Cinsellik ve üreme alanında giderek sıkılaşan bir denetim işlerken aynı zamanda kültürlenen bu alan topluma örgütsel bir dil temin edecektir. Akrabalık artık sadece anne-çocuk, karı-koca, baba-çocuk, kardeşler arasındaki ilişki olmakla kalmayacak, birey/çift/aile/klan/kabile arasında bir bağ/ittifak sağlayacak örgütleyici bir kültürel kod haline gelecektir. Toplumun akrabalık yoluyla biyolojikleşmesi aynı zamanda biyolojik üreme ilişkisinin kültürleşmesidir. Toplum bu biyolojik üreme ilişkisini dönüştürüp aktararak biyolojik bir örgütlenme modelini kullanmış olur. Aslında yeni toplumsal örgütlenme artık, isim (kişi adının türediği aile adı) ve yasak (ensest yasağı) üzerinde temellenmektedir. Toplum artık sevilesi anaca bir özden gelen ve hakkaniyetli babaca bir yetkeyle güdülen bir kardeşlik olarak görecektir kendini. Aile toplumun miti olur ve birey ile toplum arasındaki ilişki artık çocuksu bir ilişki halini alır. Bu biyo-ailevi mit, klan içinde

en derinlere cemaat olma hissini kazırken, ortak bir atadan gelen diğer klanlar arasına hısımlık duygusunu yerleştirir. Ve eski toplumun aşılmasından sonra bu mit, kabileye, etnik gruba, "evlatlar"ından sevgi ve itaat bekleyen "Anavatan" ulusa dek genişleyip yayılır.

Böylece "Kutsal Aile" gerçek toplumun mitik cemaatsel çimentosu haline gelirken *aynı zamanda da akrabalık, mikro ve makro düzeydeki toplumsal yapılar arasında biyo-toplumsal-kültürel bir sıralanış gerçekleştirir*; yani karmaşıklaşan örgütsel halkaları birbirlerine raptederek bir arada tutar.

Demek ki eski toplum insangil toplumlarından çok daha karmaşıktır. Karmaşıklığın artışı dallanıp budaklanan, karmaşıklaşan, mikro ve makro düzeylerde eklemlenen ve yasadışı karanlık bir hayatı besleyen toplumsal örgütlenmenin karmaşıklaşması için geçerli değildir sadece. Karmaşıklığın artışı aynı zamanda biyolojik, sosyolojik ve bireysel alanlar arasında çok daha karmaşık yeni bir ilişkinin kurulması demektir; ve bu yeni ilişki insan toplumunu yeniden, derinlemesine örgütlemekle kalmaz, türün oluşumu üzerinde de etkiye sahiptir.

2

Kültür

Kültürün yaratıcı rolü eski toplumda örgütsel kuralların gelişimiyle birlikte, dilin karmaşıklaşması, teknik bilginin karmaşıklaşması ve çeşitlenmesiyle birlikte artar. Dil hususunda bütün veriler bizi çift eklemli bir sistem olarak dilin *sapiens*'in seleflerinde de var olduğunu inanmaya itiyor. Ancak, *sapiens*'le birlikte muhtemelen dil nihai bir niceliksel-niteliksel sıçrama gerçekleştirir ve bu, toplum içinde ve toplumlar arasında mikro (aile içi ve bireylerarası ilişkiler) ve makro düzeylerdeki iletişimlerin yoğunlaşması sayesinde mümkün olmuştur. Gerçekten de bilinen en az evrimleşmiş grupların dilleri modern dillerimize denk bir yapısal karmaşıklık gösterir.

Fakat eski kültürün özgün niteliği, insangiller döneminde ortaya çıkmış kültürün gelişiminden fazla bir şeydir: Bu nitelik, *sapiens*'te mitin ve büyünün ortaya çıkmasına bağlı olan yeni bir düşünsel çekirdeklenmedir.

Sosyo-kültürel Bütünleşme

Sanki mitler, ayin ve büyüler, tufeyli bir sarmaşık misali daha şimdiden fazlasıyla karmaşıklaşmış toplumsal yapı üze-

rinde muazzam biçimde yayılmış gibidir; fakat bu yayılma, bütün çatlaklara süzülen bir birleştirici zamk gibidir de aynı zamanda. Daha şimdiden *sapiens*'in beyni her şey için bir açıklama, gerekçelendirme üretiyor gibidir: Burada düzenleyici bir mantık, benzersiz bir yorumlama ustalığı, derin sezgiler, gelişigüzel fanteziler içinden çıkılmaz bir şekilde birbirine karışır. Ayrıca mit ve büyü şu "nevrotik" uzlaşmayı, yani bir yanda *sapiens*'in merakını/endişesini, içsel çelişkilerini ve diğer yanda dış dünyanın ve toplumun örgütsel gerçekliğini uyarlayan bir uzlaşmayı sağlıyor gibidir.

Gerçekten de arkaik mitolojiler, noolojik açıdan toplumu ve insanı dünyada bütünleştirir. Mitoloji ekosistemik evren ile antropolojik evren arasında benzeşmeli bağlantılar kurar ve antropolojik evren böylece kâh parçalı, kâh bütünsel biçimde makro kozmosun içine dahil olmuş bir mikro kozmos şeklinde görünür (Morin, 1971). Toplumsal uzay-zamanın örgütlenmesi kozmik uzay-zamanın kalıbına girer. Toplum dünyevi nizamı sürdürmek zorunda olduğu gibi dünyevi nizam da toplumsal hayatı desteklemelidir. Ritüeller ikisi arasında ahenk kurmanın teknikleridir. Böylece pratik eylem döngüsü kozmo-mitolojik bir döngü ile bütünleşir; tören ve şenlikler bu döngüyü belirginleştirirler, hem bütünle toplum arasında genel iletişimi hem de herkesin birbiriyle genel bütünleşmesini sağlarlar. Üstelik şenlikler, ketlenmiş dürtüleri açığa çıkarır, bozguncu güçleri katarsis yoluyla dışa atar, hatta geçici bir süreliğine bu güçlerin toplumsal düzeni ele geçirmelerine izin verir; böylece toplumsal karmaşıklık denetimin kontrollü gevşetilmesiyle yeniden üretici güçlere dönüştürdüğü düzensizlik eğilimlerinden dönemsel, ritmik biçimde istifade eder.

Toplumsal yenilenmenin mitolojik bağlamda dünyanın baştan yaratılması olarak tecrübe edilmesinin sebebi de budur zaten. Ve şenlik, *sapiens*'i yolundan bir süreliğine uzaklaştırmak bir yana *sapiens*'in müfrit ve vecdi doğasını ortaya çıkarır, ifade eder ve besler.

Mitler, ritüeller ve büyü aynı zamanda, pratik uygulamalara, işlevsel, yönlendirici, baskıcı faaliyetlere ve nihayet bireysel hayat çevrimine doğuştan ölüme değin eşlik ve rehberlik ederek, bütün bu eylemleri kuşatarak toplumun dahili bütünlüğünü olgunlaştırır. Büyüsel usuller teknik usulleri saf dışı etmek veya onlar tarafından saf dışı edilmek bir yana onları tamamlar ve koruma altına alır.

Büyü, ritüel ve mitler toplumun örgütsel kaidelerini kutsallaştırır ve böylelikle de erkek sınıfının egemenliğini aşkın bir meşruiyetle destekler. Erkek sınıfı da zaten büyüsel-dini kilit konumları işgal ederler, kadın ve çocukları ürküten ruhlarla iletişimin tekelini ellerinde tutarlar. Kadınlara gelince onlar da büyü yönünden hepten savunmasız değildirler: Erkek iktidarı kozmik nizamda olduğu kadar sosyo-antropolojik düzende de doğurgan kadınlık ilkesine saygı duymak ve onu onurlandırmak durumundadır; erkek iktidarı sadece örgütlenme, av yapma ve savaşma yeteneklerini ellerinde tutar. Fakat gençler söz konusu olduğunda büyüsel denetim azamidir ve intisap törenlerinde cereyan eder. İntisap törenleri yoluyla yetişkin erkek sınıfı ergenlerin biyolojik sürekliliğini iki sosyolojik safhaya ayırarak gençler sınıfının kurulmasını engelleyen bir kopuş yaratır ve yetişkin dünyasına giriş hakkı üzerinde mutlak bir denetim uygular. Bu işlem, ölüm ve yeniden doğum seremonisinde doruğa çıkan birtakım sınamalar ve işkenceler aracılığıyla yapılır ve sonunda erkek haline gelen çocuk yeni bir isim, yeni bir kişilik kazanır. Böylece sınıf iktidarı ruhların ve tanrıların devreye girdiği görkemli bir mitik-kozmolojik operasyonla kendini maskeler ve pekiştirir.

Başka yerlerde olduğu gibi burada da büyü, mit ve ritüeller getirdikleri yasaklarla ve emirlerle o derece içselleştirilmiştir, öyle bir itibara, ikna gücüne sahiptir ki, bastırma veya cezalandırmayı tali ve hatta bazen işlevsel kılarlar; böylece sistem hiçbir fiziksel dayatmaya, bedensel hiçbir zorlamaya başvurmaz.

Sosyo-kültürel Kimlik

Bireysel ve kolektif kimlik, primat toplumlarında olduğu gibi sadece belli bir gruba doğrudan aidiyette öne çıkmayıp bireyi gerçek ve mitik akrabalarına bağlayan ve kültüre özgül kimliğini kazandıran noolojik bağlarda da kendini gösterir. İsim bireysel kimliği sosyo-kültürel bir nesebe bağlar: Hem farklılığı, hem aidiyeti kurar: Kişi sadece kendisini doğuranların "oğlu" değil, bir atanın dölü, toplumun evladıdır. Mit, atalar kültünü, ataların hatırasını ve mevcudiyetini sürdürür ve böylece de kolektif-bireysel kimliğin devamlılığını sağlar. Bu ata, kök, soykütüğü temaları sembollerde, totemlerde, amblemlerde, takılarda, ritüellerde, seremonilerde, şenliklerde saplantılı biçimde tekrar tekrar ortaya çıkar.

Kaldı ki benzer bir örgütsel temele sahip olmakla birlikte soykütüksel ve kozmik mitleri, dilleri, ruhları, tanrıları, sembolleri, amblemleri, takıları, ritüelleri, büyüleri, kısacası noolojik nitelikleriyle birbirinden ayrılan toplumların karşı karşıya gelmesiyle toplumsal kimlik perçinlenir ve kuvvetlenir. Ve böylece kültürün noolojik alanı her bireyin ve her toplumun kimliğini, sadece suretiyle değil yabancı kültürle karşıtlığı üzerinden de tanımlar.

Kültürel Kod

Kültür iki boyutlu bir sermaye barındırır: Bir yanda, ilkece her topluma aktarılabilir bilişsel ve teknik sermaye –bilgi ve beceriler– ve diğer yanda, toplumun kökensel kimliğinin niteliklerini oluşturan ve tekil bir topluluğu kendi atalarına, kendi ölülerine, kendi geleneklerine referansla zenginleştiren özgül bir sermaye.

Bu iki boyut, bütünlüğü içinde, *sapiens* toplumunun üretici sistemini teşkil eder. Kaideler, normlar, yasaklar, yarı-programlar, stratejiler vasıtasıyla bu sistem, toplumun olgusal

varoluşunu toplumsal karmaşıklığı destekleyecek şekilde kontrol eder ve her bireyde kendini yeniden üreterek, kendi bekasını kuşaklar boyu sürdürür.

Her birey, eğitimini, yönelimini ve toplumsal varlığının gelişimini sağlayan *kültürel mirası,* doğduğu andan itibaren alımlamaya başlar. Kültürel miras sadece *genetik mirasın* üzerine oturmakla kalmayıp onunla bütünleşir de. Her bireysel ontogeneze katkıda bulunan ketleme ve uyarımları belirler ve insan fenotipindeki genetik açılımı uyarlar. Böylece her kültür erken *imprinting*'leri, tabuları, buyrukları, eğitim sistemi, beslenme rejimi, ameliyesinin gerektirdiği yetenekler, ekosistem ve toplum içindeki ve bireyler arasındaki davranış modelleri vasıtasıyla şu ya da bu yatkınlığın, psiko-duygulanımsal özelliğin fiiliyata geçmesini üstbelirler, destekler, ketler veya bastırır; beyinsel işleyiş bütünü üzerinde çokbiçimli baskılar oluşturur, hatta özel hormonal etkiler yaratır ve böylece şahsiyetin bütününü denetlenmek ve uyumlu bir şekilde örgütlemek üzere işe karışır.

Bu bağlamda "temel kişilik"i belirleyen "kültür modelleri"nden bahseden kültürcü kuramda haklılık payı vardır; ancak, bu hakikat payını diyalektikleştirmeli, görelileştirmeli ve bölgeselleştirmelidir. Nitekim kültürel miras, bir "ideal" şahsiyet modeli sunar ve istatiksel olarak buna uyan özelliklerin ortaya çıkmasını kolaylaştırır. Fakat genetik miras kendi payının azalmasına izin vermemekte ve direnç gösterebilmektedir; bu da kültürel miras ile genetik miras arasındaki kombinezonlardan çıkan sonuçların büyük çeşitlilik göstermesine neden olur. Bu yüzden daima sapkınlardan oluşan bir azınlık meydana gelir (ve bu azınlık, bastırıldığında veya bertaraf edildiğinde değil ama mazur görüldüğünde veya sayıldığında toplumsal karmaşıklığı zenginleştirir).

Gerçekten, genetik miras ve kültürel miras arasındaki kombinezon hem bütünleyici hem de rekabetçi ve uzlaşmaz bir şekilde işler ve böylece, toplumsal kişilik –"şahsiyet"– ile

öznel kişilik arasında az çok tutarlı bir ikiliği her bireye yerleştirerek yeni bir bireysel karmaşıklık yaratmaya meyleder. Ama kültürel "model" ve ideal karakter tipi de aynı anda bireysel çeşitliliği, bilhassa da bu çeşitliliğin toplumsal etkilerini indirgeme eğilimindedir ve bu manada karmaşıklaşma imkânlarını ketler.

Her durumda, genetik miras ile kültürel miras arasındaki etkileşim, eski toplumun gerçekleştirdiği biyo-psiko-sosyal bütünleşmeyi daha da karmaşıklaştırıp derinleştirir. Her kişilik biri biyolojik, biri kültürel olmak üzere iki üretici ilkenin eklemlenmesinin (ve elbette kişinin kendi tarihindeki tekil olayların tamamlayıcı, rekabetçi ve uzlaşmaz şekilde eklemlenmesinin) ürünüdür. Burada söz konusu olan, her iki ilkenin savunucularının doğru düzgün anlayamadığı bir kilit antropolojik olgudur. Kültürel antropoloji, yaşayan insanın kültürün döktüğü kalıptan çıkan bir mamul olmadığını daima görmezden gelme eğiliminde olmuş ve nihayet temelsiz bir "temel kişilik" düşüncesini temel edinmiştir. Keza biyoloji, kültürün genotip üzerinde seçmeci baskılar uygulayarak kalıtımsal mirasta aktif rol oynadığını ve fenotipin belirlenimine müdahale ettiğini uzun zamandır görmezden gelmektedir.

Aslında kültürel sistem genetik sistemin yerini almaz; bireyin belli bir toplumla bütünleşmesini sağlayarak kalıtım yoluyla geçeni tamamlayan ve toplumun devamını sağlayan şey kültürel mirastır. Yaratıcı bir sistem olan kültürel sistem, söylediğimiz gibi, bir toplumun kendi karmaşıklığını sürdürmesini sağlar, yani toplumun kendini sürekli yeniden üretmesini ve yeniden örgütlemesini temin eder. Toplumun kendi kendini sürekli yeniden üretmesi özellikle de kültürün az çok her bireyde *yeniden üretilmesini* belirleyen şeydir. Fakat sorunun düğüm noktasını görmüş bazı yazarların kâh toplumun kendini yeniden üretmesini (kendini yeniden örgütlemesini), kâh kültürün bireyde yeniden üretilmesini, toplumsal yeniden üretim olarak adlandırması hatalıdır. Buna karşın, örneğin bir

koloni ana toplumdan koptuğunda ve aynı kültürel sistem uyarınca özerk bir şekilde yapılandığında toplumsal yeniden üretimden bahsedilebilir. Bu toplumsal yeniden üretim süreci, eski toplumun ortak bir şecereden, yani insanlığın büyük göçünden itibaren çeşitlenmesini mümkün kılan süreçtir (bu konuya aşağıda yeniden değineceğiz).

Her şeyden önce yaratıcı bir sistem olarak kültürün, bir kültürel yarı-kod teşkil ettiğini, yani canlı varlıklar için genetik kod neyse onun bir tür sosyolojik muadilini ürettiği düşünülmelidir. "Kültürel kod", toplumsal sistemin özdeşliğini ve bütünlüğünü sürdürür, onun kendini sürdürmesini ve kendini değişmeden yeniden üretmesini sağlar, onu belirsizlikten, rastlantıdan, karmaşadan, düzensizlikten korur.

Bununla bilikte genetik kod, her ne kadar değişmezliğin sürdürücüsü olsa da kendini yeniden üretme ânında tesadüfi bozulmaların etkisiyle değişebilir. Kültürel kod sadece toplumun kendini yeniden üretmesi ânında (kolonilerin kurulması) değil, aynı zamanda süreğen kendini yeniden üreme süreci içinde de değişebilir ve bu elbette tesadüfi olayların etkisiyle olduğu kadar doğrudan doğruya toplumun olgusal deneyiminden kaynaklanan etkiler yüzünden de gerçekleşebilir. Bu olaylar doğal ekosistemin değişimlerinden kaynaklanabilir: Nitekim bunların toplumsal pratikler üzerinde yansımaları olacak, yeni âdetler, kaideler ve belki de yeni teknikler ve mitler doğuracaktır. Bu olayların kaynağı ayrıca komşu toplumlarla ilişkiler de olabilir: Böylece bir kültür, yabancı bir kültürden ödünç aldığı teknikleri, üretim ve tüketim malzemelerini, fikirleri vb. benimseyebilir. Son olarak bu olaylar bizatihi toplumun yaşayışından ileri gelebilir: Bireysel bir sapma yeni bir davranış kalıbı yerleştirebilir ve o da yaygınlaşıp âdete dönüşebilir; kültürel mirasa katılacak bir icat doğabilir.

Böylece eski toplum*un* temel örgütsel birliğini nasıl sürdürdüğünü ve eski toplum*ların* olağanüstü çeşitliliğini anlayabilecek duruma geliyoruz. Bütün gezegenin yüzeyine, türlü

türlü ekolojik meskenlere yayılan çeşitlenme, sayısız kültürel mesajın aktarımına karışan "gürültü"nün bu mesajları değiştirmesi ve bozması, teknik ve noolojik yenilikler kültürleri birbirinden türetmiş ve farklılaştırmıştır. Diller birbirlerine göre giderek daha anlaşılmaz duruma gelmiş; mitler, inanışlar, semboller çetrefil yollar tutturmuş, örgütlenme kaideleri bir yerde daha esnek, öbüründe daha katı olmuş, kişilik modelleri farklılaşmış, toplumlar birbirine o denli benzemez hale gelmişlerdir ki bir kültüre ait insan yabancı kültürden birine kıyasla kendini çoğu zaman farklı bir türden gibi hissetmiş, yabancıyı da ya tapılan bir tanrıya ya da dövülen bir hayvana dönüştürmüştür.

Ancak, birbirine benzemez şekilde serpilmiş olmalarına; bazısı zorunluluklar düzeyinde takılıp kalmış bazısı ise hayranlık verici açılımlar sergilemiş olmalarına rağmen eski toplumlar aynı örgütlenme temelini muhafaza etmişlerdir.

Aslında eski toplum, on binlerce yıl boyunca gezegen çapında olağanüstü bir istikrar göstermiş ve göreceğimiz gibi tarihli toplumlar, istisnai demografik ve ekolojik şartlarda doğmuştur. Eski toplum, istikrarını her şeyden önce noolojik-kültürel çekirdeklenmesi sayesinde koruyabilmiştir. Bu çekirdeklenme örgütsel temellerini *kutsallıkla* bezemiş, Vahyin ve Geleneğin yanılmaz Yetkesiyle sarmalamıştır; bu Yetkeyi rahatsız eden her tür musibet ölümcül bir ihlal olacaktır. Bir anlamda kültürün bu şekilde kutsallaştırılması, eski toplumu yeniden örgütlenmek zorunda bırakacak teknik, ideolojik ve sosyolojik ciddi sarsıntıları hemen her yerde engellemiştir. Başka bir anlamda mitler, ritüeller ve büyüler, fazlasıyla istikrarlı olan olağanüstü bir uzlaşının garantisi olmuşlardır: Bu uzlaşı sadece dış dünyanın belirsizliğiyle, yaşamla ve ölümle değil, aynı zamanda beyinsel aşırı karmaşıklık ve sosyo-kültürel karmaşıklıkla da sağlanan bir uzlaşıdır. Eski toplumun, sonraki çağlarda sökün edecek yıkıcı çılgınlıkları başarıyla denetlediğini ve ketlediğini düşünebiliriz.

Ancak, böylesine ayıklamacı bir başarıyı elde eden, bunu mümkün kılan erdemlere sahip toplumsal sistemin bütünüdür aynı zamanda. Ekolojik şartlara uyarlanabilirliği sayesinde kültürel aygıtın kutsallaşmış katılığına çok ciddi bir esneklik getiren de yine toplumsal sistemin bütünüdür. Coğrafi açıdan hareketli, nüfus açısından sınırlı olan eski toplum, soğuk kutup bölgelerinde ve tropikal ormanlarda, çöllerde ve bataklıklarda yaşamasına izin veren her koşula uyan bir örgütlenme inşa etmiştir. Duyularının keskinliği sayesinde ekosistemden gelen bütün mesajlara aşırı derecede duyarlı ve çokyönlü teknik el becerilerine yatkın, çeşit çeşit koşullara göre araç gerecini uyarlayabilecek hünere sahip bir birey türü geliştiren eski toplum, avlanmadan doğmuş olsa da artık avsız da yaşayabilecek, avı çeşitlendirebilecek, toplayıcılıkla, balıkçılıkla var olabilecek hale gelebilmiştir.

Mikro ve makro yapılar arasındaki içsel ilişkilerinde hayranlık verici bir eklemlenişi başarmış bu toplum, sınırlı nüfusa sahip toplumlar için belki de mümkün en karmaşık örgütlenmeyi gerçekleştirmiştir; ve bu karmaşıklık sayesinde her bireye çokyönlü yeteneklerini olgusal pratik düzeyinde tam olarak kullanma imkânı sağlamıştır.

Eski toplum hiyerarşik açıdan bir erkekler sınıfının egemenliği altındadır gerçi ama bu sınıfın her üyesi, madunlara, kadınlara ve ergenlere şahsi bağlarla bağlıdır. Bununla birlikte eski toplum ne yabancı bir sınıfın aşağılayıcı sömürüsüne ne de bir memur ya da polis devletinin tufeyli baskılarına maruz kalmıştır. *Demek ki eski toplum, derin içsel çelişkilerden, onu radikal biçimde dönüşüme itebilecek yıkıcı veya yaratıcı istikrarsızlıklardan habersizdir.*

Fiilen eski toplumlar önceki insangil toplumlarını ortadan kaldırmıştır ve kendi modeline uymayan her girişim de aynı şekilde sonunda bertaraf olmuştur. Eski toplumlar çabucak çoğalmış ve bütün yeryüzüne yayılmış – kâh birbirine benzer, kâh benzemez yabancı olarak... Bu toplumların çoğu, tarihli

toplumlar tarafından zaptedilip yıkılmasalar ve bizler tarafından nihai olarak yok edilmeselerdi, sonsuza kadar kendi hayatlarını sürdürebilirlerdi.

V

İNSANIN ÜÇÜNCÜ DOĞUMU: TARİHLİ TOPLUM

1

Leviathan

Bir anlamda avcı-toplayıcı eski toplum zaten bünyesinde kendini aşma potansiyelini barındırıyordu. Makro toplumsal açılım (dışarıdan evlenme, ittifaklar, mübadele) klanları daha karmaşık bir üst-sistemin alt sistemlerine dönüştürecek yolu açıyordu. Bu üst-sistem de başka yeni koşullar altında sırası geldiğinde bir alt sisteme dönüşecekti. Av, hayvancılığın yolunu açıyordu. Bitkiler, tohumlar ve yumrulara dair giderek ayrıntılanan bilgi birikimi ise tarımın yolunu. Ancak tekrarlayalım, hiçbir derin iç çelişki, hiçbir yaratıcı istikrarsızlık eski toplumu evrimleşmeye zorlayamamıştı.

Bitkilerin ve hayvanların ehlileştirilmesi tarihöncesi eski toplumlarda bazı yerlerde başlamış olabileceğini bile düşünüyoruz, fakat tarımcı veya hayvancı bir hayat tarzı olasılığı değerlendirilememiştir. Sebep öncelikle büyük bir nüfus yoğunluğunun, yani demografik baskının olmayışıdır; ikinci olarak da muhtemelen kadın icadı olan tarımın erkek sınıfını, toplumun bütününde bir yıkım ve yeniden yapılanmaya yol açacak genel bir altüst oluşa sürükleyecek oluşudur.

Tarihli toplumların hangi noktadan itibaren oluştuğunu canlandırabilmek için, kuşkusuz öncelikle (eski toplumun kendi yok oluşunu hazırlayan "selektif" başarısını) türün yeryüzüne demografik yayılımını ve müstesna verimlilikteki bölgelerde nüfusun yoğunlaştığını hayal etmemiz gerekiyor. Bu verimli bölgelerde otlayan kalabalık sürüler mevcuttu ve nehirlerin düzenli taşımı sayesinde bitkisel verimlilik yıllık olarak yinelenmekteydi. Dolayısıyla nüfus yoğunluğunun hızla sistemleşecek olan tarıma ve belki de büyük sürülerin yetiştirilmesinin yol açtığı müstesna ekosistemik koşulların varlığını farz etmemiz gerekiyor; artan nüfus yoğunluğunun kaynağı buradadır. Tarımcı nüfusların birbirlerine nispeten yakın köylere temelli yerleşmeleri ve daha geniş nüfuslu bir örgütlenmeyi bünyesine katan "kabile"nin dışaaçık bir alt sistem haline gelişidir sonuç. Erkeklerin silah kullanmayı bırakıp kendilerini sırf "kadın işlerine" vereceklerini düşünmek zor olduğundan, erkek, çoban ve çiftçiye dönüştükçe savaşın avın yerini alarak yeni toplumsal gelişimin aktif unsuru haline geldiğini varsaymak makuldür.

Bu yüzden yeni toplumsal oluşumu kavramak için birbiri içine geçen eşzamanlı süreçleri hayal etmek gerekir. Bir yanda ekonomik değişim koşulları, bir icatlar silsilesi teknolojiyi yenileyip toplumsal pratiklerin dönüşümünü hızlandırır. Öte yanda, gittikçe yoğunlaşan ve genişleyen nüfus koşulları altında gerçekleşen örgütsel bir dönüşü, geniş nüfusları kuşatan toplumsal bütünleri geliştirir. Bize göre bizatihi bu süreç, bir yandan ittifaklar ve mübadeleler yoluyla sosyolojik makro birimleri çatan bir uygulamayla öte yanda bağımlaştırıcı-egemen bir uygulamanın iç içe geçmesi sonucu olabilir ancak. Bu sonuncu uygulama toprak mücadelelerinin, köyler ve köylü gruplar arasındaki çekişmelerin meyvesi olabilir ama göçmen ve yağmacıların yahut haraççı ve fatih göçebelerin sıkıştırmalarıyla dışarıdan kaynaklanmış da olabilir. Tapınakların, pazarların, ambarların, atölyelerin,

liderlerin emniyetini, sığınmacıların güven içinde yerleşmelerini sağlayacak muhkem mevzilerin inşasına ve savunma amaçlı köylü ittifaklarına neden olan dış tehditler bu yolla birleşmeci eğilimleri hızlandırmış olabilirler. Böylece şehirler doğar. Fakat şehir aynı zamanda savaşçı bir kralın fethinin şahikası olarak da doğabilir: Bu durumda kral, bir yığın kırsal küçük topluluğu egemenliği altına aldıktan sonra kendi sarayını, tapınağı, garnizonu, zindanları inşa eder, ileride vergi halini alacak haracı toplar ve aynı zamanda devleti ve şehri de kurmuş olur. Bugünkü bilgimiz dahilinde başlangıç noktası bundan on bin yıl kadar öncesinde Aşağı Mezopotamya ve Ürdün arasındaki verimli vadilerdedir. Bu bölge buğday, arpa, burçak ekininin geliştiği ve nüfus yoğunluğu, işgücü, teknik, mübadele, federasyon, savaş ve fetih diyalektiğinin ilk tarihli toplumlara hayat verdiği coğrafyadır.

Şehir devletleri kurulur kurulmaz yönetim saray merkezinde, din ise tapınaklar etrafında serpilir, meslekler gelişir ve işgücünün uzmanlaşması atılım kazanır; şehir ve kırsal arasında bütünleyici bir ilişki örülür: Tarihli toplum doğmuştur. Mezopotamya'da neşvü nema bulacaktır. Tarımın ve tekniklerin Kadim Dünya merkezli hızlı yayılımı (ki Cavalli-Sforza'ya göre bu hız senede bir kilometredir) başka verimli havzalar etrafında, başka bereketli vadilerde yeniden bir kere daha tarihli toplumların oluşma koşullarını yaratır: Indus, Nil ve Sarı Nehir kıyılarında MÖ dört bin yılında, insangillerin iki ayağı üzerine kalkmasından birkaç milyon yıl sonra ve *sapiens*'in ortaya çıkışından on binlerce yıl sonra...

Böylece yeni bir toplumsal oluşumla sonuçlanacak örgütsel mutasyonlar zinciri gelişir. İnsanlığın üçüncü kez doğuşudur bu! Antropoloji açısından o kadar asli bir olaydır ki bu, önemini, evrim sürecinde tekhücrelilerden çokhücrelilere geçişle kıyaslayabiliriz. İlkel toplumların nüfusu birkaç düzineyle sınırlıydı; eski toplum yüzlerce insanı ilişkilendiriyordu. Tarihli toplumlarsa en aşağı binlerce, çoğu kez ise

milyonlarca insanı kuşatır ve şehirden imparatorluğa kadar uzanan bir yelpazede arz ettiği demografik farklılıklar, pire ile filin hücre sayıları arasındaki farkla kıyaslanabilir. Dolayısıyla eski toplumla kıyaslandığında hem bir üst-sistem hem de bir mega-sistem söz konusudur. Nitekim küçük bir toprak birimine dönüşen eski toplum Leviathan ile az çok bütünleşebilir, fakat kültürel kodu aşınmış, parçalanmış, bölük pörçük bir hale gelmiştir. Eski toplumun temel örgütsel ilkelerinin bir Yeni Örgütlenme yararına tahrip olması söz konusudur ve bu Yeni Örgütlenme heterojen toplumsal bütünleri kuşatmaktadır: Bu olağanüstü heterojenlik bölgesel (kırlar ve köyler, pastoral stepler, şehirler) ve sosyolojik (kastlar, sınıflar, etniler ve imparatorluklar söz konusu olduğunda milletler) niteliklidir ve devlet denilen merkezi bir karar alma ve denetim aygıtı tarafından birbirine bağlanmakta, denetlenmekte ve hâkimiyet altında tutulmaktadır. Noolojik bir aygıt da kendisine eşlik eder: devlet dini.

Merkezileştiren, inşa eden, bastıran devlet merkezi bir aygıt yoluyla karmaşıklığın örgütlenmesine yeni bir usul getirir. Bu karmaşıklık çokhücreli organizmaların gelişim ilkelerine benzer ilkelerle, hiyerarşiyle ve çalışmanın uzmanlaşmasıyla gelişecektir artık. Bütün veriler ilkel toplumun erkeklerin egemenliğiyle sınırlanmış, cemaatçilikle ve hatta eski toplumun üleşmeci komünizmiyle frenlenen hiyerarşik temelinin, siyasal ve ekonomik egemenlik temelinde aşırı biçimde geliştiği yönünde. Küçük şehirlerde kimi zaman açık ve gevşek, büyük imparatorluklarda genellikle katı ve amansız olan bu yeni hiyerarşi, seçkin muktedirleri ve egemen kastı ezici bir şekilde diğer sınıfların ve etnik grupların üzerine yerleştirecektir. Bu sınıf ve gruplar da çapul ve fetihlerin ganimeti ve kurbanları olan esirlerle beslenen, toplumsal piramidin en tabanındaki köleler alt sınıfının üzerinde yükselirler. Zor yoluyla işleyen hiyerarşi, genel bir örgütlenme ilkesine dönüşür ve devletin baskıcı ve dayatmacı karakterini daha da belirginleştirir.

Koşut olarak uzmanlaşma, sistem içindeki iletişimi artırarak toplumsal karmaşıklığı geliştirecektir. Uzmanlaşma toplumun sınıflar şeklinde farklılaşmasına katkıda bulunurken bir yandan da farklılaştırıcı hiyerarşinin kalıbına girer. Böylece icra ve karar faaliyetleri arasında, kol işi ve kafa işi arasında, mekanik ve sanat arasında köklü ayrımlar yerleşir. Bütün bu farklılıklarla birlikte kırsal hayat ile şehir hayatı arasındaki farklar da her bir mesleki-toplumsal grubun kimlik ve kültürüne yansır ve gündelik hayatta muazzam farklılıklar ortaya çıkartır.

Uzmanlaşma, toplumsal sistemlerin karmaşıklığını devasa biçimde ilerletecek, ürünleri, zenginlikleri, alışverişi, iletişimi katlayacak, her alanda yenilikleri teşvik edecektir. Uygarlıkların doğuşuna yol açacaktır. Noolojik uzmanlaşma –sanat ve düşün pratiklerindeki uzmanlaşma– estetik, felsefi ve bilimsel olağanüstü gelişmelere kaynaklık edecektir. Ancak, bireysel düzlemde uzmanlaşma, eski toplumun ürettiği çokişlevli ve çokyönlü insan türünde bir bozulmaya sebep olacaktır. Bu insan, doğanın bütün hallerini bilen, kendi aletini, silahını, evini, çocukları için oyuncaklar üreten, yeteneklerinden istifadede benzersiz bir incelik ve maharete erişmiş bir insan türüydü. Bu "tam tekmil" insan yerini, bilhassa da şehirlerde, yetenekleri sadece birkaç özel yeteneği öne çıkacak şekilde dumura uğramış bireye bırakır ve toplumsal karmaşıklığın uzmanlaşma yoluyla gelişmesinin bedelini, çoğu insan tartışmasız bir kişilik fakirleşmesiyle öder. Koşut olarak, hızla aşırı bir düzeye ulaşan yeni –köleden krala– toplumsal eşitsizlik, madun kitleler için bireysel yeteneklerini çok çok yetersiz şekilde kullanabildikleri bir ortam doğurur. Devletin baskıcı yetkesi, hiyerarşi, köleleştirme bu madum kitleler için dayatmaların eski topluma oranla kayda değer biçimde artması anlamına gelir; buna, muktedirlerin, maliklerin ve devletin korkunç asalaklığının toplumun bütünü üzerinde yarattığı etkileri de eklemek gerekir. İnsanın insana kulluğu tarihli

toplumların en büyük icatlarından biridir. Ve göreceğimiz gibi bu toplumun doğasından kaynaklanan savaşlar bundan böyle insanlığı kırıp geçirecektir.

Şu halde, karmaşıklığın bu yeni gelişimi, hiyerarşi ve uzmanlaşmadaki ilerlemenin doğurduğu gerilemeler, yozlaşmalar, dayatmalar pahasına gerçekleşir. Fakat bilhassa da şehirli uygarlıklarda ve örgütlenmelerde bu gelişme aynı zamanda aşırı karmaşıklığın itimiyle de gerçekleşir.

Büyük Şehir

Tarihli toplumların gelişimiyle birlikte büyük şehirler, metropoller de serpilir.

Metropol toplumsal karmaşıklığın meskenidir. Merkezileştirici aygıt, saray veya meclis, büyük tapınak, idare, muhafız alayı, polis hep burada konuşlanırlar. Emeğin uzmanlaşması, kast ve sınıfların katmanlaşması hep metropolde gelişir. Keza ticaretin, mübadelenin, zanaat ve endüstrinin geliştiği yerdir burasıdır. Yazı burada çıkar ve yayılır.

Bu genel karmaşıklaşma sürecinde, aşırı karmaşıklığın uğultusu duyulmaya başlar; dayatmalardaki gevşemenin örgütsel ve evrimsel yeteneklerdeki bir ilerlemeyle örtüştüğü fenomelerin ve durumların ortaya çıkması söz konusudur. Büyük şehir *sapiens*'in beynini şöyle böyle andıran ilk toplumsal örgütlenmedir. Nitekim büyük şehir çokmerkezli bir ortam, örgütsel komplekslerin, sistem için rastlantısal iletişimlerin keşmekeşidir. Şehirli uygarlığın ilerleyişi, sosyo-kültürel ritüellerin ve programların katı gerekirciliği toplumun geniş kesimlerinde, yerini ekonomik çıkarların, cinsel ve duygusal dürtülerin keyfi oyununa bırakarak çöker. Neredeyse Browncu bu hareketlerin statik gerekirciliği yerini mekanik gerekirciliğe bırakma eğilimindedir. Bireysel hareketlerin düzensizliğindeki bu belirgin açılım aşırı karmaşık fenomenlere yol açar; bu fenomenler de derhal kişisel,

fiziksel, eknomik, cinsel, entelektüel ve yerine göre de siyasal özgürlükler alanını kurarlar.

İşte, kimi küçük bir elite kimi ise özgür insanlar veya yurttaşlardan oluşan daha geniş bir kategoriye açık bu alanlar sayesindedir ki büyük şehirler yaratıcılığa, yeniliklere, yeni fikirlere, düşünceye ve bilime uygun bir ortam haline gelir. Yunan adalarında ve Atina'da baş gösteren yeni bir noolojik gelişim iki asır içinde, düşünceyi geleneğin ve dogmanın cenderesinden kurtararak bütün bir *homo sapiens* türünün beyninde uyuklamakta olan felsefeyi ortaya çıkartır. Bu "mucizeler"in zaman zaman vuku bulabildiği yerdir şehirler. Şehirlerin beyinsel evrim sürecinin yeni gelişimine uygun bir ekosistem teşkil etmeleri de bundandır.

Büyük şehir, insanlığın üçüncü doğuşuna has iki temel fenomenin sosyo-kültürel ekosistemi olmuştur: Bu iki fenomen özerk birey ve bilinçtir. Bireysellik kuşkusuz, tarihli toplumun bir icadı değil, tür-toplum-birey antropolojik üçlüsünün bir bileşenidir. Bireyin kişiliği, gelişmek için tarihli toplumu beklememiştir. Bu gelişim, gördüğümüz gibi insanlaşma sürecinde gerçekleşir ve eski toplumla birlikte karmaşıklaşır. Fakat eski toplum, az çok baskın bir kişilik tipi oluşturmakla birlikte bireysel çeşitliliklerin serpilmesini engellerken, büyük şehir bu açılıma izin verir. Tarihli topluma ve bilhassa da büyük şehirlere özgü olan olaya gelince bu olay: Kısmen sınırlı, az çok seçkin bir nüfus için bireyin nispi bir özerkliğe kavuşmasıdır. Bu özerklik, bireysel ve rastlantısal özgürlüklerin tanınmasıyla; *benliğin*, *benin* öne çıkartılmasını ve benmerkezciliği ve bencilliği varsayan veya doğuran her şeyi de beraberinde getiren psikolojik, duygusal, entelektüel karmaşıklıkların gelişimi ihtimaliyle mümkün olmuştur.

Benlik ile, *ben* ile birlikte beyinsel aşırı karmaşıklığın üst merkezi gelişir (beyin bizatihi zaten çokmerkezli antropolojik karmaşıklığın üst merkezidir). Bilinç, bilginin kendini tanımaya çalışması olgusudur; zihin faaliyetinin yine zihin faaliyetine

konu olması, kendilik ile şeyler arasındaki ilişkinin şeyleri ve kendiliği birlikte kuşatacak şekilde kavranmasıdır; öznenin kendini özne hissederek ve öyle olduğunu bilerek kendini nesne alması, zihin ile dünya, gerçek ile hayal arasındaki muğlaklık ve belirsizlik alanını sezip fark etmesi ve bu belirsizliği düşünce ve eylemde sorgulamasıdır. Keza burada da bilinç yeni bir fenomen değildir, ama uygarlığın olumsal oluşumuna dahli tarihli toplumla birliktedir: Bilinç artık, tarihli insanlığın kalkıştığı, gitgide belirleyici hale gelen doğru ve yanlış oyununda, önemi giderek artan bir rol oynamaya çabalar.

Öyleyse tarihli insanlığın giderek hareketlenen meskeni olarak şehir olağanüstü bir düzen, karmaşıklık, düzensizlik, icat ve "gürültü" mekânıdır. Demek ki tarihli toplum yeni bir bütünlüktür; devletin, şehrin, milletin, imparatorluğun, savaşın insanlık yazgısının yeni failleri haline geldiği bir bütünlük...

Şehirlerden imparatorluklara uzanan bir yelpaze içinde bu toplumlar sadece büyüklükleri, nüfuslarına göre değil, ayrıca çeşitli karmaşıklık ve aşırı karmaşıklık düzeylerinin kombinezonuna göre de farklı şekilde gelişmiş olabilirler. Bu karmaşıklık düzeyleri her bir toplumu ayrı ayrı nitelemekle kalmayıp her birinin gelişim serüvenini de belirleyecektir, zira göreceğimiz gibi istikrarsız kombinezonlar söz konusudur. Düşük karmaşıklık, askeri-hiyerarşik zorlamayla, toplumun kendini üretme sürecinin katı bir belirlenişiyle dışavurulacaktır. Uzmanlaşmadaki gelişimler giderek muğlaklaşan bir şekilde, karmaşıklıkta (ayrıcalıklı seçkinler lehine) toplumun genelinde bir artışa; giderek parçalı ve tekrara dayalı hale gelen işlere mahkûm bireyler düzeyindeyse karmaşıklıkta bir gerilemeye yol açacaktır.

Aşırı karmaşıklık liberal eğilimlere, düzen ve düzensizlik arasında olumsal bir oyuna kapı açacaktır. Buna karmaşıklık ötesini, yani zıtlıkların ve uzlaşmazlıkların, muhaliflerin ve uzlaşmazların fiziki imhasıyla yok edildiği acımasız tahakkümü de eklemeliyiz.

2

Tarih

Tarihli toplumlar istikrarsızdır ve tarihi oluşturan şey de dışsal ve içsel istikrarsızlık silsileleridir tam da.

Tarihli toplumlar aslında etnik gruplardan, sınıflardan (köken itibariyle etno-sınıflardan) heterojen kastlardan oluşan geniş öbeklerdir. Arkaik toplumlara kıyasla tarihli toplumlar zayıf entegre olmuş, gevşek tahkim edilmiş, bu yüzden de iktidarın aşırı otoriter karakterine rağmen veya tam da bu yüzden istikrarsızdırlar; aşırı otorite zayıf entegrasyonu uç noktada bir zorlamayla dengelemeye çalışır ve bu, heterojenliği daha da ağırlaştırmaktan başka bir şeye yaramaz.

Eski toplumda iktidar kendine özgü bir aygıta, devlete sahip değildi ve toplumsal otoriteyi elinde bulunduran erkek sınıfı, her erkeğin eş ve baba olması dolayısıyla toplumla son derece kaynaşmıştı. Gerçi karar otoritesi toplumdan topluma değişen biçimler arz ediyordu: Kararlar bazen istişareyle (erkekler veya ihtiyarlar meclisi), bazen bir şahıs tarafından (şef) alınabiliyor bazense ikisi birden geçerli olabiliyordu. Keza büyüsel ve sivil otorite kâh iki parçaya ayrılmış (büyücü ve şef), kâh aynı kişide toplanmış olabiliyordu. Son olarak oto-

rite ya kalıtsal olarak aktarılıyor, ya atamayla yahut seçimle ediniliyordu. İktidarla ilgili ani bir değişiklik, gerçekleşmişse, bizzat toplumun örgütlenmesini sorgulayamıyor ve iktidardaki değişikliklerin yarattığı toplumsal riskler zayıf oluyordu. Tarihli toplumlardaki azametli devlet aygıtı farklı, ayrışmış, kadiri mutlak bir kendiliktir artık ve toplumla ilişkileri belalı ve patlayıcı hale gelmiştir. Devlet bir yanda toplumsal yapının tamamının birlik ve denetimini sağlar ve bu anlamda "kamu menfaati"ni örgütler; öte yanda, doğası gereği aşırı büyümeye, daha fazla güç biriktirmeye meyleder ve toplumla ilişkisi sadece bir ortak yaşama ilişkisi değil, bir asalaklık ilişkisidir de.

Devlet aygıtı hem megalomaniye kapılabilir hem de hâkim sınıf veya kastın çıkarlarının aracı haline gelip muktedirlerin *ubris*'ine maşa olabilir. İktidarın kendisi bir alan haline gelmiştir: Aşırı değişkenlik (krallık; teokratik, despotik, danışmacı, aristokratik, demokratik vb. iktidar) gösteren bir alan olmakla kalmayıp aşırı istikrarsızlık da gösteren, siyasal hırslar ve toplumsal çatışmalar oyununa göre şekil değiştiren bir alan olmuştur. Böylece iktidar, düzenin uç noktada yoğunlaştığı bu bölge (devlet, yönetim, polis, ordu) aynı zamanda "gürültü"nün de doruğa ulaştığı bir bölgeye dönüşür. İktidar işte bu bölge içinde genel denetimi elinde tutar; fakat mükemmel antropolog William Shakespeare'in gösterdiği gibi *sapiens*'in deliliğinin, çılgınlığının, hayallerinin ve iştahasının mayalandığı ve zincirinden boşandığı bu bölge denetim altında değildir. İktidarın merkezindeki çatışmalar; krizleri, komploları, saray ihtilallerini, isyanları, iç savaşları tetikler; yabancı diyarlardan yardım istenir ve hatta ayaklanmalar çıkarılır ve tabii diğer yanda sosyal gerginlikler ve uzlaşmazlıklar, toplumdaki istikrarsızlıklar da iktidarı istikrarsızlaştırır ve bu da sırası geldiğinde toplumun istikrarsızlığına katkıda bulunur.

Etnik gruplar, etnik sınıflar, sınıflar, kastlar arasındaki ilişkiler bütünleyicilikten rekabete ve ordan da uzlaşmaz ilişkilere ve çatışmalara kolayca kayabilir. Bu anlamda sınıf savaşı her

ne kadar patlak verişi ani ve geçici olsa da daimi surette ve gizliden gizliye tarihli toplumları rahatsız eder.

Etnik çatışmalara, toplumsal çatışmalara siyasal çatışmalar karışır; biri diğerini karşılıklı olarak uyarır, tetikler. Bu çatışmalar kimi zaman iktidarın yeniden örgütlenmesiyle, kimileyin hatta tahakkümü kıran, sömürüyü yıkan bir toplumsal örgütlenmeyle sonuçlanır; ancak şimdiye dek bu örgütlenmelerin hiçbiri, tahakküm ve sömürünün başka bir şekilde yeniden üretilmesini engellemeyi başaramamıştır.

Son olarak birey ile kolektif örgütlenme ağı arasındaki ilişki istikrarsızlaşır. Toplumla daha az bütünleşen birey "egoist"leşir, toplumsal ödevlerini ihmal edebilir, onlara ihanet edebilir. Anormaller, sapkınlar, "hain"ler tarihli toplumlarda çoğalır. Bu denetimsiz ve istikrarsız iktidar alanında, bireyin olumsal edimi birdenbire can alıcı bir önem kazanabilir ve kolektif yazgıyı değiştirebilir. Kritik noktalarda ve kriz anlarında "bireyin tarihte oynadığı rol" buradan kaynaklanır. Bu rolün önemi kimi zaman –olaycı tarih yanlılarınca– abartılır kimi zamansa –olaysız tarih anlayışını savunanlarca– takdir edilmez, kimileri tesadüfün karmaşık süreçle bütünleşmesini görmezden gelir kimileriyse karmaşık sürecin kaçınılmaz olarak tesadüfleri barındırdığını anlamaz.

Kısacası eski toplumun aksine, tarihli toplumlarda kültür çokçekirdekli hale gelir. Gerçi devletin veya imparatorluğun dini, noolojik açıdan toplumun tamamını az çok bünyesine dahil etmeye çalışır ve kimi zaman bunu başarır; ve devlete ve hiyerarşik yapıya sıkıca bağlı olan devlet dini istikrarlaştırıcı bir rol oynar. Fakat yenilen, boyun eğen nüfuslar baskın kültürü kendi özgün kültürel kodları içerisinde henüz benimseyememiştir; galiplerin tanrısını kendi tanrıları belleyememiştir. Üstelik dinin içinde de kopuşlar, sapkınlıklar meydana gelir; tinsel iktidarla dünyevi iktidar arasında çatışmalar olur. Belli dönemlerde kendi hikâyelerinden aldıkları kuvvetle, antropolojik kurtuluş ihtiyacıyla beslenen tanrılar toplumdan topluma

göç edeler. Mitoloji ve ideolojiler sınırları katederler, kültürel kodlar parça parça şurada veya burada yeniden uyarlanır ve toplumsal karmaşıklığın üretici kaynağı olan kültürel değişmezlik sürekli bozulmaya uğrar. Parçalanmış açık hale gelen kültür, birçok küçük dala ayrılır. Mitoloji ve ideolojiler sınıflara göre farklılaşır; güneş ülkesini müjdeleyen muhalefet ve isyan mitleri ortaya çıkar. Bir gün, bazı şehirlerde, büyük bir imparatorluğun çevre bölgesinde felsefi düşünce dinin kalıplarını kırarak ortaya çıkar, kuşkuculuk bütün temelleri aşındırmaya başlar, bilim özerk hale gelir. Kültür çok değerli bir oyuna dahil olur ve dallarından bir tanesi, sadece istikrarsızlığın değil, yeniliklerin ve dönüşümlerin de kaynağı haline gelir.

Bütün bu iç istikrarsızlık koşullarına sayısız dış koşul da eklenir.

Öncelikle yoğun kırsal nüfusa ve yoğun şehirli nüfusa sahip toplumlar örgütsel karmaşıklıkları içinde ekosistemden özgürleşirlerken bir yandan da ekosistemin tesadüfi değişimlerine giderek daha bağımlı hale gelirler. İklim bozuklukları, kuraklık, seller açlığa, salgın hastalıklara, krizlere, savaşa yol açabilir. Başka toplumlarla mübadele bağımlılıklar yaratır, bu bağların kopuşu düzensizliğe yol açar. Dışarıdan gelen her tür yenilik kültürel kodla bütünleştiği andan itibaren bu kodu değiştirir.

Son olarak, savaş tarihli toplumları temellerinden sarsar, dönüştürür, büyütür, yıkar. *Nitekim savaş, tarihli toplumlarda görülen endemik bir fenomendir* (Bouthoul, 1948, 1971).

Ortak yaşam sadece alışverişi ve ittifakları değil, rekabeti ve düşmanlıkları da teşvik eder. Çiftçiler avcı-toplayıcıları sürer ve yok ederler. Göçebeler çiftçileri yağmalar ve haraca keserler. Göçmen halklar verimli topraklara ve zengin yerleşimlere akın ederler. Her devlet, komşu devletin hazinesine göz diker, ama o da aynı açgözlülükle kuşatılmıştır ve kendini ona karşı korur; herkesin herkesle savaşı başlar, herkes hem av, hem avcıdır. Savaş saldırganlık ve fetihten fazla bir şeydir;

"uygarlığın" denetiminin askıya alınması, yıkıcı güçlerin taşkın bir zincirden boşanışıdır. Sadece çıkar ve hırsların değil, aynı zamanda kutsal ve lanetli olanın, adil ve gerçek olanın karşı karşıya geldiği bu ölüm kalım oyununda, tanrılar ordularla birlikte savaştığında bu zincirden boşanma soykırıma kadar varacaktır.

Tarihin İkili Oyunu

Şu halde, tarihli toplumların istikrarsızlığı, düzensizliklerin, krizlerin, *ubris*'in fışkırmasına bağlıdır; bu fışkırma nadir ve tesadüfi değil, endemiktir. Bu istikrarsızlık bünyeseldir ve *sapiens*'in beynindeki *ubris*'i, krizleri, düzensizlikleri açığa çıkartır. Eski toplumun dizginleyip denetlediği delilik güçlerini serbest bırakır ve o günden bu yana da bu güçler üzerinde gerçek bir denetim kurulamamıştır.

Ancak evrimin, yani örgütlülüğün bozulmasının-yeniden örgütlenmesinin kaynakları bizatihi bu istikrarsızlıktadır; toparlarsak: Zayıf entegrasyon, toplumsal uzlaşmazlıklar, iktidardaki düzensizlikler, dışarıyla metabolik ilişkilerin artışı, savaşlar. Binlerce yıllık tarihöncesi dönemden sonra, tarihsel evrim birkaç yüz yıl içinde medeniyetleri kurmuş, sanatları ve teknikleri geliştirmiş, yeryüzünü altüst etmiştir.

Böylesi bir evrimde kuşkusuz sürekli, çizgisel, mekanik hiçbir yan yoktur. Olumsal, rastlantısal olan bu evrim bir belirsizlik ilkesinin güdümündedir ve bu ilke, evrimin sadece işleyişinde değil, karakterinde de gözükür; yani bir yanda düzensizliği de içine alan karmaşıklaşmanın mantığı, öte yanda kamaşıklaşma mantığını durmaksızın gerileten ve yıkan bir düzensizlik vardır ve bu ikisinin uzlaşmaz birliği söz konusudur.

Karmaşıklaşma mantığı, düzensizliği bir anlamda kesinkes gerektirdiği için, tarihe bakıldığında onda belli bir düzensizliği de içeren tek bir karmaşıklaşma süreci görülür ve düzensizlik

de bu tarihin kaçınılmaz başarısızlıklarıdır olsa olsa. En azından insanı teskin eden tarihsel ilerleme ideolojisi bu şekildedir. Fakat aslında süreç sürekli olarak kırılır, parçalanır, dağılır. Kölecilik ve derebeycilik hastalıklarının azması, baskıcı despotizmlerin geri dönüşü, katı hiyerarşilerin kayboldukları halde yeniden kurulmaları gibi olgular bize örgütsel gerilemelerin nüksettiğini gösteriyor. Savaş temel sorunların karmaşıklığa uygun şekilde çözülmesindeki beceriksizliğe işaret eder. Üstelik tarih onulmaz felaketlerin art arda gelişidir. Heykeller yıkılır, kütüphaneler yakılır, şehirler yerle yeksan eylenir, halklar yok edilir, uygarlıklar canıyla malıyla imha edilir.

Ama aksi yönden, tarihi gürültüye ve hiddete de indirgeyemeyiz. Felaketler arasında karmaşıklaşma mantığı yalpalar, duraklar, hızlanır, düşüşe geçer, geriler, gelişir ve koparak, dağılarak, yeniden doğarak, yeniden başlayarak sürer gider. Gürültü ve hiddet pek çok noktada karmaşıklaşma sürecini kesintiye uğratır, fakat bu süreç, gürültünün ve hiddetin yok edemediği şeyleri tamir edebilir. Böylece bir uygarlığın, barbar istilasıyla yıkımını mağlupların kültürel hazinesinin bir kısmının yeni kültüre entegrasyonu izler. Bu yeni kültür de aynı serüveni yaşayacaktır. Yok edilmiş bir kültür geride işgalcilerin başka yerlere taşıyacağı "mesaj" artıkları, polenler bırakacaktır. Bir kültür ölür ama ona has kodların parçaları barbar toplumun kültürel kodları içine bir virüs gibi sızabilir ve orada hayatta kalabilir, sonunda da bir başka kültürün şekillenmesine katkıda bulunabilir. Tarihin yıkıcı anaforu, unufak olmuş kültürleri rüzgârıyla süpürürken bu kültürlerin tohumlarını da saçar etrafa.

Şu halde tarih, tam manasıyla ikili bir oyun oynar: *Demens*'in kargaşa yaratan yıkımı kadar *sapiens*'in yaratıcı ve örgütleyici yeteneklerinin de serpilip geliştiği, yıkım ve karmaşıklık arasında sahnelenen bir oyundur bu; bir taraf diğerini ezip geçer, öbürüyse kendini yeniden yaratmak için diğerinin yıkıcı güçlerinden faydalanır. Bu ikili oyun,

karmaşıklık ve aşırı karmaşıklık arasındaki yatışmaz oyunu *hem besler, hem bozar*. Nitekim aşırı karmaşıklık odakları, gelişmek için halihazırda ileri derecede karmaşık olan örgütlenmelere ihtiyaç duyar; yani özgürlüğün veya düzensizliğin artışını gereksinir. Gelgelelim bu düzensizlik de ya *ubris*'in zincirlerinden boşanmasını kolaylaştırır ya da ters tepme yoluyla dayatmaya "tepkisel" geri dönüşü tetikleyebilir. Bu tepkisel dönüş karmaşıklığın en alt biçimlerini geri getirir. Aynı zamanda aşırı karmaşıklık odakları, dış düşmanlar için zayıflık noktalarıdır ve savaş bu odakları ya yıkıma ya da askerileşmiş örgüt düzenine gerilemeye sürükler. Keza ani parlamalar, geçici nemalar olan aşırı karmaşıklık anları, tarihin cezbeye geldiği anlardır. Bu yükselişi hiyerarşideki ve dayatmalardaki ağırlaşma, yani düşük karmaşıklık takip eder.

Tarihin ikili oyunu demek ki üç aktörlü bir oyundur: Düzensizliğin çift yönlülüğü, düşük karmaşıklık ve aşırı karmaşıklık arasındaki bu oyun muhtelif kombinezonları, geniş bir ara yelpazeyi içerir. Bu üç aktörden hiçbiri şimdiye dek kesin zaferi elde etmedi ve her birinin de kazanmaya yakın göründüğü bir çağda yaşıyoruz.

Başka Bir Tarih

Tarih başlayalı birkaç bin yıl oldu. Bugünkü tahminlerimize göre insangillerin yeryüzünde ortaya çıktığı tarihten bu yana geçen zamanı düşünecek olursak; *sapiens* bu sürenin % 2 ila % 5'lik, tarihli toplum ise % 0,5'lik diliminde ortaya çıkmıştır. Halbuki bu kısa dönemde ortaya çıkan yaratıcılığa ve de yıkıcılığa bakıp da ürpermemek mümkün değildir. Fakat aynı zamanda tarihin evrimin kısa bir ânı olduğunu görüp tarih ötesi bir evrim imkânını hayal edebiliriz; yani kuşkusuz, düzensizlik ve belirsizliğin, gürültünün eksik olmadığı fakat hiddete yer bırakmayacak şekilde gerçekleşebilecek bir evrim tahayyül edilebilir.

Böyle bir evrim hayali tarihli toplumlardan başka bir toplum biçimini gerektirecektir. Halbuki gördüğümüz gibi tarih, insanlığın kaderine çözülmez bağlarla bağlı olmadığı gibi, tarihli toplum da bize göre ilkel toplumdan ve eski toplumdan sonra üçüncü sırada gelen bir fenomendir. Demek ki dördüncü bir toplum biçimini, yani insanlığın dördüncü kere doğuşunu düşünmek saçma değildir.

Ve eğer bakışımızı bugüne, zamanımızdaki buhrana çevirirsek: Bu denli kapsamlı, derin, evrensel yokoluş ihtimaline gebe olan, yaygınlaşmış dayatmalarla, yeni yaratıcılıklarla bu denli dolu olan yaşadığımız buhrana bakıp artık aşırı karmaşık bir toplum sorunuyla karşı karşıya olup olmadığımız merak edilebilir.

Bu akıl almaz bir şey değil, nitekim yeryüzünde, üç milyar ayrı örneği olan, pratik açıdan sınırsız üretim imkânına sahip, her biri on milyar nüfuslu aşırı karmaşık bir sistem mevcuttur: Bu sistem, *homo sapiens*'in beynidir. Yine biliyoruz ki bu sistem, kargaşanın ve deliliğin sınırlarında işlemesine rağmen zorunlu olarak çılgınlığın tahakkümü altında değildir.

Üstelik bu açıdan, insan beyninin imkânlarının henüz tamamıyla işletilmediğini, yeteneklerinin –yaratıcılık ve bilince dair yeteneklerinin– fiiliyata geçmesi ve gelişmesi için, kendisi de yeterince karmaşık olan sosyo-kültürel bir ortama ihiyacı olduğunu ve bu sosyo-kültürel karmaşıklığın bizzat insan beyninin yavaş oluşan, ancak devasa bir yaratısı olduğunu görebildik. Başka deyişle beynin aşırı karmaşıklığındaki yeni gelişmeler, yeni sosyo-kültürel gelişmelere, bizim inancımıza göre bir üst topluma ihtiyaç duyuyor.

Biliyoruz ki tarihli toplumlar mutlu zamanlarda, bazı ayrıcalıklı sahalarda aşırı karmaşıklığı üretebilmektedir. Sorun şudur: Aşırı karmaşık bir toplum mümkün müdür?

Aşırı karmaşıklığın müjdecisi mitler iki asırdan bu yana tarih sahnesinde boy gösterdi: Demokrasi, sosyalizm, komünizm, anarşizm hep aynı ideal sistemin farklı veçheleridir:

Dayatmaya değil, dahili iletişime dayanan; tek merkezli değil, çokmerkezli olan, herkesin yaratıcı katılımından beslenen, hiyerarşi düzeyi düşük, örgütleyici, icatçı, evrimsel imkânlarını, zorlamaları azaltarak artıran bir sistem...

Bugün bu sistem bize hem olanaklı, hem olanaksız görünüyor. Olanaksız, çünkü örneğin egemen bir sınıfı veya mütehakkim bir imparatorluğu, bizatihi tahakkümü üreten sisteme dokunmadan ortadan kaldıracak bir devrim veya reform değildir söz konusu olan. Bu sistem fazlasıyla derine kök salmıştır ve onu kökünden sökmek için çağdaş kapitalist, devletçi veya sözde sosyalist dışavurumlarını ortadan kaldırmanın yeterli olacağını düşünmek safdilliktir. Toplumumuz bünyesinde derin primatik kökleri barındırır; tıpkı sürüngen beyninden eskisefalin devralınması gibi ilkel toplumdan miras aldığı bir ilkel yapıyı, arkaik toplumdan miras kalmış bir eski yapıyı ve nihayet Leviathan'ı bünyesinde barındırır. İdeal sistem olanaksız geliyor, çünkü tarihli toplum hiçbir yerde çöküş yolunda değil, ırksal ve etnik özgürleşmeler açısından hem ölümcül hem de kaçınılmaz ve zorlunlu olan bir şekilde kendini yeniden üretiyor; büyük imparatorluklarsa gitgide azmanlaşan bir iktidarı biriktiriyorlar. Olanaksız geliyor çünkü, bugünün büyük dayatması, kendini o büyük özgürleşmenin hayranlık verici kisveleri altında takdim ediyor; ve en azından iktidar tarafından ele geçirilip derhal ezici hale gelmediği durumlarda hileleri neredeyse alt edilemezdir. Olanaksız, çünkü aşırı karmaşıklığa yöneliş, tarihin muammasını çözdüğünü ve tarihsel oluşun bilincine sahip olduğunu iddia eden yanılmaz büyük doktrinlerin yolundan sapmıştır. Son olarak bu sistem olanaksız gelir, çünkü ihtiyaç duyulan devrim, bu terimle anlaşılan şeylerin fazlasıyla ötesindedir: Söz konusu olan hem "yaşantıyı değiştirmek", "dünyayı dönüştürmek", bireyde devrim gerçekleştirmek hem de insanlığı birleştirmek, şahıslararası ilişkiyi dünya düzenine eklemleyen bir üst-mikro-mega-toplumu gerçekleştirmektir. Ama aynı zamanda bu

olanak açık gibi de geliyor. Muhtelif biçimler içinde bir aşma ihtiyacı her yerde mevcut, yeni bir bilinç gelişimi mümkün ve biliyoruz ki kendi kendini örgütleme dehası en olağanüstü eserleri üretmeye ehil. Düzensizliğin, buhranın gerileme riski barındırırken aynı zamanda ilerlemenin koşullarını yarattığını da biliyoruz.

Eski toplumdan tarihli topluma geçişin, bu büyük dönüşümün öncesinde tahayyül edilemez olduğunu ve sonrasında bile onu kavramakta zorlandığımızı biliyoruz. En şaşırtıcı mucizelerden birinin gerçekleşmiş olduğunu biliyoruz. Bu mucize üç milyar yıl öncesine uzanıyor. Bir milyar yıl boyunca, şimdi geriye bakınca canlılık öncesi diyebileceğimiz bir dönem söz konusuydu: Termodinamik düzensizliğin ve rastlantısal çarpışmaların güdümündeki makro moleküllerin, anlık kıvılcımlanmalar içerisinde birleşip yapılandığı balçıktan bir "çorba" demlenirken, bu çarpışmalar, kargaşalar, kıvılcımlar içinde ve onlar vasıtasıyla, benzersiz bir fenomen haline gelecek bir bütün, örgütlü ve bütünsel bir birlik, yani hücre husule geldi.. Belki çok sayıda ucube bir süreliğine dünyaya gelmiş, yok olup gitmiştir. Nitekim sadece sürekli kendi kendini üretmekle kalmayıp kendini yeniden üreterek çoğalabilen bir sistem ancak bütün canlı sistemlerin malzemesini teşkil eden bu olağanüstü örgütlenmeyi geliştirip sürdürebilirdi. Bugün bizim de toplum öncesi bir çağda bulunduğumuzu ve tarihli toplumların hayata tutunabilen sistemler değil de olumsal biçimde ortaya çıkmış ucube taslaklar olduğunu düşünemez miyiz? Tarihi, canlılık öncesi dönemin toplumsal izdüşümü gibi, bir denemeler ve yanılmalar periyodu olarak kavrayamaz mıyız?

Homo sapiens henüz gün yüzü görmemiş aşırı karmaşık bir toplumun genetik ve beyinsel vaadini, imkânını taşıyor. Bu toplum gün yüzü görmemiştir ama ona duyulan ihtiyaç kendini belli ediyor ve biz de işe bu manada insanlığın dördüncü doğuşunu umabilir, çağırabiliriz.

VI

İNSANIN YARIMADALIĞI

İnsanların doğa karşısında sınırlanmış davranışları onların kendi aralarındaki sınırlanmış davranışlarını koşullar.

Karl Marx, *Alman İdeolojisi*

Çok aşikâr olan ilginç de değildir.

Soljenitsin

Bugün ölmekte olan insan kavramı değil, tabiattan ve kendi doğasından koparılmış, yalıtılmış bir insan kavramıdır; son bulması gereken şey, kendi akılcılığının şatafatlı imgesine hayran kalan insanın kendini putlaştırmasıdır.

Doğal dünyanın üzerinde sihirli kilim misali uçuşan dar bir psiko-kültürel şeride sıkışmış bir antropoloji için ölüm çanları çalıyor. Konusu başka her türlü konudan daha karmaşık olduğu halde karmaşıklığa duyarlı olmayan ve daha az karmaşık nesnelerle uğraştığı halde daha karmaşık bilgi prensiplerine dayanan biyolojiyle en küçük bir yakınlaşmadan korkan bir antropoloji için ölüm çanları çalmakta.

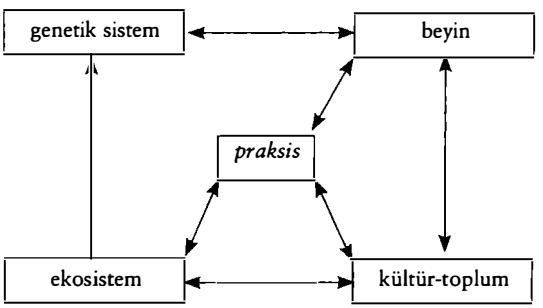
Çanlar insanı basitleştiren, parçalı ve içekapalı bir kuram için çalıyor. Açık, çokboyutlu ve karmaşık bir kuramın zamanı başlıyor.

Temel antropoloji, insanı kâh hayvan ötesi (antropolojinin amentüsü) kâh salt hayvani (yeni popüler biyolojik amentü) bir varlık haline getiren bütün tanımları reddetmelidir; insanı diğer canlılardan ayırmak için yaşayan bir varlık olarak tanımalı, varlıkbilimsel doğa/kültür ayrımını aşmalıdır. Ne pan-biyolojizm ne de pan-kültürcülük, daha zengin bir hakikatin peşinde koşmalı. İnsan biyolojisine ve insan kültürüne daha büyük bir rol tanıyan bir hakikat olmalıdır bu; nitekim bu rol, *kültürün ve biyolojinin karşılıklı ilişkilerinde oynadıkları roldür.*

Ancak, bu ikili rolü derinlemesine kavramak istiyorsak, iki disiplinin alt alta toplanmasıyla kısıtlanmamayı, sahiden açık, çokboyutlu ve karmaşık bir teoriyi istiyorsak o zaman temelleri, özörgütlenme ve karmaşıklık mantığında aramalıyız. Bizim dört yıldır sürdürmeye çalıştığımız bu arayış için, okuduğunuz bu deneme sadece bir ön taslaktır ve başka bir eserde kendi kendini örgütleyen açık sistemlere dair bir kuramın ilkelerini dile getirmeye çalışacağız; antropolojik karmaşıklığı ve aşırı karmaşıklığı yerli yerine o eserde oturtabileceğiz (*La Méthode*, c. I ve II).

Antropolojik Bütünlük

Gelgelelim bütünleyici, rakip ve uzlaşmaz dört sistem kutubu arasındaki etkileşimler, örtüşmeler ve fenomenal faaliyet (*praxis*) dahilinde antropolojinin özgün sahasını bu eserde de oluşturabildik. Bu dört sistem şunlardı: Genetik sistem (genetik kod, genotip), beyin (fenotipik merkez), (bizatihi fenomenal-üretici bir sistem olarak düşündüğümüz) sosyo-kültürel sistem, (yerel ekolojik mesken olma ve global çevre olma niteliğiyle) ekosistem.

Yakın tarihe kadar antropoloji sadece genetik sistemi ve ekosistemi değil, aynı zamanda beyni de kendi sahası içinde görmüyordu. Halbuki bütün bu sistemler, bütünü birlikte

örgütleyen, birlikte yaratan ve birlikte denetleyen sistemlerdir. Ekosistem genetik kodu "kontrol" eder; (karmaşık doğal entegrasyonun bir veçhesi addettiğimiz "doğal seçilim") beyni ve toplumu birlikte örgütler ve denetler. Genetik sistem beyni üretir ve denetler; beyni, toplumu ve kültürel karmaşıklığın gelişimini belirler. Sosyo-kültürel sistem, beynin eğilim ve yeteneklerini fiiliyata geçirir, ekosistemi dönüştürür ve hatta doğal seçilimde ve genetik evrimde kendine düşen rolü oynar.

İnsanlaşma süreci veya antropoid sisteminin bir insan sistemine dönüşmesi, bizi bütün bu etkileşimlerin kurucu işlevleri hakkında aydınlattı. Örneğin ekosistem bu evrimin sadece dekoru değil, aynı zamanda gerçek bir faili olmuştur. Küçük bir ısı değişiminin etkisiyle ekosistemin örgütlülüğündeki muazzam bozulma ve yeniden yapılanmalar, yeryüzünün şeklini değiştirerek ormandan mahrum kalan antropoidleri etkilemiştir: Nemli ortamdan kuru ortama (tropikal ormandan savana) ve ardından sıcaktan soğuğa (buzlanmalar) ve sonra yine kuru ortamdan nemli ortama (steplerden verimli vadilere) geçiş *praksis*'i değiştirmiş ve iki ayak üzerine doğrulmadan tarihli toplumun kurulmasına değin bütün bir insanlaşma sürecini motive etmiştir. Tarihli toplumlarla birlikte ekosistem, insanlaşma sürecinde oynamış olduğu görkemli ve belirleyici rolü kaybetti. Kültürün gelişmesi insana en muhtelif ortamlara uyum sağlama ve bu ortamları kendine uydurma imkânı verdi; dışarıdaki ekolojik meskenlere gidip kendisi için gereken kaynakları kullanmasını mümkün kıldı. Böylece insanlık gitgide doğanın efendisi olduğuna ve doğadan özgürleştiğine inandı.

Tarihli toplumlar yakın çevrenin dayatmalarını aşmışa benzer fakat pek çok açıdan çevreye bağımlıdır: Hayatta kalabilmek için beslenme kaynaklarına, hammaddeye ve muhtelif ürünlere, başka ekosistemlere muhtaçtırlar ve daha önce söylediğimiz gibi söz konusu olan, bağımlılık ve bağımsızlığın korelatif artışı, yani ekosistem ile uygarlık arasındaki bir karşılıklı bağımlılıktır (Morin, 1972). Bu yüzden ekosistemoloji olmaksızın antropolojiyi düşünemeyiz (Wilden, 1972).[40]

Keza genetik-kültür etkileşimini de görmezden gelemeyiz artık. Kültürün oluşumunu anlamak açısından beynin biyolojik gelişimi nasıl vazgeçilmezse beynin *homo sapiens*'e kadarki biyolojik gelişimini kavramak için de kültürün gelişimi vazgeçilmez bir unsurdur Üstelik *homo sapiens*'ten itibaren genetik evrim dışarıdan evlilik sebebiyle frenlenmiş ve dönüşüm geçirmiştir ve tarihli toplumların çok çeşitli nüfuslarının karışımı bu durumu daha da kuvvetlendirecektir. Bu yüzden türün dünyaya dağılımına ancak tali genetik dönüşümler eşlik eder, evrensel ana çizgi, *sapiens* beyninin aşırı karmaşık yapısına dokunulmadan kalır. Etnik farklılıklar, genetik-kültürel farklılıklardır ve bu noktada kültür sadece bazı genotipleri seçmek suretiyle değil, aynı zamanda fenotiplerin şekillenmesine katkıda bulunarak da müdahil olur. Son olarak kültür, kendi kalıtını biyolojik kalıtla birleştirerek işbirliği yapar; ki bu, bireyden bireye tikel farklılıkların açılımını kimi kez ketleyen kimi kezse teşvik eden bir işbirliğidir.

Sadece eski toplumu değil, daha sonraki bütün gelişmeleri de göz önüne aldığımızda temel fenomen, tinsellik mucizesiyle doğanın kültür içinde erimesi değil, bu ikisinin giderek incelikli ve karmaşık biçimde birbirlerine entegre olmalıdır.

Şu halde, taslağını çıkardığımız bu çokkutuplu şema sadece insanlaşma sürecini değil, insana dair olan her şeyi de anlamada kullanılabilir. Bu tümel önermenin bir anlamı da insan davranışlarının (*praksis* üzerindeki) her biriminin hem genetik, hem beyinsel, hem toplumsal, hem kültürel hem de ekosistemik olmasıdır. Keza bu önerme, insan biliminin temelinin çokmerkezli olması manasına gelir: İnsan sadece genetik veya sadece kültürel olabilecek tekil bir öze sahip değildir. İnsan, neredeyse jeolojik biçimde biyolojik katmanın üstüne binmiş bir kültürel katmandan oluşmaz; insanın doğası, bu çokmerkezlilik içinde ve onun dolayımında gerçekleşen etkileşimlerde, karşılıklı ilişkilerde ve eklemlenmelerdedir.

Üstelik çıkardığımız bu şema bir başka çokmerkezliliği daha içerir; o da tür, toplum ve bireyden oluşan ve iyi bilinen bir çokmerkezliliktir. Bu üç terim birbirinden ayrılabilmiş, tür biyolojiye, birey psikolojiye, toplum sosyolojiye havale edilmiş ve insanın asıl gerçekliğinin kâh türe özgü, kâh bireysel, kâh toplumsal olduğu ileri sürülebilmiştir.

Halbuki şunu iyi anlamak gerekir ki, insan gerçekliği sadece bu üç terimde de değil, bunların karşılıklı ilişkilerindedir. Keza bu ilişkilerin sadece bütünleyici ve uzlaşmaz olmayıp aynı zamanda *belirsiz* olduklarını da anlamak gerekir.

Hatta bütün canlı varlıklar için, birey ile tür arasındaki ilişki aksiyomatik bir bilinmeyene sahiptir. Hayatın özü nerededir? Genlerde (DNA) mi, zaman içinde kendini idame ettiren yeniden üretim sisteminde (türde) mi, yoksa proteinde, yani bireyin metabolik faaliyetinde mi? Olgusal hayatın değişken ve kalımsız evreninde mi, yoksa genetik ilkenin değişmez ve sabit evreninde mi? Yaşamın "rüyası" (Jacob, 1970) kendi kendini yeniden üretmek –hayatta kalmak– midir, yoksa değişerek sürmek, yani hayattan "nasiplenmek" midir? Hayatta kalmak için mi yaşanır, yaşamak için mi hayatta kalınır? "Gerçek", zamanı kateden şeyde midir, yoksa zaman içinde kendini tüketende mi? Biçimde mi, yoksa somut olanda mı? Gelgelelim bu sorunun cevabı olamaz, çünkü hayatta kalmak ve yaşamak, hayattan nasiplenmek ve hayatı idame ettirmek, metabolizma ve üreme, olgusal ve genetik sırasıyla birbirlerinin amacı ve aracıdır; ve karmaşıklık muammasını sarıp sarmalayan bu karara bağlanamaz muğlaklığı, hiçbir şey aşabilmez.

İnsan söz konusu olduğunda muğlaklık üç boyutludur: İnsanın "ereği"nin, "gerçeği"nin, "öz"ünün türde mi, toplumda mı, yoksa bireyde mi olduğunu bilmiyoruz; toplum ve tür mü bireyin hizmetinde, birey ve toplum mu türün hizmetinde, yoksa tür ve birey mi toplumun hizmetinde bilmiyoruz. Bunun anlamı, ilk veya nihai gerçeği, ereği, türü, toplumu ve bireyi

hiyerarşik terimlerle koyamayacak oluşumuzdur. Bütün bu unsurları tek tek birbirlerinin ereği ve aracı olarak görmek ve bu ilişkiyi hem bütünleyici, hem rekabetçi, hem uzlaşmaz ve hem de *süreksiz* olarak düşünmek gerekir. Artık, tür –genetik sistem– ve toplum arasında doğrudan değil, *sapiens*'in beyni tarafından dolayımlanan bir iletişim söz konusudur; artık mevzu, ölüm bilincinin ağırlaştırıp aydınlattığı birey ve tür arasındaki trajik kopukluktur. Ve işte insan belirsiz karmaşıklık oyununu, bu noktadan kalkarak doruk noktasına taşır.

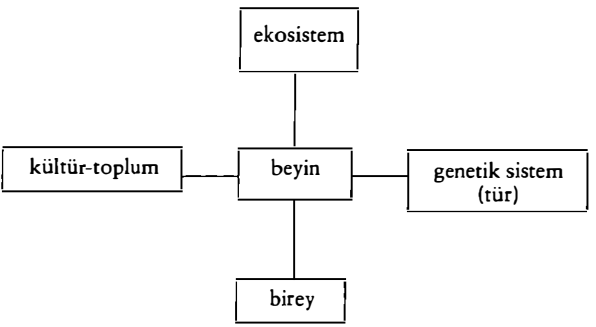
İnsan tam olarak bu belirsiz oyunun ürünüdür, bu oyun içinde *praksisi* üretken hale gelir. Keza bu oyun, düzen ve düzensizliğin süreğen oyunudur; karmaşıklığın, açılımın, belirsizliğin ancak yeni yeni kavrayabildiğimiz en üst kertesine ulaşmış haliyle entropiyle negentropinin, enformasyon ile "gürültünün" oyunudur (ancak bu durum, evrende ya da başka bir yerde veya hatta evrenin ta kendisinde fille gelebilecek daha büyük bir karmaşıklık olanağını hiçbir şekilde dışlamaz).

Beyin

Yine de bu karmaşık çokmerkezlilik içinde bir merkezin özel bir yer işgal ettiğini görüyoruz; bu merkez insan beynidir. Beyin her ne kadar organların en müthişi olsa da sadece bir organ olarak anlaşılmamalı, biyo-antropo-sosyolojik karmaşanın bütününü örgütleyen bir merkez olarak düşünülmelidir. Nitekim beyin, bireysel organizmanın, genetik sistemin, ekosistemik çevrenin, sosyo-kültürel sistemin ve bahsettiğimiz üçlü terimle söyleyecek olursak birey, tür ve toplumun iletişim içinde olduğu döner bir tablo gibidir.

Sapiens'in beynini merkez üssü diye isimlendirmemizin sebebi onun çokmerkezli devasa karmaşıklığın ilk gerçekliği olmadığını vurgulamaktır: Evvela biyolojik, ardından insanlaşma sürecinin son safhalarında da biyokültürel filogenezin ürünü olmakla birlikte beyin aynı zamanda her birey için,

ilk aşamada biyolojik doğumdan sonra ise biyokültürel bir onto-epigenezin ürünüdür.

Birey için beynin merkezi örgütleyici/entegre edici bir sistem olduğu açıktır. Masters'ın pek güzel ifade ettiği gibi: "İnsan davranışı [...] filogenetik olarak seçilen ve genlerle aktarılan, tarihsel olarak seçilen ve dil ve kültürel sembollerle aktarılan, birey tarafından pekiştirilen veya bir ömür içinde edinilen, öğrenilen bilgilerin insan beyninde entegre edilmesinin sonucudur" (Masters, 1972).

Ancak, beynin toplum ve kültür içinde örgütleyici bir rol oynadığı gerçeğini vurgulamak da mühimdir. İnsanlaşma süreciyle ilgili olarak gösterdiğimiz gibi, beynin gelişimi ile sosyo-kültürel karmaşıklığın gelişimi korelasyon içindedir. Beyin-toplum korelasyonunun sürekli ve temel olduğunu da buna ekleyelim. Spencer'ın biyolojik ve toplumsal olan arasında gördüğüne inandığı, salt analojik sözde-organizmacı bağlantının yerine beyin ile merkezi sinir sistemi arasındaki *örgütleyici* bağ geçirilmelidir. "Beyin sadece biyolojik bir yapı değildir, aynı zamanda toplumsal yapının da bir parçasıdır" (Katz, 1974). Toplumsal yapının da keza beyin yapısının bir parçası olduğunu ekleyelim. Çünkü en nihayetinde toplum, merkezi sinir sistemlerini örgütleyen bir dahili bağlantıdan başka nedir ki? Bütün antropolojik olgu ve durumlar[41] için *sapiens*'in beynine

gönderme yapmak gerektiğini ve örgütleyici merkez üssünün (beyninin) tarihsel-toplumsal süreçlerin bütününe kendi niteliklerini yansıttığını göstermeye çalıştık. Bu anlaşılırlık ilkesi olmadan antropoloji, birbiriyle eklemlenemeyen olayların ve nesnelerin manasız bir toplamından ibaret olur.

Şu halde, *sapiens*'in tarih ve sosyolojisine dair tüm sorunları, muazzam organ beyne indirgememek, ama onun etrafında kurgulamak gerekir. Beyin de nihayet insan bilimine katılmalıdır; hatta bu katılım aslında, insan biliminin doğuşu anlamına gelecektir.

Psiko-Sosyo-Kültürel İnsan

Böylelikle Marcel Mauss'un önerdiği *bütüncül insani fenomenler* fikri, hem sadece genel biyo-antropolojik düzlemde değil, aynı zamanda psiko-sosyo-kültürel saha içinde de anlama kavuşur. Bunun anlamı toplumsal antropoloji, kültürel antropoloji, psikoloji, tarih ve toplumsal bilimler olarak adlandırdığımız şeyleri birbirlerine açıp yeniden örgütlemektir. Böyle bir şey, temayül olduğu üzere, bütünsel paradigmayı sorgulamamak için bibliyografik eksiklerimize, ayrıntıdaki hatalarımıza yoğunlaşacak seçkin uzmanlardan onay almayacaktır. Gelgelelim bizim niyetimiz, muhtelif bilimlerin birikimini reddetmek değil, onları şematik ve tekboyutlu yapılarından sıyırarak entegre etmektir.

Her şeyden önce insan ne teknisyen yönüne, *homo faber*'e ne de akılcı yönüne, *homo sapiens*'e indirgenebilir. İnsan oluşta mitleri, şenlikleri, dansı, şarkıyı, vecdi, sevgiyi, ölümü, ifradı, savaşı görmek gerekir. Rastlantıyı, kargaşayı, nevrozu, duygusallığı bir tortu, ziyan, "gürültü" olarak görüp bir kenara atmamalı. Gerçek insan, *sapiens-demens* diyalektiği içindedir. Ve daha önce belirtildiği gibi, bir örgütsel aşırı karmaşıklık kuramının geliştirilmesi yalnızca, insani fenomenlerin tutarsız boyutlarını tutarlı bir şekilde entegre

etmeyi sağlayabilir; sadece böyle bir kuram akıldışılığı akılcı biçimde kavrayabilir.

Öte yandan antropoloji, sosyo-kültürel arkaizmin dar alanına artık sıkıştırılamaz. Arkaik toplumun ve insanın gelmiş geçmiş doğumlardan sadece bir tanesini gerçekleştirdiğini gördük; kuşkusuz, önemli bir evredir bu fakat onu önceleyen ve ondan sonra da devam eden bir süreç içerisindeki bir evredir. İnsandaki primat boyutunu, insangillere ve *sapiens*'e özgü boyutları, tarihsel olanı bizim antropo-sosyal kavrayışımız içinde entegre etmenin olanaklı olduğunu göstermeye çalıştık; her basamakta karmaşıklığın artışı, yeni niteliklerin ortaya çıkışı, yeteneklerin fiiliyata geçişi olduğu kadar kimi niteliklerin yozlaşması, eski yeteneklerin kısırlaşması da söz konusu olmuştur.

Antropoloji, insan fenomeninin morfogenetik boyutunu kavramak zorundadır. Bu da kökenler ve ilk gelişmeler sorununu –ilkel ve eski toplumu– kapsar. Bugün bu araştırma bir tarihöncesi sosyolojisinin geliştirilmesini gerektiriyor: Tıpkı hayvan paleontolojisinin kayıp organizmaları yeniden tasarlarkenkine benzer bir dehayla, kalıntılardan ve izlerden yola çıkarak insansılaşma sürecindeki toplumları, günün birinde tasarlayabilecek imgeleyici bir bilim olacaktır bu. Ama antropoloji ayrıca tarihli toplumları da kapsar; Devlet, Şehir, Ulus ve daimi evrim içinde modern toplumlar da antropolojinin konularıdır. Bu konular antropolojiden uzaklaşmak yerine ona yaklaşıyor: Nitekim *sapiens*'in olanakları antropoloji açısından fazlasıyla aydınlatıcı ve açıklayıcıdır. Bu bağlamda tarihsel evrim antropolojinin alanı içindedir. Ne insan doğası insanın tarihiyle ne de insanın tarihi insanın doğasıyla kaşıtlık içindedir. Tarih, *sapiens*'in gücüllüklerinin yarı tesadüfi tezahürlerinin ve değişkelerinin art arda gelmesinden oluşan çetrefil bir dizidir. Aynı şekilde "yapı" (özörgütlenme, karmaşıklık) içine tesadüfü (oluşu) yerleştirmek kaydıyla, toplumsal "yapı" da tarih fikrine karşıt değildir.

Çeşitliliğin Birliği

Bu noktada, doğa/kültür alternatifi kadar kapalı bir başka alternife dayanan eski bir sorunla karşı karşıya kalıyoruz: İnsanların çeşitliliği ve birliği. Ya bireylerin, etnilerin, kültürlerin aşırı çeşitliliği karşısına, bunları tabaka tabaka ayıran veya tali fenomenler haline getiren soyut bir birlik ilkesi çıkartılır; yahut da bu sabit ve soyut ilkenin karşısına, anlaşılırlıktan yoksun hale gelen bir heterojenlik konur.

Halbuki böylesi bir altenatif, hayatın birlik ve çeşitliliğini tek bir açıklayıcı sistem içerisinde kavrayan biyoloji kuramları alanında çoktan aşılmıştır. Genetik kod, hem aynı genotip içinde aralıksız süregiden, değişmez üretimin sabit merkezi hem de bir çeşitlilik temelinde genetik koda yeni bir değişmezliği kazıyan nadir tesadüfi değişimlerin veya mutasyonların merkezidir. Evrim sürecinde, canlı türlerinin gösterdiği olağanüstü çeşitlilik buradan kaynaklanır.

Bu yüzden bütün canlı varlıklar, aynı genetik yapıya (DNA), aynı temel örgütsel (hücresel) yapıya sahip olmakla birlikte bu ortak temeller üzerinde türler şeklinde çeşitlenebilmişlerdir.

Türler içerisinde cinsel üreme, farklı genetik birikimleri birleştirerek yeni bir çeşitlilik ilkesi getirmiştir; bu farklı genetik birikimlerin özellikleri yeni doğanlara çeşitlenerek geçer. En nihayet türler evrimleştikçe bireysel farklılaşma fenotip üzerinde daha baskın bir rol oynamaya başlar. Nitekim canlı bir sistem ne kadar karmaşıksa, bireysel ontogenez de çevreyle ilişkilere ve bu süreç içinde meydana gelen rastlantısal olaylara o kadar duyarlıdır: Ekosistemdeki değişimler ve tikel olaylar bireylerin farklılaşmasına katkıda bulunur.

Demek ki ileri düzeyde karmaşık bir hayvan olması hasebiyle insan, bir birlik/çeşitlilik ilkesi tarafından belirlenir ve daha bu düzeyde bile birlik ve çeşitlilik birbirini dışlayan değil, çağıran terimlerdir.

Üstelik *homo sapiens*'teki zengin genetik karışım, en dar arkaik yalıtılmışlık içinde bile (Neel, 1970) dışarıdan evlenme yasasıyla daima garanti altına alınmıştır ve karışım, göçler, savaşlar, sürgünler, tecavüzler, şenlikler ve nihayet şehir ortamındaki tesadüfi karşılaşmalarla durmaksızın zenginleşmiştir. Koşut olarak, fenotipteki farklılaşmalar, ontogenetik gelişimdeki yavaşlık tarafından da çoğaltılmıştır: Nitekim ontogenetik gelişimde, kültürel miras ile genetik mirasın kombinezonu yürürlüktedir ve kişiliğin şekillenmesi sırasındaki tesadüfi olayların giderek artan bir rolü söz konusudur.

Birlik/çeşitlilik meselesi aynı zamanda insan toplumları ve kültürleri düzeyinde de ortaya çıkıyor; ancak bu defa, yaratıcı-olgusal biyolojik sisteme (genotip-fenotip) benzeyen ama yine ondan farklı terimler söz konusudur. Yapılanmaya başladığı andan itibaren kültür, toplumun olgusal karmaşıklığını değişmez biçimde devam ettiren ve aktaran yaratıcı bir sistem şeklini alır. Ancak, kültürel kod, tıpkı genetik kod gibi ama ondan çok daha fazla, çeşitlendirici değişimlere maruz kalır ki bunlar, ekosistemdeki değişikliklerden, "mesken"deki değişimlerden ve olgusal *praksis*'in bağrından ortaya çıkan morfogenetik yeniliklerden kaynaklanmaktadır. Toplumların gelişmesiyle birlikte yeniliğe ve bozulmaya yol açacak kaynaklar da çoğalır. Böylece kültürel kod hem değişmezliği sürdüren hem de farklılığı entegre eden ve böylece de özgünlükleri devam ettiren bir ilke olarak çıkar karşımıza. Gördüğümüz gibi eski toplumlar, temel örgütlenme ilkeleri itibariyle değişmeden kalmış ama aynı zamanda özgün toplumlar halinde farklılaşmışlardır; dil, mitler, örfler, baskıya başvurma derecesi, hiyerarşi vb. unsurlardaki farklılıklar sebebiyle birbirlerine yabancı hale gelmişlerdir.

Tarihli toplumların hepsi aynı örgütsel temellerden (devlet, köy, şehir, uzmanlaşma, toplumsal sınıflar) teşkil olmuş ve uç noktada farklılaşmışlardır. Birbirleriyle tamamen farklı yapılarda uygarlıklar ortaya çıkabilmiştir. Ancak, uygarlıkların

serpilmesinde hiç ortak nokta bulunmasa bile, hepsi de aynı antropo-sosyolojik temellerden gelmişlerdir.

Böylece hem muazzam bir negentropik çeşitliliği (biyo-genetik, fenotipik-kültürel ve sosyo-kültürel) hem de olağanüstü bir birliği insanla ilgili her şeyde kavrayabiliyoruz. Bu olağanüstü birlik, tesadüfi varyasyonlara tabi dönüşümlerin, (bireysel, etnik, kültürel, toplumsal, tarihsel) farklılaşmaların kendisinden kaynaklandığı birliktir.

En dikkat çekici olan, insandaki bu birliğin sadece farklılaşma hilafına değil, aynı zamanda sosyo-kültürel farklılaşma yararına da muhafaza edilmiş oluşudur. Sosyo-kültürel farklılaşma, bireysel farklılıkları artırırken ve kültürleri, hatta aynı toplumdaki sınıfları birbirine yabancı hale getirirken bir yandan da aslında türün birliğini sürdürmüştür. Uç noktadaki bireysel ve bilhassa da sosyo-kültürel farklılaşmayı destekleyen bu süreç, gördüğümüz gibi türün genetik ayrışmasını da engellemiştir. Bütün bunların sebebi elbette, *homo sapiens*'in beyninin, olağanüstü geniş imkânları dahilinde çok geniş bir uyarlanmalar, değişmeler ve farklılaşmalar yelpazesini mümkün kılacak yeteneklere sahip oluşudur.

Bu yüzden, büyük göçle bütün dünyaya yayılan, kültürel açıdan sınırsız şekilde çeşitlenen de yine bir ve aynı *homo sapiens* olabilmiştir. Hiçbir yeni tür doğmamıştır. Pigmeler, Zenciler, Beyazlar ve Sarılar birbiriyle çiftleşebilir. Irklar arasındaki somatik farklar talidir; beyinsel farklılıklar, şayet varsa, tali fenomenlerdir ve istatistiki açıdan önemsizdirler. Büyük bir bönlükle zekâ testi adı verilen testlerde elde edilen farklı sonuçların, ırklar arasındaki çok küçük yatkınlık farklılıklarını belirlemesi imkân dahilindedir, fakat bu fark dikkate alınsa dahi, manaca değersizdir; yani sadece, farklılıkları hiyerarşiye hamletmek heveslisi, ahlaki düşüklüğünü üstünlük kompleksiyle ifade eden sefil bir ırkçılık açısından manidardır.

Dolayısıyla esas olan, ırksal farklılıkların *homo sapiens*'in beyinsel birliğini pek az ırgalamasıdır. Bu farklılık keza duy-

gusal birliği de pek etkilemez. Entokültürel dağılıma rağmen bütün insanlar temelde kendilerini gülümseyerek, gülerek ve gözyaşlarıyla ifade ederler. Sadece aynı ifade araçlarına sahip olmakla kalmazlar, aynı duygusal doğayı da dışavururlar aynı zamanda ve bu, kültürlerin gülümserliğe, gülüşe ve gözyaşlarına getirdiği kısıtlamalara, varyasyonlara, basmakalıplıklara, kodlamalara ve ritüelleştirmelere rağmen böyledir.

Şu halde insanlık, vahdet ve kesretin paradoksunu en üst düzeyde taşımaktadır.[42] Ve tam da bu yüzden evrimsel yatkınlığı da en üst düzeye taşır.

Bireysel değişkenlik, sapmanın, yani şizmogenezin daimi kaynağıdır; yeniliğin, yani mofogenezin olumsal kaynağıdır. Evrim, üretici bir sistemin değişkenliği ve değişmez birliği paradoksuna sosyo-kültürel âlemde, biyolojik âlemde olduğundan da geniş bir ölçekte bağlıdır.

Türetici ve Fenomenal

Türetici (genotip) ve fenomenal (fenotip) olanın birleştiği ve ayrıştığı, hâlâ gizemini koruyan çetrefil Gordiyon düğümüne yaklaşmak için biyolojinin ekseninin yavaş yavaş organizmadan örgütlenmeye kayışı gibi, antropoloji de "toplumsal yapı"dan toplumsal örgütlenmeye doğru kaymalı ve eksenini türetici-fenomenal ilişkisi üzerine yerleştirmelidir. Genç Marx'ın projesi tam da buydu. Marx 1844'te, toplumsal insanın üretimini ve üreyişini insanın *türsel varlığı* kavramıyla anlamaya çalışıyordu. Ancak, o dönemin bilimi sadece enerji kavramına sahipti, bu enerjiyi denetleyip örgütleyebilen enformasyon denilen şeyden (Brillouin, 1959) henüz habersizdi ve bu durum bir asır daha devam edecekti. Bu yüzden Marx türetici sistemi ancak "güçler" veçhesinden kavrayabilmiş ve dolayısıyla da kültürel veya beyinsel yapıya dair her şeyi "üstyapı" olarak görüp ikinci sıraya atmak durumunda kalmıştır.[43]

Yeni bir anlayışın, asgari enerjiyi ve azami enformasyonu kullanabilen bir bilimden, dilbilimden gelmesi gerekmiştir. Nitekim Saussure, türetici/fenomenal bir sistemin bütünlüklü ikiliğini, dil ve söz arasında ayırım yaparak vazeder. Fakat dilbilimindeki müteakip gelişmeler, bu ikilikteki birliği dağıtmıştır. Dilbilimin antropolojik boyutunu derinleştiren Chomsky olmuştur. Chomsky merkezi beyinsel özörgütlenme sorununu kendi açısından keşfeder ve dilin özgül fenomenal güncelleşmesi (performans) ile türetici yetkinlik ilkesini ilişkilendirir.

Chomsky'de parlak bir şekilde yeniden ortaya çıkan türetici ve fenomenal ilişkisindeki temel sorun, bundan böyle bütün antropoloji sahasında karşımıza çıkacaktır; konu ister birey, ister toplum olsun isterse de evrimsel/farklılaştırıcı dönüşümler ve/veya değişmezliklerin sürekliliği meselesi olsun. Bu anlamda psikoloji başlığı altına (ekollerin keyfine göre kâh "psişe"nin, kâh davranışın incelendiği bir sahaya) koyulmuş her şey, kültürel veya sosyal antropoloji kadar zaruri olan bir birey antropolojisine entegre edilmelidir. Kültürel ve sosyal antropoloji, "türsel insan" (insanın doğası) esasına ve temel bir sosyoloji zeminine oturtulmalıdır.

Bu temel sosyoloji henüz doğmamıştır. Genel olma iddiasındaki sosyoloji hiç de öyle değildir, çünkü sadece insan toplumlarını ele alır ve antropolojik de değildir; nitekim, bu toplumlarla ilgili incelemeler ile *sapiens*'in beynine has nitelikler arasında bağlantı kurmaz. Bu yüzden, doğması gereken sosyoloji, toplumun canlılar dünyasında, aşırı farklı biçimler altında ve fazlasıyla yayılmış bir örgütlenme olması bağlamında, her şeyden önce bir "doğa" bilimi olmalıdır. Dolayısıyla mesele, hem birlik, hem çeşitlilik ilkesini kavrayabilen gerçekten genel bir kuram geliştirmektir. Bunun dışında, insan toplumlarına has özellikler elbette bir antropo-sosyolojinin teşkilini gerektiriyor; burada da insan toplumu temel özgünlüğü içerisinde, yani kendi üreten ve kendi kendine üreyen bir türetici sisteme sahip fenomenal sistem olarak

ortaya çıkacaktır (kültür). Zaten toplumun sürekliliğinin, Radcliffe-Brown'un çekinerek işaret ettiği gibi "bir bina gibi statik değil, canlı bir bedenin organik yapısı gibi dinamik" olduğu kavranmaya başlıyor (Radcliffe-Brown, 1972, s. 277). Bir yandan da yavaş yavaş türetici bir sosyoloji (Balandier, 1971), kültürel sermaye (Bourdieu ve Passeron, 1970) fikirleri ortaya atılırken "bilginin üretici bir güç" olduğu keşfediliyor (Touraine, 1972), toplumsal yeniden üretim sorunu doğrudan doğruya ele alınmaya başlıyor (Barel, 1973); fakat asıl mesele gerçek matrisi tespit etmektedir, nitekim bu yapılmadan kuram, tıpkı bir dış gebelik gibi gelişme riskiyle karşı karşıyadır.

Bütün bunlara rağmen, kültüre dair tatmin edici bir kuram geliştirilmiş olmaktan uzaktır ve bu kısmen, kültürün kilit meselelerinden birinin noolojik alandaki sorunlarla ilişkili olmasıdır.

Hayallerden fikirlere, mitolojik yapılardan mantıksal yapılara uzanan eşsiz evren hâlâ koyu bir sis perdesiyle kaplanmış durumdadır. *Sapiens*'in en özgün niteliğinin noolojik alanın ortaya çıkışı olduğunu gördük. Pierre Auger (1966) ve Jacques Monod (1970, s. 181-182), fikirleri yeni bir tür "varlıklar" görmeyi teklif etti. "İnsan yeni bir âlemin, fikirler âleminin taşıyıcısıdır. İnsan fikirlere sahip olabilen ilk varlık olduğu için değil, onları yeniden üretebilen, onlara bir genetik bahşedebilen ve bir dünya oluşturmalarını sağlayan ilk varlık olduğu için" (Auger, 1966, s. 148). "Dördüncü âlem, oldukça belirli organizmalardan, fikirlerden müteşekkildir: Fikirler, içlerinde barındırdıkları düzen rezervleri sayesinde insanların beyinleri tarafından kurulmuş ortamlarda özdeş çoğalmayla kendilerini yeniden üretirler" (*a.g.e.*, s. 98-99). Demek ki fikirler hayatın beyin tarafındaki sınırlarında ikamet eden varlıklardır, bir başka sınırdaysa virüsler vardır. Virüsler, tıpkı fikirler gibi bir organizmadan beslenmek koşuluyla kendi kendilerini çoğaltma yeteneğine sahip varlıklardır; tıpkı fikirler gibi virüsler de yaşayan bir sistemden bir öbürüne geçerler;

tıpkı fikirlerin bir kültürel koda yerleşmesi gibi virüsler de herhangi bir genetik koda yerleşirler ve oraya yaratıcı veya ölümcül bir enformasyon aktarırlar. Ancak, virüslerin aksine fikirler birleşir, örgütlü diziler halinde bir araya gelirler ve mitlere, ideolojilere, antropomorf varlıklara dönüşürler. Bu da onları virüslerden yaşayan canlılara benzer kılar. Bu yüzden fikirleri, mitleri, tanrıları kısmi özerkliğe sahip "varlıklar" olarak değerlendirmek mümkündür. (Lévi-Strauss'un da tuhaf ama derin bir şekilde söylediği bu değil midir: "İnsanlar mitleri düşünmez, mitler kendi kendilerini düşünür.") Bu varlıkların ekosistemi de beyin ve kültürlerdir. Kuşkusuz, tanrılar ancak bize göre vardırlar ama bize göre, bilinmeyen şaşırtıcı bir simbiyotik veya paraziter bir ilişki içinde var olurlar. Beşeri bilimlerin "ontolojik" zafiyeti, imgesel olana ve fikirlere varlık atfetmemiş oluşudur: *Bölünmenin olduğu yerde yansımadan, termodinamik buhar kaynamasında dumandan başka bir şey görülmedi.* Halbuki bunların ortaklaşa kimyası, örgütlü hayatları, spesifik kuralları incelenmeliydi... Henüz doğmamış bir bilim olan nooloji, antropo-sosyolojiyi taçlandıracak olan bilimdir.

Scienza Nuova[44]

Temel antropolojinin yeni paradigması, bilimin genel düzenlenişinde bir yeniden yapılanmayı talep ediyor. Disiplinlerarası ticari ve diplomatik ilişkiler geliştirmekten çok daha fazlası yapılmalıdır; nitekim böyle olmazsa her biri bu ilişkilerde kendi egemenliğini gerekçelendirecektir. Mesele esasen her biri bir disiplinin tutsağı olan kurucu unsurları arasındaki, karşılıklı ilişkiler, etkileşimler, eklemlenmeler, bütünleyicilikler, zıtlıklardan oluşmuş karmaşık nesneyi kıyma makinesinden geçiren disiplinlerin bu ilkesini tartışmaya açmaktır. Gerçek bir disiplinlerarasılığın olabilmesi için, karmaşık fenomenlere açık ve eklemlenmiş disiplinler gerekir ve elbette niyete mah-

sus bir metodoloji. Keza bilimin yegâne konusunu, *physis*'i kuşatmaya çalışan disiplinleraşırı bir kuram –bir düşünce– gerekmektedir.

Dolayısıyla sadece insan biliminin doğmasını sağlamak değil, sadece çizilmiş sınırları değil, paradigmaların mihenk taşlarını ve bir anlamda bilim kurumunun kendisini de sorgulayıp yerinden oynatabilecek yeni bir bilim anlayışının doğuşu sağlanmalıdır. Bildiğimiz gibi rahatsız eden fikirler hep kötü karşılanmıştır ve bu önerilerimiz halihazırdaki bilim kavramını ebedi ve mutlak addedenler tarafından husumetle karşılanacaktır. Halbuki yine bilindiği gibi, bilim mefhumu değişmiştir ve biz de bu bilim anlayışının değişmesi gerektiğini gitgide daha kuvvetli biçimde hissediyoruz.

Kanılarımın altüst olduğu dönemde ilk önce insana dair yeni bir bilimin biyoloji temeline dayanması gerektiğine inanmıştım. Giderek daha iyi anlıyorum ki, tıpkı bu çalışmanın ilk bölümünde de belirtildiği gibi hem biyolojizmi ve hem de antropolojizmi aşmak gerekir ve *Scienza nuova*'yı kurmak için zincirleme bir yeniden düzenlemeye ihtiyaç vardır. *Scienza nuova* veya genel bir physis bilimi, fizik ile hayat, entropi ile negentropi, mikrofizik karmaşıklık (parça-dalga muğlaklığı, belirsizlik ilkesi) ile biyolojik karmaşıklık (özörgütleme) arasındaki eklemlenmeyi tesis etmelidir. *Scienze nuova*, canlı varlık ile insan ve en alâsından negentropi vakası insan olduğu için de negentropoloji ile antropoloji arasındaki eklemlenmeyi tesis etmelidir.

Koşut olarak epistemolojide de reform gerçekleşmeli ve bilimlerin bilimi olan epistemolojiyi bilimin kendisiyle bütünleştirmelidir: Epistemoloji daima, şeylere doğrudan ulaşabildiğine inanan ampirizm ile yalnızca etkin kavramlarla iş görülebileceğine inanan pragmatik idealizm arasında bocalamıştır. Halbuki bilimin kilit meselesine, daha üst bir seviyede aslında her tür bilginin temel meselesine, yani gözlemleyen özne ile gözlemlenen nesne arasındaki ilişkiye dair giderek

daha fazla şeyi keşfediyoruz. Mikrofizikte, enformasyon kuramında, tarihte, etnoloji alanında gitgide, nesnenin gözlemci tarafından kurulduğunu ve bu kuruluşun daima beyinde gerçekleşen bir tasvir sürecinden geçtiğini fark ediyoruz. Beyinde gerçekleşen bu tasvir, salt bir fantezi değildir ve içinde, ancak tasvirin tasviriyle ve tasvircinin resmedilmesiyle aydınlatılabilecek (von Foerster, 1974) bir muğlaklık ve karar verilemezlik niteliği barındırır. Dolayısıyla mesele, bilimsel sistemin bir üst-sistemini kurmaktır. İşte, bilim ile değerler (etik) ve bilim ile ereksellik (antropolitik) arasında genişleyen muazzam boşluğu aşmayı değil ama daha iyi anlamayı sağlayacak bir yeni meta-fiziğin olanağı da buradadır.

Böylece, antropoloji ve *Scienza nouva*'nın temel sorunları ayrılmaz biçimde gözlerimiz önüne seriliyor. İnsan bilimini, tamamlanacak bir yapı gibi değil, inşa edilecek bir kuram gibi anladığımız anlamına geliyor bu. Muazzam bir iş ve aciliyetiyle de bizi endişeye sevk ediyor. Gerçekten de güncel sorunlar bizi bir insan siyaseti tanımlamaya zorluyor ve bu siyaset sadece iyi niyetler, dini buyruklar, ampirik kurallar, teknokratik reçeteler, tekboyutlu doktrinler ve her zaman tek hakiki bilim olduğunu iddia eden dinlerin yardımıyla tasarlanabilecek bir şey değildir. Bugün antropo-sosyo-tarihsel gerçekliğin karşı tepkisinin en iyi evrimci ve devrimci girişimler için nasıl bitirici olabildiğini öğrenmiş durumdayız ve tek tesellimiz bu tepkinin, en beter gerici girişimler için de ölümcül olmasıdır. Bugün temel meselenin bir insan siyaseti olduğunu ve bir insan kuramı olmadan bu siyasetin de olamayacağını ve henüz böyle bir kuramın olmadığını bilmemiz gerekir.

Fakat insan bilimi, insan siyasetinin pratik sorunlarını çözebilecek sihirli bir değnek de olmayacaktır. Bilimsel olanlar da dahil bütün kuramların, gerçekliği kuşatamadığını ve konusunu paradigmalar içine sıkıştıramadığını biliyoruz. Kuram açık olmaya mahkûmdur; yani tamamlanmamış, yetersiz olarak kalmaya, belirsiz ve bilinmeyene açık olmaya.

Fakat kuram, aynı zamanda alımlama gücü de olan böylesi bir açıklıkla arayışını sürdürmeli, bir üst-kuram geliştirmeli ve o üst-kuram da sırası geldiğinde aynı yolu izlemeli...

Öte yandan, etkinliğini özne ile nesne, olgular ile değerler arasındaki ayırım üzerine kuran bilimin kendi denetiminden, yani memurlar haline gelen bilim insanlarının denetiminden kurtulduğunu da biliyoruz. Atom fiziği, tarihli toplumu yöneten ve bu uğurda çekişen kör ve denetimsiz güçlerce kullanıldı; biyoloji de bu çıkarlar için kullanılabilecek durumdadır ve sırası geldiğinde bu da olacaktır. Daha da vahimi, antropoloji de gerçekten bir bilim haline geldiğinde aynı şey onun için de geçerli olacaktır.

Bu yüzden bugün insanın doğası, insanın birliği, toplumun doğası sorunları dramatik, belirsiz, kuşkulu bir şekilde ortaya koyulmaktadır. İçinde doğru ve yanlış/hata oyununun cereyan ettiği antropolojik gedik burada da karşımıza çıkıyor.

Bu kitapta, enformasyon kavramının getirdiği sorunlara girmek istemediğimizden bu oyunu kuşkusuz yeterince açıklama fırsatı olmadı; ancak, doğru yanlış/hata oyununun kendisi, mekanik güçlerin iş başında olduğu donuk bir sistemin yüzeyinde gerçekleşen epifenomenal bir oyun değildir. Kendi kendini örgütleyen bir sistem, kurucu öğeleri ve dış çevreyle arasında iletişim olan bir sistemdir aynı zamanda. Bu sistemin kendini üretmesi ancak türetici sistemin fenomenal sisteme doğru bilgiler iletmesiyle ve fenomenal sistemin de çevreden aldığı enformasyonların doğru olmasıyla mümkündür. Zaten biyolojik ölüm de türetici mesajı bozan ve metabolik işleyişin örgütlenişinin çökmesine neden olan tesadüfi mikrofizik düzensizliklerin etkisiyle meydana gelen bir hatalar birikiminin mukadder sonucundan başka bir şey değildir.

Fakat hata meselesini bu kadar basit terimlerle koymak mümkün değildir, zira müspet evrimde (karmaşıklığın artışında) mutasyon, yani mutasyona uğrayan sistemdeki "hata", yeni sistemin "hakikat"ini üretir. Hatanın enformasyon

kazanımına dönüşümü, bir başka düzlemde insan evriminin parçasıdır: "Hindistan'ı ararsın, Amerika'yı bulursun!"

Dolayısıyla esas mesele, verimli hata ile öldürücü hata arasındaki çözüme muhtaç muğlaklık meselesidir. Gelgelelim hayatın karara bağlanamaz oyunu sadece bir güç oyunu değil, kurnazlık oyunudur da. Avcı ve av, her ikisi de hasmı hataya sürüklemeye çalışır ve ekosistemdeki hayatta, yanlış bilgilerden geçilmez. Hatta bir organizmanın içinde de, virüs organizmaya girip çoğalırken örneğin, bağışıklık sistemi onu kimyasal olarak *self* gibi görür; tıpkı parolaya sahip bir düşmanın geçmesine izin veren nöbetçi gibi. Hatta yanılan ya da yanıltılan bağışıklık sistemi, mücadele etmesi gereken kanserin ilerleyişini korumaya bile alabilir.

İnsanlığın gelişmesi her zaman iki tür hatayla muhatap olmuştur: Bir yanda türetici bir mesajla ilgili muğlak hata söz konusudur, ki bu, arızi olarak, karmaşıklığın artması yönünde evrime yol açar. Diğer hata türüyse başarısızlığa ve felakete götüren hatadır. Bugün belki de insanlığın dördüncü doğuşunu mümkün kılacak muazzam buhran içerisinde, doğru ve yanlış/hata arasındaki muğlaklık ve belirsizlik sorunu doruk noktasına ulaşmıştır. Zorlamaya dayanan düşük karmaşıklık düzeyli bir sistemdeki her gerçek, (zorlamaların azalmasına dayanan) aşırı karmaşık bir sistem için ölümcül bir yanlıştır. Aşırı karmaşık bir sistemin gerçeği, düşük karmaşıklık düzeyinde bir sistem için yanlış/hatadır.

Böylece bilim, bilincin belirsizlik oynu içine dahil oluyor. Bilinç, bilhassa da buhran dönemlerinde, epifenomenal doğasıyla üst-merkezi doğası arasında havaleli bir savrulma yaşar, ya çılgınlığa gömülür veya tersine çılgınlıktan birden kurtulur. Bundan başka bir çelişki daha var: Bilinç bugün yeni toplumsal karmaşıklık için zorunlu bir şart olarak gözükmekle birlikte, bilincin gelişmesinin şartlarını yaratabilecek tek şey de bu karmaşıklıktır. Bunun anlamı bilincin, siyaset içinde oynanan oyuna ve siyasetin oynadığı oyuna bağımlı olmasıdır.

Fakat burada da yine, bilim-bilinç-siyaset arasındaki girişim ve etkileşim diyalektiği dışa kapalı değildir, zira bu diyalektik daha devasa bir diyalektiğin, insanlığın genelini ve gezegen düzeyindeki bütün toplumları etkileyen düzensizleşme/yeniden örgütlenme diyalektiğinin bağrında yer alır. Özörgütlenmenin yaratıcı oyunu, işte bu derin diyalektiğin içinde, yeni dokular, görülmemiş formlar, kendiliğinden başlangıçlar ve üst toplumun habercisi prematüre atılımlar yaratabilir. Yine, kolektif dehanın bilinçdışı toplumsal morfogenezi ile bilim-bilinç-siyaset arasındaki bu ilişkide insanlık yeniden doğuş şansını bulabilecektir.

Bu *doğuş* lafını çok ciddiye almak ve bilim için olsun, bilinç ve toplum için olsun, bütün sorunu *olgunlaşma* meselesi olarak gören çağdaş başkış açısını tersine çevirmek gerekir. Bilim nihai gelişmişlik aşamasında değil, yeni bir başlangıç noktasındadır. Dini, metafizik, siyasi dogmalar karşısında Hakikati getirmiş değildir bilim: Toplumsal ereklerle bağlarına, etiğe ve hakikate dair temel meselelerini çözmüş değildir. Muazzam güçlere yön veren denklemlerini bir yana bıraktığı anda kekelemeye, kem küm etmeye başlamaktadır. Bilginin henüz başındayız. Keza pek çok kere tekrarladığımız gibi bilincin de başlangıcındayız. Nihayet tarihli toplumların olanaklı bir sıçrama ânında değil, gerçek bir toplumsal aşırı karmaşıklığın kapıyı çaldığı bir andayız.

Kendi başına bu deneme ancak bir giriş olarak tamamlanabilir. Kendi payıma bu deneme iki ayrı eseri çağırıyor. Birincisi, ki zaten burada haberini verdik (*la Méthode*), mantıksal olarak bu denemeyi öncelemelidir, zira doğanın bilgisi ve bilginin doğasıyla ilgilidir. Elinizdeki bu denemeyi devam ettirecek olan ikincisiyse, *antropolitik* veya insan siyaseti dediğimiz şeyi formüle etmeli ve ihtiyacını duyduğumuz yeni müjdeye katkıda bulunmalı. İki düzene ve düzensizliğe, karmaşıklık ve evrime, hataya ve hakikate dair temel meseleleri ele almalıdır. Dolayısıyla ikinci yapıt zamandan, hatadan,

düzensizlikten, belirsizlikten kaçışın savunulması anlamına gelmeyecektir; dünyayı kapalı bir doktrinin içine hapsetme ve eylemi dört başı mamur bir hakikatle aydınlatma iddiasında olmayacaktır. Bu araştırma sırasında bende sağlamlaşan duyguyu aktarmak için yazarların teamülen kullandıkları "biz"e başvurmayacağım, mazur görün. Bütün insani şeylerde mevcut olan trajedinin, tesadüfiliğin, belirsizliğin tam bilinci beni hiç de umutsuzluğa sürüklemedi. Tersine, zihinsel emniyeti riskle değiştokuş etmek insanı diriltir, çünkü böylece bir şans elde etmiş oluruz. Karmaşıklığın çoksesli gerçekleri insanı coşturur ve benim gibi kendilerini kapalı düşünce, kapalı bilim, sınırlandırılmış, sakatlanmış, kibirli gerçekler içinde boğulmuş hissedenler beni anlayacaklardır. Her şeyi açıklayan şiarlardan, her şeyi çözdüğünü sanan sözlerden kurtulmak ferahlatıcıdır. Nihayet dünyayı, hayatı, insanı, bilgiyi, eylemi *açık sistemler* olarak anlamak ferahlatıcıdır. Ruhumuzdaki ve hayatımızdaki bu ilksel yara, dipsizliğe ve hiçliğe açılan bu çatlak, hayatımızın ve ruhumuzun arzulayan, nefes alan, yiyen, içen ve öpen, aç susuz ağzıdır aynı zamanda.

NOTLAR

1 Türkçesi: *Rastlantı ve Zorunluluk*, Jacques Monod, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1997. (ç.n.)

2 Bu çalışmaya emeği geçmiş herkese teşekkür etme ihtiyacı hissediyorum. Söylediğim gibi CIEBAF kitabın taslağını oluşturdu ve bu maceranın sürdüğü iki yıl boyunca enstitüde sadece güven, destek ve teşvik değil, dostluk da buldum. Bu dostluk olmasaydı bütün girişim benim için beyhude, sıkıcı ve katlanılmaz olurdu. Keza François Jacob, Jacques Monod, Emmanuel Le Roy Ladurie, Salvador Luria, Jonas Salk ve ayrıca Claude Gregory, Cornélius Castoriadis, Claude Lefort gibi, girişimimi sürdürürken yanımda olmayan, fakat her zaman muhatabım olmuş isimleri de minnetle anıyorum. İnsan bilimlerinin gelişmesi için kurulmuş Royaumont Vakfı olmasaydı, yani Henry Gouin'in güveni, Philippe Daudy'nin girişimciliği, onunla ve Bernard de Bonnerive ile aramızda gelişen kardeşlik olmasaydı CIEBAF da olmazdı. Burada CIEBAF'ı gerçekten örgütleyen kişinin John Hunt olduğunu vurgulamam gerekiyor. Araştırmamı Massimo Piatelli ile sürekli diyalog içinde gerçek-leştirdiğimi ve Slyvia Duchasek'in yardımsever ve etrafına huzur saçan mevcudiyetini hissetme şansına erdiğimi de eklemeliyim.

Johanne'ın elverişli hale getirdiği ekolojik, doğal ve insani şartlar olmasaydı elyazmasının redaksiyonunda ilerleyemezdim. Torre-Vecchia'da Carlo ve Isabelle Durazzo'nun evinde; Palagio'da Simone de San Clement'in evinde; Copacabana'da ve Itamaraca adasında Candido Mendès'in daima esirgeyici dostluğu sayesinde; Trastevere'de Andras Biro'nun evinde; Alziprato manastırında Henri-Louis de la Grange'ın yanında çalışabildim. Manastırda hiçbir engelle karşılaşmadan çalışabildiğim o inanılmaz lütuf anlarına nail oldum ve Michèle ve Jean'la, Evelyne ve Andreé ile ve Michèle ile hep uyum içinde zaman geçirdik.

André Burguiere ve Jean Daniel görüşleriyle, bu kitabın ilk kısmını sadeleştirmemi ve daha açık kılmamı sağladılar. Monique Cahen'in eleştirel okuması, benim için bir kez daha vazgeçilmez oldu. Son olarak elyazmasının okunaksız sayfalarının dizgisini yapan Marilou Mehler, Allix d'Aragon, Odile Nouvelot'ya teşekkür etmek isterim.

Pek çok isim saydığımın farkındayım fakat daha önce hiçbir çalışmam bu kadar çok kişiye ve desteğe bağlı olmamıştı. Ve elbette ilk sıradaki varlık koşulunu da unutmayacağım: CNRS'de istifade ettiğim özgürlük ortamı olmasaydı böylesi bir araştırma asla gün yüzü görmezdi.

3 E. Morin ve M. Piattelli-Palmarini, *L'Unité de l'homme*, Paris, Ed. du Seuil, yeni baskısı üç cilt halinde, coll. "Points", 1974.

4 Elohim, *Eski Ahit*'te Tanrı ismi olarak geçer, fakat *Kuran*'daki "Biz" gibi maskülen ve çoğuldur. (ç.n.)

5 Basım tarihleri verilen bütün eserlerin dökümü kitabın sonundaki bibliyografya bölümünde bulunabilir.

6 *Yitik Paradigma*'nın kaleme alınmasından bu yana, çok sayıda sosyo-biyolojik metin yayımlandı. Bunlardan biri de Edward O. Wilson'un dev yapıtı

Sociobiology'dir, Mass. Harvard Üniversitesi Yayınları, 1975. Bu sorunu *La Vie de la Vie*'de ele alıyorum (*La Méthode*, c. II).

7 Bu grupların yaşayışını Yerkes ve S. Zuckerman'ın çalışmalarıyla birlikte tanıyabildiğimizi sanıyorduk.

8 Karmaşıklığın ayrıca toplumsal belirlenimdeki farklılık ve çeşitlik olarak tezahür ettiğini not edelim: Herkes için aynı yasa geçerli değildir, çünkü tepede, boyun eğenlerin uyduğu yasanın dışında yaşanır; dışlanmışlar yasanın sınırlarında yaşar ve münzeviler ya kovulur ya da "yasa dışına" itilir. Her ne kadar bütün olarak toplum genel bir belirlenime uysa da çekimlerin/itimlerin mikro toplumsal düzeyinde katı bir belirlenim yoktur.

9 Sorunla ilgili güncel tartışmalar için bkz. Yves Coppens, "Les origines de l'homme: d'où venons-nous", *Pluriscience*s, 1978.

10 Bu zincir içerisinde Australopitek ve *homo habilis*, genetik açıdan kısır fakat sosyolojik açıdan önem taşıyan dallar olacaktır.

11 *Orthogenesis*, evrim sürecini ereksel bir süreç olarak gören ve her canlıda bu süreci belli bir yöne sevk eden kalıtsal eğilimler varsayan bir kuramdır. Ortogenez veya düz oluş şeklinde dilimize çevrilen ve F. Osborn'un (1857-1935) öncülüğünü yaptığı bu eğilime uzun süredir bilim çevrelerinde itibar edilmiyor. (ç.n.)

12 Yersiz yurtsuzlar. (ç.n.)

13 Ürik asidin metabolize olmaması gibi genetik bir kusur belki de çok erken dönemde ortaya çıkmıştır. Beyin hücrelerindeki toksik ürik asit fazlası, insanlarda yaygın görülen bu karakter üzerinde rol oynamışa benzer: Sonuna kadar giden dirayet (*achievement*). Bu kusur elbette yayıldığı grupta ve koşullarda bir seçilim avantajı teşkil etmiş olabilir (Escoffier-Lambiotte, 1971).

14 Cinsel paylaşım, yani dişilerin ve kızların dağılımına dair kuralların yerleşmesi çok sonraları gerçekleşecektir ve bu kurallar erkeklerarası gerginliklerin en derin ve en başta gelen kaynağının toplumsal denetimini sağlayacaktır. Göreceğimiz gibi, evlenme ve dışarıdan eş bulma kurallarının tesisi bize göre *homo sapiens*'e has bir yeniliktir. Böylece *sosyo-antropolojik ilk kanunu* teşkil edecek olan, akrabalık kuralları değil, ekonomik dağılımın kuralları olacaktır (zaten akrabalık kuralları da ekonomik olanların bir tür gelişimi ve yaygınlaşmasıdır).

15 Daha sonraları, muhtemelen *sapiens* ile birlikte bu eğitimlere dini-büyüsel eğitim de eklenmiştir ("inisiyasyon ritüeli" on ila on dört yaş arasında, yetişkinlerin tam kontrolü altında gerçekleşir. Bu ritüel genç erkekleri çok erken bir dönemde erkeklerin dünyasına sokarak, erkek sınıfının umumi hâkimiyetini sağlamlaştırır).

16 Bu ortaklaşmacı/dağıtımcı modelin kadınların ot araması, toplaması ve işlemesi üzerinde etkisi var mıdır, yoksa bunlar bireysel inisiyatife mi bağlıdır, bunu gösteren bir şey yok, fakat bir noktada ortaklaşmacı örgütlenme modeli, bütün ekonomik faaliyetlere uygulanmış olmalıdır.

17 Washoe örneği bu noktada etkileyicidir. Washoe'nun eğitimi, önceden verili ileri düzey bir toplumsal karmaşıklığı ve de mevcut bir imler sistemini gerektiriyordu. Fakat bu eğitim ayrıca muhataplarıyla dostluğu ve Washoe'nun

çevresine duyduğu ilgiyi, yani *birine söyleyecek şeyleri olmasını* gerektiriyordu.

18 Burada şarkı üzerine antropolojik bir tartışma konusu açmayı dilerdik; hiç kuşkusuz şarkı, sözel temelden neşet eder ve şarkı söylemek, her toplumda dilin kökenlerine sürekli bir geri dönüş gibidir...

19 Yetişkin hale gelen erkek, evvelce içinde yaşadığı dişil kültürü ve gençlik kültürünü "bastırır", fakat bu bastırma mutlaka sürekli ve eksiksiz değildir. Keza, belki de insangil toplumundan itibaren, ama gelişmiş ve modern toplumlarda daha güçlü bir şekilde, erkekte gençlik ve dişilik görünümlerinin ortaya çıktığını görüyoruz. Erkeğin, avcı-savaşçının acımasız katılığından, içinde muhafaza ettiği dişil-anaç parçaya ait merhamete, iyiliğe ve acımaya geçebilen değişken karmaşıklıkta bir varlık olduğunu görüyoruz (ki bu durum her erkeğin içinde taşıdığı dişil genetik-salgısal parçayı harekete geçirir). Bize göre, kuşkusuz, erkek genetik ve kültürel dişiliğini geliştirerek "insanlaşır"; tıpkı yetişkin hayatında da gençliğini yaşatarak yapabileceği gibi. Elbette bu insanlaşma, günümüzde de kemale ermiş olmaktan uzaktır.

20 Neotenik: fiziksel olarak yetişkin olmakla birlikte türün olgunlaşmamış özelliklerini gösteren (ç.n.)

21 Yazar, Pierre Teilhard de Chardin'e atıfta bulunuyor. (ç.n.)

22 *Socius*: toplumsal, *faber*: çalışan, *loquens*: konuşan manasında (ç.n.)

23 Mont-Carmel (40.000 yıl), Chapelle-aux-Saints (45.000-35.000 yıl), Monte-Circeo (35.000 yıl).

24 Ölünün yeniden doğduğu veya cismani bir ruh formunda hayatını sürdürdüğüne inanıldığı hipotezi, iki inancın da insanlığın öte dünyayla ilgili temel inanışları olmasından kaynaklanıyor. Bu inanışları kâh ayrı ayrı, kâh iç içe geçmiş şekilde, bilinen bütün ilkel toplumlarda buluyoruz ve bunlar, daha sonraki bütün inanışlara da temel oluşturmaktadırlar (Morin, 1971). Cenaze törenleri hipotezi de aynı şekilde, evrenselliği dolayısıyla uygulamanın ilkel insan topluluklarında bu biçimler altında var olduğu düşüncesinden kaynaklanır.

25 Elbette bütün bunlar Neandertal insanında birden ve aynı anda ortaya çıkmış değildir. Bazı özelliklerin *homo erectus*'tan itibaren oluşmaya başlaması çok olasıdır. Bu özellikler bir yanda, yakınların veya düşmanların yenmesiyle duygusal anlamlara bürünen (ölümün faydalarının benimsenmesi) etçil insangile özgü beslenme amaçlı yamyamlıkla ve öte yanda, cesetten (bozulmadan) kurtulma ve sevilen ölünün el altında tutulması (kemiklerin muhafazası) gibi çelişkili iki endişeyle ve nihayet rüyada ölülerin geri dönmesiyle belirgin hale gelmeye başlamış olabilir.

26 *Eidolon* Yunancada ruhani ikiz anlamına gelmektedir. (ç.n.)

27 *Sapiens* Latince'de akıllı, bilge anlamına gelirken *demens*, tam tersine deli, kaçık anlamına gelir. (ç.n.)

28 Düşüncenin açıklık ve kapalılık, bulanıklık ve kesinlik arasında bir oyun, bir *sanat* olduğu çok sık unutuluyor.

29 Çalışmamızın sayısız eksikleri arasında bizce en önemlisi, düşüncenin işleyişinin (*logos*'un gelişiminin) analog/dijital doğasına ilişkindir. Bilimin ana-lojik olana karşı aşırı derecede miyop olduğunu ve bu türden olguları kavrayabi-

lecek kavramlara henüz sahip olmadığını uzun zamandır görmekteyiz. Bilim sabit hallerde olduğu kadar dönüşüm durumlarında da sayılabilir olanı, yani ayrık, süreksiz, "dijitalleştirilebilir" birimlere irca edilebilir olan unsurları öne çıkartmakta, sürekli diziler, perdelenme ve dalgalanmalar şeklinde kavranabilen unsurlar geri planda kalmaktadır. Bu sorunları iletişim düzeyinde inceleyen Bateson (1955), Jackson (Watzlawick, Helmick-Beavin, Jackson, 1967) ve Wilden'in (1972) düşüncelerinden destek alsak da bilgi, düşünce ve daha genel olarak (hayvan taklitçiliğindeki homotip ve homokromilerin örneklerini sunduğu) kendi kendini örgütleme konusunda henüz makbul bir kuramsal temel oluşturmayı başaramadık. Daha önce (Morin, 1956, 1972) her türlü büyüsel düşünceye özgü insan-evrenbiçimcilik (*anhtropocosmomorphisme*) alanında ve de onunla bağlantılı gördüğümüz duygusal "yansıtmalar-özdeşleştirmeler" dediğimiz alanda (bilhassa seyircinin filmdeki kahramanla mimetik özdeşleşmesi örneğinde) aynı sorunlarla karşılaştık. Ancak, bu yansıtma-özdeşleştirme ikili-kavramı bugün bize tamamen yetersiz görünüyor. Fizik dünyadaki dalgasal boyutlar, rezonans fenomenleri (ki bu da yine fiziğin konusu olmakla birlikte bir şekilde psiko-duygusal alanda da açıklanmalıdır); sempati, özdeşleşme ve *mimesis* olguları; analojik, metaforik karakterler; bilişsel ve söylemsel süreç simülatörleri gibi konulara dair sezgilerimizi eşgüdümlemeye çalışmak gerekirdi diye düşünmekteyiz. Eksik olan sadece kuramsal bir bağlam değildir; burada beynin aşırı karmaşıklığı üzerine çıkartmaya çalıştığımız taslağa ilişkin devasa bir uzam eksikliği de söz konusu. Nitekim, düşünme kipliğinin aynı anda tamamlayıcı/rekabetçi/uzlaşmaz (sadece bilgisayardaki manasında değil, daha geniş boyutta da analojik) olan gelişimden ve bilgi sayımının dijital modundan ayrı düşünülemeyen bir aşırı karmaşıklıkla karşı karşıyayız.

30 Bugün (1979'da), iki lob arasında bir çiftkutupluluk var gibi gözükmekte; loblardan biri daha ziyade mantıksal, analitik beyinsel işlemlere elverişli; öbürüyse analojik, sezgisel ve global niteliğe sahip gibidir.

31 Burada imgeselin kendine has bir gerçekliği olduğunu; gerçeklik dediğimiz şeyin her zaman duygusallık ve imgesellikte massolduğunu; öznenin daima nesnel bir varoluşu olduğunu ve nesnelliğin ancak bir özne tarafından kavranabileceğini hatırlayalım.. Bir yanda öznellikten ve imgeselden tamamıyla yalıtabileceğimiz bir gerçeklik ve nesnellik alanı olmadığı gibi imgeselin seraplarının ve öznelliğin alanının da bunun karşısında bulunmadığını kastediyoruz. Bu terimler arasında karşıtlık vardır ama bunlar yine de çok açıktır ki, karmaşık bir biçimde, yani bütünleyici, rekabetçi ve uzlaşmaz şekilde birbirlerine açılırlar.

32 Bu temel meseleyle ilgili, Olay üzerine yazdığımız iki makalede geliştirdiğimiz düşüncelerimizi tekrar etmek istemiyor, okuru bu makalelere yönlendiriyoruz: "Le retour de l'Evénement" ve "L'Evénement-sphynx", *Communications* 18, 1972.

33 Ayrıca görünüşe göre *sapiens*'in kaygısı, insana has bir genetik kusur olan beyindeki aşırı laktik asit birikimine de bağlıdır. Darwinciler laktik asitin çözünmemesinin, sonuçları itibariyle *homo sapiens*'e seçilmeyi sağlayan bir avantaj getirdiğini düşüneceklerdir. Bu eksikliğin nasıl aşırı karmaşıklığı

desteklediğini göstermek ve daha az karmaşık bir düzeyde bir yoksunluk, fazlalık ve hata olan şeyin daha üst bir karmaşıklık düzeyinde nasıl (eksiklik ve yoksunluk olmayı bırakmadan) bir fayda ve kazanç haline geldiğini düşünmek bizi daha çok ilgilendiriyor.

34 Bkz. Bu bölümün başında Pascal'dan yapılan alıntı.

35 Zira aşk ilişkilerinin sıkılaşmasıyla koşut olarak, kız ve erkek kardeşler arasındaki bağların korunup kuvvetlenmesi söz konusu olmuştur ve insanlaşma sürecinde erkek kardeşler giderek daha güçlü bir şekile kız kardeşlerinin "doğal" koruyucusu haline gelmiştir.

36 Benim formüle edişim Moscovici'ninkinden biraz farklı. Ona göre "çözüm, annenin çocuklarıyla olan çekirdek ilişkisini hiyerarşikleştirmek ve döl veren erkeğin dölüyle arasındaki hiyerarşik ilişkiyi çekirdekleştirmekten geçiyordu" (Moscovici, 1972, s. 242).

37 Aile eski toplumda ancak doğabilir; gelişimiyse bu toplumun çözülmesiyle devam edecektir: Kırsal toplum, köylü, şehirli toplum ve bugün artık yeni bir gelişimle karşı karşıyayız. Ailenin çocuksu kültüre sahip mikro-ortamının, şefkat ve cinsellik, yoksunluk ve aşırı içlidışlılık, fantezi ve gerçeklik arasındaki derin muğlaklık ve çelişkilerle kaynayan bir ortam olması, kişiliği gitgide silinmez biçimde damgalar; ki bu olgu, Freudçuluk tarafından derinlemesine anlaşılmış ama sadece jenital boyuta indirgenmiştir.

38 Ters yönden, açık örgütlenmenin ketleyici karşı-etkisi, ensestin yasaklanması ilk büyük kültürel baskılamayı oluşturacak, bunun varoluşsal, psikolojik ve toplumsal neticeleri hesap edilemeyecek kadar büyük olacaktır.

39 İlkece, genetik malzemeyi paylaşan bir tür, yarı yalıtık nüfuslar şeklinde bölündüğünde hızlanan genetik evrim, bunun zıttı koşullarda tersine frenlenir (Wright, 1967).

40 Bu noktada, arkaik toplumları "meskenleri" ile kurdukları hayati bağlar üzerinden inceleyen ekolojik antropolojide bilhassa son on yılda gerçekleşen verimli yönelime dikkat çekelim.

41 Beyni anlamak için mitleri, sanat eserlerini, toplumları, tarihi incelemek; mitleri, sanat eserlerini, toplumları ve tarihi anlamak içinse beyni incelemek gerekir.

42 *Vif du sujet* isimli kitabımda beni meşgul etmiş olan temayı burada ele almak istemiyorum: Bu tema, her insanın içsel ve potansiyel çokkişilikliliği temasıdır. Kişilik yarılması, uç noktadaki "patolojik" karakteriyle, aslında normal bir olguyu açınlar; buna göre kişiliğimiz farklı farklı biçimlerde belirginlik kazanır ve sadece oynamamız gereken top-lumsal "roller"e göre değil (örneğin büro amirine boyun eğen küçük memur evde kibirli bir despot olabilir) öfke, sevgi, nefret ve şefkatin bizi gerçekten de bir karakterden diğerine geçirdiği olaylara göre de farklılaşır. Bu durum sadece sesimizi ve davranışlarımızı değiştirmekle kalmaz, beynin paleosefal, mezosefal ve neosefal bölgeleri arasındaki ilişkiyi de değiştirir. Bu yüzden, hiç kuşkusuz pek çok kişiliğe sahibiz; biri baskın, diğerleri ise duruma göre, ama genellikle kesin aciliyet ve karar durumlarında ortaya çıkan kişiliklerdir bunlar. Üstelik, potansiyel, kaçık, yüce kişiliklerimizi fantezilerimizde ve rüyalarımızda yaşarız ve bunlar kimi zaman maalesef kim zamansa neyse ki hemencecik

kaybolup giderler. Halbuki tek bireyde çelişkili, uzlaşmaz, aykırı, çoğu düşsel olan bütün bu olanaklar, bireylerin olağanüstü çeşitliliği içerisinde açılıma uğrar. Bazen kimi tikel yatkınlıklar sayesinde bazense koşullar ve bilhassa da Alain'in şahane söylediği gibi bilgeyi "deli eden" iktidarın denetimsiz icrası dolayısıyla ortaya çıkan bu olanaklar daha nadir de olsa deliyi bilge kılabilir, sıradan insana deha bahşedebilir, yani sıradan hayatlarda hapsolmuş dehaya kendini ifade etme imkânı tanıyabilir. Bu yüzden herkes, kesreti ve çoklu gücüllükleri ve bilhassa da tiksindiğimiz veya nefret ettiğimiz ama aslında sadece bu gücüllüklerden birini veya öbürünü somutlaştıran "ötekiler"i taşır kendi içinde.

43 Marx'ı ve ayriyeten Freud'u sistematik (ve sistemik) biçimde, özörgütlenme zaviyesinden, yeniden okuma işini bir sonraki çalışmamızda *La Méthode*'da gerçekleştireceğiz. Özörgütlenmede, burada gördüğümüz gibi özüretim kavramı büyük rol oynar. Keza bu okumanın fazla karmaşık olmayan, ama aşırı akılcılaştırıcı bir öncülü olması hasebiyle Hegelci mantığı, karmaşıklık mantığı açısından ele alacağız. Böylece bizim (epistemolojik açıdan Gödel'in teoreminin genelleştirilmesine dayanan) açık kuramımız ile doktrin halinde katılaşmış kuramlar (kendi kendini doğrulayan sistemler) arasında köklü bir farklılık olup olmadığını görebileceğiz. Böylece ortodoks Marksizm ve Freudçulukta, sadece bu düşünürlerin geliştirdiği anahtar kavramları değil, fakat özgün bakış açılarını da entegre etmenin bir yolunun olup olmadığını da görmek mümkün olacak (hem Marx -Engels'in hem de Freud'un özgün bakış açılarının temel itibariyle biyo-antropolojik olduğunu hatırlatalım).

44 Yazar İtalyan filozof ve tarihçi Giambattisa Vico'nun (1668-1744) *Scienza Nuova* (Yeni Bilim) isimli yapıtına gönderme yapıyor. (ç.n.)

45 Yabancı yayınların (bilgim dahilindeki) Fransızca çevirilerini zikrettim daima. Dolayısıyla referans tarihi, eserlerin değil, çevirilerin çıktığı tarihtir. Von Neumann'ın eserlerindeki tarih, onun otomata üzerine yaptığı kuramsal sunumların ölümünden sonra yayımlandığı tarihe denk geliyor.

Kaynakça

Burada söz konusu olan, çalışmamın kapsadığı çok geniş alanla ilgili sistematik bir kaynakça sunmak değil. Böyle bir şey hem çok yer kaplardı, hem o kadar faydalı da olmazdı; nitekim muhtelif disiplinlere dair bilgileri ansiklopedik biçimde art arda eklemenin peşinde değilim; yapmaya çalıştığım "disiplinleraşırı" bir yönelimle bilginin yeniden örgütlenmesini tatbik edebilmek. Keza bu klasik ya da eksiksiz bir kaynakça da değil. Özellikle bilgi dağarcığımı yenilemiş ve bende yeni fikirler uyandırmış yakın tarihli yapıtlar ve makaleler belirtiliyor; ancak bu, bütün etkileyici metinlerin burada yer aldığı anlamına da gelmiyor. Şayet önemli bazı başlıkları atladıysam, bu benim kitabımın zaafıdır ve kasti olmayan haksızlığımdan ötürüdür.

Bu kaynakçada ayrıca sistematik bir çarpıklık da var. Merkezi konu insan olmakla birlikte, beşeri bilimlerin bazı temel ve klasik eserlerini burada saymadım, çünkü bir defa bu referanslar, bütün giriş kitaplarında bulunabilir ve araştırmacıların, öğrencilerin ve "beyefendiler"in bilinen kültür dünyası içinde yer alıyorlar; ikinci olarak, bu kitapta öne çıkartılan esas mesele, tam da bu yapıtların gözden kaçırdığı veya dışladığı bir meseledir (yine de bu yapıtların katkılarını küçümsemiyorum).

Klasik antropolojinin alanı dışında yer alan, fakat bana göre insan bilimini ilgilendiren metinlere işaret etmeyi tercih ettim. Metinlerden kimi metoda ve kurama dair temel soruları öne çıkartıyor ve bu noktada von Neumann'a, von Foerster'a, Atlan ve Maturana'ya olan borcumu vurgulamak istedim. Bu isimlerin özörgütlenme üzerine son derece önemli metinler kaleme aldılar, fakat bunlar halen ya hiç ya da pek az bilinmekte, disiplinlerin çerçevesi dışında yer almakta. Primatoloji, insanlaşma süreci ve insan etolojisiyle ilgili bazı bibliyografik referanslar vermek istedim, çünkü beşeri bilimler alanında henüz tanınmayan İngilizce eserler söz konusu. Okur çok daha zengin kaynakçaları bu yapıtlarda bulacaktır ve Serge Moscovici'nin burada defaatle zikrettiğimiz kitabında da pek çok referans bulunabilir.

Burada verdiğim kaynakça seçici de sayılmaz, zira karşı çıktığım metinlere de yer verdim (hatta bazen, kendimle barışık kalmak adına, olumsal [şahsi] bir antipati duyduğum yazarların isimlerini de saydığım olmuştur).

Kısacası bu, *bibliyografik bir açılım*dır ve bu bağlamda elinizdeki denemeyle tam manasıyla örtüşüyor. Nitekim söz konusu olan, insan kavramını ve insan kuramını açmaktır. Bu anlamda kaynakça, okura, duyduğu merakı, tıpkı benim yaptığım gibi deneme ve yanılma yoluyla yönlendirme fırsatını verecektir.[45]

Alland, A., 1969, *Evolution and Human Behavior*, Londra, Tavistock.
———— *Human Diversity*, New York, Columbia Univ. Press, 1971.
———— *The Human Imperative*, New York, Columbia Univ. Press, 1972.
Altmann, S.A., ed., *Social Communication among Primates*, Chicago, Chicago Univ. Press, 1967.
Anthony, S., *The Child Discovery of death*, Londra, 1940.
Ardrey, R., *Les Enfants de Caïn*, Paris, Stock, 1963.
———— *L'Impératif territorial*, Paris, Stock, 1967.
Atlan, H., "Du bruit comme principe d'auto-organisation", *Communications* 18, 1972, s. 21-36, Paris, Ed.du Seuil.
———— *L'Organisation biologique et la Théorie de l'information*, Paris, Hermann, 1972.
Auger, P., *L'Homme microscopique*, Paris, Flammarion, 1966.
Balandier, G., *Sens et Puissance*, Paris, PUF, 1971.
Barel, Y., *La Reproduction sociale*, Paris, Anthropos, 1973.
Bastide, R., *Le Rêve, la Transe et la Folie*, Paris, PUF, 1972.
Bataille, G., *La Part maudite*, Paris, Ed. de Minuit, 1949.
Bateson, G., "A theory of play and fantasy", *Psychiatric Reasearch Report* 2, 1955, s. 39-51.
———— "Minimal requirements for a theory of schizophrenia", *Arch. Gener. Psych.* V. 2, 1960, s. 477-491.
Benedict, B., "Role analysis in animals and men", *Man*, 4, 2, 1969, 1969, s. 203-314.
Bolk, L., "La genèse de l'homme", *Arguments* IV, 18, 1960, s. 3-13 (*Das Problem der Menschwerdung*, 1926, Iena).

Bourdieau, P. ve Passeron, S., *La Reproduction*, Paris, Ed. de Minuit, 1970.

Bourlière, F., *Vie et Mœurs des mammifères*, Paris, Payot, 1956.

Bouthoul, G., *Huit Mille Traités de paix*, Paris, Julliard, 1948.

———— *Traité de polémologie*, Paris, Payot, 1971.

Brillouin, L., *La Science et la Théorie de l'information*, Paris, Masson, 1959.

Bronowski, J., *New Concepts in the Evolution of Complexity*, Boston, American. Ass. for the Advancement of Science, 1969.

Bronowski, J. ve Bellugi, U., "Language, Name and Concept", *Science* 168, 1970, s. 669-673.

Buckley, W., *Modern Systems Research for the behavioral scientist*, Chicago, Aldine, 1968.

Caillois, R., *Le Mythe et l'Homme*, Paris, Gallimard, 1938.

———— *L'Homme et le Sacré*, Paris, Gallimard, 1950.

Cavalli-Sforza, L.L. ve Bodmer, W.F., "Intelligence and race", *Scientific American* 224, 1970, s. 19-29.

———— *The Genetics of Human Populations*, San Francisco, Freeman & Co, 1971.

Chance, M-R., "Attention, structure as the basis of primate rank order", *Man* 2, 1967, s. 503-518.

Chance M-R. ve Jolly, C., *Social Groups of monkey, apes and men*, New York, 1970.

Changeux, J-P., "L'inné et l'acquis dans la structure du cerveau", *La Recherche*, I, 3, 1970, s. 213-221.

———— "Le cerveau et l'événement", *Communications* 18, Paris, Ed. du Seuil, 1972.

Chauvin, R., *Le Comportement social des animaux*, Paris, PUF, 1961.

———— Le monde des fourmis, Paris, Plon, 1969.

Chomsky, N., *Language and Mind*, New York, Harcourt Brace, 1968.

———— *La Linguistique cartésienne*, Paris, Ed.du Seuil, 1969.

———— *Aspects de la théorie syntaxique*, Paris, Ed. du Seuil, 1971.

Cohen, Y.A., ed., *Man in adaptation*, Chicago, Aldine, 1968.

Comfort, A., *The Nature of human nature*, Londra, Weidenfeld and Nicholson, 1966.

Cosnier, J., "Systèmes de communicatin che les animaux", *Économie et Société* III, 8, 1969.

Crook, J. H., "Sources of cooperation in animals and men", *Social Sciences Informations* I, 9, 1971, s. 27-48.

Crook, J.H. ve Gartlan, J.S., "Evolution of primate societies", *Nature*, 210, 1966, s. 1200-1203.

De Vore, I. ve Washburn, S.L., "Baboon ecology and human evolution", *African Ecology and Human Evolution*, F. Clark Howell ve F. Bourlière, ed. Chicago, Aldine, 1963.

De Vore I., "The evolution of social life", *Horizons of anthropology*, S. Tax ed., Chicago, Aldine, 1964.

De Vore, I., *Primate Behavoir*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1965.

Delgado, J.-M.R., *Le Conditionnement du cerveau et la liberté de l'esprit.*, Brüksel, Dessart, 1972.

Devéreux, G. *Essais d'ethnopsychiatrie générale*, Paris, Gallimard, 1970.

Dobzhansky, T., *L'Homme en évolution*, Paris, Flammarion, 1966.

Dumont, L., *Homo hierarchicus*, Paris, Gallimard, 1966.

Eibl-Eibesfeldt, I., *Ethology, the Biology of Behavior*, New York, Holt, Rinehardt and Winston, 1970.

——— *Love and Hate*, New York, Holt, Rinehardt and Winston, 1971.

——— "Similarities and differences between cultures in expressive movements", *Non Verbal Communication* içinde, A. Hinde ed., Cambridge, Cambridge Univ. Press, 1972.

——— "Les universaux du comportement et leur genèse", *L'unité de l'homme*, Paris, Ed. du Seuil, yeni baskısı, "Points" coll. 1978, c. I, 1974, s. 233 vd.

Eisenberg, J.F., Muckenhirn, N.A. ve Rudran, R., "The relation between ecology and social structure in primates", *Science* 176, 1972, s. 863-874.

Einsenberg, L., "The human nature of human nature", *Science* 176, 1972, s. 123-128.

Escoffier-Lambiotte, C., "Acide urique et réuissite sociale", *Le Monde*, 2 Haziran 1971.

Etkin, W., "Social behavior and the evolution of man's mental faculties", *Amer. Nat.*, 88, 1954, s. 129-142.

Foerster, H. von, bkz. Von Foerster.

Fox, R., "The cultural animal", *Social Science Informations* IX, 1, 1970, s. 7-25.

Freud, S., *L'Avenir d'une illusion*, Paris, 1932.

Gallup, G.G., "Chimpanzees: self recognition", *Science*, 167, 1970, s. 86-87.

Gardner, R.A. ve B., "Teaching sign-language to a chimpanzee", *Science* 165, 1969, s. 664-672.

——— "Two-way communication with an infant chimpanzee", *Behavior of non-human primates III* içinde, A. Schrier ve F. Stollnitz ed., New York, Academic Press, 1971.

——— "L'enseignement du language des sourds-muets à Washoe", *L'Unité de l'homme* içinde, Paris, Ed. du Seuil, yeni baskısı, coll. "Points", 1978, c. I, 1974, s. 32-36.

Garvin, P.L., ed.., *Cognition: a Multiple View*, New York, Spartan Books, 1970.

Gastaut, H. ve Bert, J., "Primates, anthropoïdes, humains: les traits encéphalographiques communs à cette lignée évolutive", *L'Unité de l'homme* içinde, Paris, Ed. du Seuil, yeni baskısı, coll. "Points", 1978, c. I, 1974, s. 174. vd.

Geertz, C. "The impact of the concept of culture on the concept of man", *New Views of Man*, J. Platt ed., Chicago, Chicago Univ. Press, 1966.

Godelier, M., "Une anthropologie économique est-elle possible?", *L'Unité de l'homme* içinde, Paris, Ed. du Seuil, yeni baskısı, coll. "Points", 1978, c. III, 1974, s. 175 vd.

Gomes, A.O., "The brain-consciousness problem in contemporary scientific research", *Semaine d'étude sur cerveau et expérience consciente*, Cité du Vatican, Pontifica Academia Scientarum, 1965.

Gregory, R.L., *The Intelligent Eye*, Londra, Weidenfeld and Nicholson, 1970.

Gunther, G., "Cybernetical ontology and transjunctional operations", *Self Organizing Systems*, Washington, D.C., Yovits, Jacobi, Goldsterne, ed., 1962.

Hall, E.T., *La Dimension cachée*, Paris, Ed. du Seuil, 1971.

Hockett, C.F. ve Asher, R., "The human revolution", *Current Anthropology 5*., 1964, s. 135-147.

Howell, F.C. ve Bourlière, F., ed., *African Ecology and Human Evolution*, Chicago, Aldine, 1963.

Jacob, F., *La Logique du vivant*, Paris, Gallimard, 1970.

Jakobson, R., "Relations entre la science du langage et les autres sciences", *Tendances principales de la recherche dans les sciences sociales et humaines* içinde, La Haye, Mouton, 1970.

Jouvet, M., "Neurobiologie du rêve", *L'Unité de l'homme* içinde, Paris, Ed. du Seuil, yeni baskısı, coll. "Points", 1978, c. II, 1974, s. 102 vd.

Katz, S., "Anthropologie et biologie", *L'Unité de l'homme* içinde, Paris, Ed. du Seuil, yeni baskısı coll. "Points", 1978, c. III, 1974, s. 49 vd.

Kawamura, S., "The process of sub-culture propagation among japanese macaques" *Primate Social Behavior* içinde, Southwick, Princeton, Van Nostrand, 1963, s. 82-90.

Koestler, A., *Le Cheval dans la locomotive*, Paris, Calmann-Lévy, 1968.

——— *Le Cri d'Archimède*, Paris, Calmann-Lévy, 1965.

Kuhn, T.S., *La Structure des révolutions scientifiques*, Paris, Flammarion, 1972.

Laborit, H., *L'Agressivité détournée*, Paris, UGE, coll. "10/18", 1970.

——— *L'Homme imaginant*, Paris, UGE, coll. "10/18", 1970.

Lacan, J., L'Enfance aliénée, *Journées d'études sur la psychologie de l'enfant*, Paris, UGE, coll. "10/18", 1972.

Lawick-Goodall, J. Van, bkz. Van Lawick-Goodall.

Leakey, R., "Man and sub-man of lake Rudolf", *New Scientist*, 16 Kasım 1972, 1972.

Lee, R.B. ve De Vore, I., *Man the hunter*, Chicago, Aldine, 1968.

Lenneberg, E.H., *Biological Foundations of language*, New York, Wiley, 1967.

Leroi-Gourhan, A., *Le Geste et la Parole*, Paris, Falmmarion, 1964.

Lévi-Strauss, C., *Les Structures élémentaires de la parenté*, Paris, PUF, 1949.

——— *Du miel aux cendres*, Paris, Plon, 1967.

——— *Essais sur le comportement animal et humain*, Paris, Ed. du Seuil, 1970.

Lorenz, K., *L'Agression*, Paris, Flammarion, 1969.

——— *Essais sur le comportement animal et humain*, Paris, Ed. du Seuil, 1970.

Lwoff, A., *L'Ordre biologique*, Paris, Laffont, 1969.

MacLean, P.D., "The triune brain, emotion and scientific bias", *The Neurosciences, second study program*, F. O. Smith ed., New York, Rockefeller Univ. Press, 1970.

Masters, J., *Political Behavior as a biological phenomenon*, Meeting of the American Political Sc. Ass., Washington D.C., 1972.

Marx, K., *Economi politique et Philosophie* (1844 Elyazmaları), *Œuvres philosophiques* VI, Paris, Costes, 1937, s. 5-135 (Fr. çev. Molitor) [1844 Elyazmaları, Belge Yayınları].

Maturana, H.R., *Biology of cognition*, Université de l'Illinois, Urbana Biological Computer Laboratory, Dept. of Electrical Engineering, 1970.

Maturana, H.R. ve Varela, F., *Autopoietic Systems*, Santiago, Univeristé du Chili, faculté des sciences, 1972.

Mehler, J., "Connaitre par désapprentissage", *L'Unité de l'homme*, Paris Ed. du Seuil, yeni baksısı, coll. "Points", 1978, c. II, 1974, s. 25 vd.

Monod, J., *Le Hasard et la Nécessité*, Paris, Ed. du Seuil [*Rastlantı ve Zorunluluk*, Dost Yayınları], 1970.

Montahner, H., "Communications non verbales et stimulations spécifiques chez les jeunes engants à la crèche", *L'Unité de l'homme*, Paris, Ed. du Seuil, yeni baskısı coll. "Points", 1978, c. I, 1974, s. 246 vd.

Morin, E., *Le Cinéma ou l'homme imaginaire*, Paris, Ed de Minuit, 1956.

——— *L'homme et la Mort*, Paris, Ed. du Seuil, yeni baskısı, coll. "Points", 1977, 1971.

——— "L'événement-sphynx", *Communications* 18, Paris, Ed. du Seuil, 1972.

——— *La Méthode*, c. I, *La Nature de la Nature*, Paris, Ed. du Seuil, 1977.

Morin, E. ve Piatelli-Palmarini, M., *L'Unité de l'homme*, Paris, Ed. du Seuil, yeni baskısı, coll. "Points", 1978, 3 cilt, 1974.

Morris, D., *Le Singe nu*, Paris, Grasset, 1970.

Moscovici, S., *La Société contre nature*, Paris, UGE, coll. "10/18", 1972.

Napier, J. ve P., ed., *Old World Monkeys*, New Yrok, Academic Press, 1970.

Neel, J.V., "Lessons from a primitive people", *Science* 170, 1970.

Neumann, J., von, bkz. Von Neumann, 1966.

Piaget, J., *Biologie et Connaissance*, Paris, Gallimard, 1967.

Ploog, D., "The education of Sarah, a chimp", *Psychology today*, 4, 4, 1970, s. 55-58.

——— "Language in chimpanzee?", *Science* 172, 1971, s. 808-822.

——— "Le langage et sa construction logique chez l'homme et le chimpanzé", *L'Unité de l'homme*, Paris, Ed. du Seuil, yeni baskısı, coll. "Points", 1978, c. I, 1974, s. 37 vd.

Premack, D. ve Schwartz, A., "Preparation for discussing behaviorism with chimpanzee", *The Genesis of language*, F. Smith ve G. A. Miller ed., Cambridge, MIT Press, 1969.

Radcliffe-Brown, A.R., *Structure et Fonction dans la société primitive*, Paris, Ed. de Minuit, Ed. du Seuil, coll. "Points", 1972.

Roheim, G., *The Gates of dream*, New York, 1953.

——— *Origine et Fonction de la culture*, Paris, Gallimard, 1972.

Ropartz, P., "Les bases biologiques de notre comportement", *Psychologie*, Şubat, 1972, 1972.

Ruffié, J. "Le mutant humain", *L'Unité de l'homme*, Paris Ed. du Seuil, yeni baskısı, coll. "Points", 1978, c. I, 1974, s. 107 vd.

Salk, J., *Man unfolding*, New York, Harper and Row, 1972.

Schrödinger, E., *What is life?* Cambridge, Cambridge Univ. Press, 1945.

Sebeok, T.A., ed., *Animal Communications*, Bloomington, Indiana Univ. Press, 1968.

Serres, M., "La thanatocratie", *Critique* 298, 1972, s. 199-227.

Shannon, C. ve Weaver, W., *The Mathematical Theory of communication*, Urbana, Illinois Univ. Press, 1949.

Souriau, E., "L'art chez les animaux", *Revue d'esthétique* III, 1948, 1948, s. 217-249.

Storr, A., *L'Instinct de destruction*, Paris, Calmann-Lévy, 1973.

Sugiyama, Y., "Social organization of chimpanzee in the Budongo forest, Uganda", *Primates* 9, 1968, s. 225-258.

——— "Social behavoir of chimpanzees in the Budongo forest, Uganda", *Primates* 10, 1969, s. 197-225.

Taschdjian, E., *Organic Communications*, Dubuque, W.M.C. Brown, 1966.

Tax, S., ed., *The Evolution of man*, Chicago, Chicago Univ. Press, 1960.

Thom, R., *Twords a theoretical biology*, I (Waddington ed.), Prolegomena, Edimbourg, Edinburgh Univ. Press, 1968.

Tiger, L., *Entre hommes*, Paris, Laffont, 1971.

Tiger, L. ve Fox, R., "The zoological perspective in social science", *Man*, I, 1966, s. 75-81.

Tinbergen, N., *La Vie sociale des animaux*, Paris, Payot, 1967.

Touraine, A., *Université et Société aux Etats-Unis*, Paris, Ed. du Seuil, 1972.

Trincher, K.S., *Biology and Information: elements of biological thermodynamics*, New York, Consultants bureau, 1965.

Tsumori, A., "Newly acquired behavoir and social interactions of Japanese monkeys", *Social Communication among primates*, Altmann, ed., 1967, s. 207-219, Chicago, Chicago Univ. Press.

Vandel, A., *La Genèse du vivant*, Paris, Masson, 1968.

Von Foerster, H., "Ons self-organizing systems and their environnements", *Self-Organizing Systems*, New York, Pergamon, 1960.

——— "From stimulus to symbol", *Sign, Image, Symbol*, G. Kepes ed., New York, Braziller, 1966.

——— "Notes pour une épistémologie des objets vivants", *L'Unité de l'homme*, Paris, Ed. du Seuil, yeni baskısı, coll. "Points", 1978, c. 2, 1974, s. 139 vd.

Van Lawick-Goodall, J., *Les Chimpanzés et Moi*, Paris, Stock, 1971.

Vendries, P., *Vers une théorie de l'homme*, Paris, PUF, 1973.

Von Foerster, H. ve Zopf, G.W., ed., *Principles of self-organization*, New York, Pergamon, 1962.

Von Neumann, J., *Theory of self-reproducing automata* (A.W. Burks tarafından tamamlanan baskısı), Urbana, Illinois Univ. Press, 1966.

Washburn, S.L., "Speculations on the interrelations of the history of tools and biological evolution", *Human Biol.* 31, 1959, s. 21-31.

——— "Tools and human evolution", *Scientific American* 203, Eylül, 1960, 1960.

——— "The study of race", *American Antropologist* 65, 1963, s. 521-531.

Washburn, S.L. ve Howell, F.C., "Human evolution and culture", *Evolution after Darwin*, Chicago, S. Tax, ed., 1960.

Washburn, S.L. ve Jay, P. C., *Perspectives on human evolution*, New York, 1968.

Watson, J.D., *La Double Hélice*, Paris, Laffont, 1968.

Watzlawick, P., Helmick-Beavin, J. ve Jackson, D., *Pragmatics of human communication*, New York, Norton, 1967.

Wickler, W., *Les Lois naturelles du mariage*, Paris, Flammarion, 1971.

Weiner, N., *Cybernetics*, Paris, Hermann, 1948.

Wilden, A., *System and Structure*, Londra, Tavistock, 1972.

——— "L'écriture et le bruit dans la morphogenèse du système ouvert", *Communications 18*, 1972, s. 48-71, Paris, Ed. du Seuil.

Wright, S., "The foundations of population genetics", *Heritage from Mandel*, Alexander Brinck ed., Madison Wisconsin Univ. Press, 1967.

DİZİN

âdet 36, 76, 179
akıldışı 154, 213
akrabalık 41, 67, 161, 166, 169, 171-72
algı 7, 99, 103, 106, 109, 122, 128, 143
anlambilim 42
Anthony, Sylvia 145
antropoloji 5-8, 17, 45, 68, 72, 92, 98-99, 101, 105, 108-11, 130, 135, 141, 143, 145, 150, 154, 160, 168, 170, 174-75, 178, 187, 191, 195, 205-206, 208, 211-13, 217-18, 220-23
antropolojik dönüşümcülük 57
antropolojizm 6, 8, 21, 44-45, 57, 114, 221
Ardrey, Robert 19, 44
arkaik toplum 77, 102, 111, 114, 145, 160, 193, 201, 213
arkhe 159
Asher, Robert 70-71, 87, 161, 163-64
Athena 7
Atina 191
Atlan, Henri 118-19, 121
Auger, Pierre 124, 149-50, 219
australantrof 43, 49
australopitek 42-43, 49, 53, 55, 69, 72
av 15, 49, 51, 53, 56-59, 63-64, 67-68, 70, 76-77, 90, 93, 105, 111, 141, 149, 167, 175, 185, 196, 224
ayin 103-104, 114, 148, 173

babun 23, 26, 41, 62, 87
Balandier, Georges 219
Barel, Yves 219
Bastide, Roger 125
Bataille, Georges 111
Bateson, Gregory 18, 147
beceri 38, 55-56, 58, 65, 68, 73, 76, 84, 90-91, 102, 122-23, 125, 128, 130, 132, 144, 147, 176, 181, 198
Bert, J. 126
beyin 42, 49, 51, 56, 58-59, 76-77, 79, 81-87, 89, 91, 93, 107-109, 120-22, 124-31, 135, 146, 148-49, 191, 206, 210-12, 219-20
bilinç 15, 39, 98-101, 104, 130, 133-35, 139-45, 153, 155, 191-92, 200-202, 210, 224-26
bilinçdışı 133-35, 155, 225
bilişsel 86, 132, 140-42, 176
bireysellik 16, 28-30, 42, 62, 82, 84, 100-101, 145, 163-65, 171, 191
biyoloji 3, 5-12, 14, 16-17, 28, 32-33, 44, 51-52, 66, 74, 76-77, 81, 105, 107, 135-36, 165-68, 170-72, 175, 178, 205, 208-11, 214-15, 217, 221, 223
biyolojik devrim 9-10, 14, 16
biyolojik evrim 49, 77, 83, 87, 89, 91, 122, 170
biyolojizm 8, 16, 19, 44-45, 57, 114, 205, 221
biyosenoz 15
biyotop 15
biyo-toplumsal 67, 172
Bolk, Louis 83
Both 25
Bourdieu, Pierre 219
Bouthoul, Gaston 196
Brillouin, Léon 12, 217
buyruk 177, 222
büyü 99-100, 102-106, 109, 144, 149-51, 160-61, 174-75

Caillois, Roger 111
call system 70-72
Cameron, S. 14
Carpenter, Clarence Ray 23
cenin 83, 97, 126
Chance, Michael R.A. 23-24
Changeuz, Jean-Pierre 121
Chomsky, Noam 86, 218
cins 3, 63, 65, 97, 114
cogito 39
Cosnier, Jacques 21
Crick, Francis Harry 9
Crook, John Hurrell 26, 41

çatışma 15, 18, 20-21, 28, 31, 34-35, 66, 111, 113, 148, 167, 194-95
çeşitlilik 5, 16, 20, 26, 28-30, 35, 70, 107, 152, 155, 161, 177, 191, 214-15, 218
çevre 14-16, 23, 25, 35, 37, 63, 76, 79, 82-83, 86, 103-104, 108-109, 114, 118, 120, 122-23, 125, 127-28, 133-34, 140-41, 145, 149-50, 152, 196, 206-207, 210, 214, 223

D'Aquili, Eugene G. 72
Darwin, Charles 3
Darwincilik 6, 15, 114
davranış 17-18, 21, 25-26, 28, 34-37, 39, 73, 75, 86-87, 103-104, 108, 120, 122-23, 135, 144-45, 148-49, 151-52, 177, 179, 203, 208, 211, 218, 243
De Vore, Irven 23, 57, 62
demens ayr. bkz. *homo demens* 114, 132, 155, 198
Descartes 4
deus ex machina 52
devlet 66, 115, 181, 187-89, 192-96, 201, 213, 215
dışarıdan evlenme 159, 161, 166-67, 169-71, 185, 208, 215
dil 38, 41-42, 44, 49, 69-73, 75, 77, 82, 86-87, 90, 93, 102-104, 122-23, 125, 160-61, 169, 171, 173, 176, 180, 211, 215, 218
dilbilim 218
din 4, 105-106, 109, 145-46, 149-51, 175, 187-88, 195-96, 222, 225
dirimciler 10
Dobzhansky, Theodosius 82
doğa 1, 3-8, 14-17, 20, 30, 44-45, 49, 58, 89, 98, 113, 129, 171, 189, 203, 205, 207-208, 214, 218, 225
doğa bilimleri 5, 14, 218
doğacılık 6
doğal seçilim 6, 207
dürtü 6, 17, 31, 133-34, 139, 143, 152, 174, 190
düzensizlik 12-17, 19, 21, 29-31, 34-36, 53, 111-22, 124-27, 129, 131, 135-37, 139, 146-47, 149-54, 168, 174, 179, 190, 192, 196-97, 199, 202, 210, 223, 225-26

ego 39
Eibl-Eibesfeldt, Irenäus 110
Einstein, Albert 154
ekoloji 14-17, 34, 36, 51, 53-54, 62-63, 68-69, 75, 77, 80, 90, 170, 180-81, 206-207
ekosistem 15-17, 52-54, 56, 89-90, 93, 120, 129, 133, 135, 150, 174, 177, 179, 181, 186, 191, 196, 206-208, 210-11, 214-15, 220, 224
Eliot, T.S. 151
Elohim 7
enerji 16, 28, 114, 217-18
enformasyon 9-12, 36, 56, 74-76, 86, 109, 118-19, 123-24, 128, 141, 210, 217-18, 220, 222-23
ensest 27, 167, 170-71
entropi 12, 16, 35, 118, 136, 149, 210, 221
Eros 112, 164, 168
estetik 102, 105-107, 189
eşitsizlik 26, 34, 41, 64, 168, 189
etnik grup 171-72, 188, 193-94

etoloji 17, 19-21
evlilik 161, 165, 167-68, 170, 208
evrim 3-5, 16, 21, 36, 41-42, 49-54, 56-57, 61, 72, 75-77, 81, 83, 87-89, 91, 105, 119, 122, 125, 128, 131, 136-37, 144-45, 160, 164, 170, 173, 185, 187, 190-91, 197, 199-201, 207-208, 213-14, 217-18, 222-25

familya 3, 97
fantezi 5, 109, 112, 116, 174, 222
fenotip 135, 171, 177-78, 206, 208, 214-17
feromon 18
filogenetik 59, 81, 130-31, 211
Foerster, Heinz von 14, 119, 124, 222
Freud, Sigmund 6, 127, 136, 149, 166

Gardner, R. Allen 38-39, 42
Gastaut, Henri 126, 145
Geertz, Clifford James 50, 87
genetik 3, 9, 51, 54-56, 72, 74, 76, 85-86, 91, 106, 108, 112, 119-20, 122-23, 126-27, 132-35, 152, 164-65, 170-71, 177-79, 202, 206-11, 214-16, 219-20
genetik miras 86, 177-78, 215
genetik mutasyon 50, 55, 70, 79-83, 90, 93
genotip 178, 206, 208, 214-15, 217
Gomez, Aldair 123
Gordion düğümü 45, 79
Gunther, Gottard 11
güdümbilim 9-12, 14
gülümseme 110, 123, 126
güruh 6, 19-20, 23, 62
gürültü 13, 21, 30, 36, 113, 118-25, 127, 129-30, 132, 136-37, 141, 180, 192, 194, 198-99, 210, 212

Haeckel, Ernst 14
haz 25, 30, 33, 106, 110-11
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 31, 34, 142
heimatlos 54
hezeyan 128, 141, 143
Hinde, Robert 25
hiyerarşi 15, 19-21, 24-26, 28-29, 31-35, 41, 63-64, 66, 72, 120-21, 131-32, 134-35, 161, 165, 181, 188-90, 192, 195, 198-99, 201, 210, 215-16
Hockett, Charles F. 70-71, 87, 161, 163-64
homo demens ayr. bkz. *demens* 114-15, 117
homo erectus 53, 70, 72-74, 79, 81, 114
homo habilis 43, 53, 56
homo neandertalensis 53
homo sapiens ayr. bkz. *sapiens* 4, 7, 41-44, 49, 51, 53, 57-58, 61, 73, 80-81, 88, 90, 92, 99, 101, 103-104, 106-108, 110, 112, 114-15, 117, 124, 148, 150-51, 154-55, 159-60, 191, 200, 202, 208, 212, 215-16, 240, 242
hücre 3, 10-11, 13, 72, 74, 118, 120, 188, 202

Indus 187
Itani, Junichiro 23, 25

içgüdü 6, 17, 19, 86, 122-24, 131
iktidar 24-26, 66, 113, 132, 134, 165, 167, 175, 193-95, 197, 201, 244
ilkel-dil 69, 73, 206
imge 61, 102-109, 114, 124-25, 127-28, 205, 220, 242
imgelem 109, 112, 128, 213
indirgemeciler 10, 51
insan bilimi 5, 7, 45, 111, 208, 212, 221-22
insangiller 3, 33, 41-43, 49, 51, 53, 55-59, 61-63, 65-68, 70, 73-76, 79-81, 83, 85, 90, 97, 101-102, 111, 123, 154-55, 159-60, 163, 169, 172-73, 181, 187, 199, 213

insanımsı 23, 27, 29, 31, 42-43, 54, 64, 67-68, 75, 81, 83, 93, 110, 160, 163-64
istikrarsızlık 24, 112-13, 134, 137, 139, 155, 181, 185, 192-97
işaret dili 38

Jacob, François 209
Jouvet, Michel 112, 126

kabile 169, 171-72, 186
karmaşıklık 11-14, 16, 18, 20-21, 30-31, 33-35, 41, 43, 45, 51, 55, 62, 69-77, 79-82, 85, 87, 89-91, 93, 98, 116-22, 125, 127, 130, 134, 136, 139, 143-44, 146-47, 151-54, 159, 165-66, 168-70, 172-74, 177-78, 180-81, 188-92, 196, 198-201, 205-207, 209-13, 215, 221, 223-26
Katz, S.H. 72, 211
Kawamura, Shoji 23
kaygı 99, 101, 145-46, 151
kendilik 39, 44, 192, 194
kimlik 38, 99, 146, 155, 176, 189
klan 169, 171-72, 185
Koestler, Arthur 134
koloni 20, 23, 53-54, 74, 179
korteks 79, 87, 122, 128, 131, 133-34, 136
kurban 133, 142, 150-51, 188
kültür 6-8, 36, 44-45, 49, 52, 69, 74-77, 85-88, 90, 93, 97, 123, 129, 150, 171, 173, 176-77, 179, 181, 195-96, 198, 205-506, 208, 211, 214-15, 219
kültür modelleri 177
Kyushu Adası 36

Laborit, Henri 128, 130
Lacan, Jacques 135
Lawick-Goodall, J. Van 37
Leakey, Louis 42
Leakey, Mary 42
Leakey, Richard 42
Lee, Richard 57
Leroi-Gourhan, André 43, 50, 115, 132
Lévi-Strauss, Claude 65, 170, 220
Lévy-Bruhl, Lucien 114
logos 124-25, 130, 134
Lorenz, Konrad 18, 148

MacLean, Paul D. 130-31
makak 23-24, 26-27, 36, 41
Man 42-44, 49, 53, 56-57, 72
mantık 31, 39, 42, 49, 57, 62, 69-70, 86, 90-91, 97, 102, 108, 115, 119, 125, 128, 131-34, 154, 174, 219, 225
Marx, Karl 5-6, 155, 203, 217
Masters, Roger D. 211
Maturana, Humberto 117-18
Mauss, Marcel 212
Mehler, Jacques 122-23
memeliler 3, 6, 20-21, 27-28, 55, 83, 119, 126, 131, 154
metropol 190
mevki 19, 24-26, 29, 31, 63-64
Mezopotamya 187
mit 6, 99-102, 104-105, 108-109, 113, 115, 136, 140, 143-46, 148-51, 160-61, 171-76, 179-80, 196, 200, 212, 215, 220
mitoloji 102, 105, 114-15, 129-30, 141, 145, 147, 149-50, 155, 169, 174, 196, 219
molekül 9-13, 118, 202
Monod, Jacques 119, 149, 219
Montagner, H. (Montahner) 123
Montaigne, Michel de 4, 114, 140
morfogenez 50-51, 89-91, 213, 215, 225
Morin, Edgar 16, 102, 151, 174, 207
Morris, Desmond 44
Moscovici, Serge 1, 21, 37, 41-42, 51, 57, 65
muğlaklık 30, 33-34, 112, 128-29, 132-33, 141-43, 166, 192, 209, 221-22, 224

mutasyon 27, 50-51, 53-55, 59, 70, 77, 79-83, 90, 93, 119, 170, 187, 214, 223
mübadele 104, 150, 159, 167, 169, 185-87, 190, 196

Neel, James 215
negentropi 12, 106-107, 127, 216, 221
nesnellik 100, 109, 132, 143
Neumann, John von 12-13, 117-18
nevroz 26, 148-50, 152-53
Nil 187
norm 23, 113, 136, 152-53, 167, 176
nöron 79, 117, 120-23, 126
nüfus 23, 53, 111, 114, 169-70, 181, 185-87, 191-92, 195-96, 200, 208

Olduvai Boğazı 42-44
omurgalı 154
ontogenetik 81-83, 89, 215
ontogenez 122, 177, 214
ordu 194, 197
organizma 6-9, 14-15, 17, 19, 61, 72, 74, 117-20, 125-26, 135, 188, 210-11, 213, 217, 219, 224
ortogenetik 52
ortogenez 240
otorite 65, 193

ölü gömme 97-98, 102, 108
öznellik 100, 109, 114, 143
özörgütlenme 14-15, 17, 20, 29, 35, 45, 52, 69, 73, 91, 126, 206, 213, 218, 221, 225

paradigma 4, 7, 9-10, 14, 19, 21, 89, 212, 220-22
Pascal, Blaise 4, 95, 114, 139
Passeron, S. 219
physis 11, 107, 221
Premack, David 38-39, 42, 69
primatlar 3, 6, 26, 29-37, 41-44, 49-50, 53-54, 59, 61-66, 68-70, 73, 75, 83, 87, 89, 110-12, 126, 130-31, 145, 154, 159-60, 163-64, 168, 170, 176, 201, 213

Radcliffe-Brown, Alfred 219
refleks 17
rekabet 6, 15, 20, 24, 28, 30-35, 56, 58, 111, 119, 131, 136-37, 165, 167, 177-78, 194, 196, 210
Rodolphe Gölü 42-43
rol 14, 24, 26, 28-29, 41, 52, 59, 77, 106, 119, 133, 178, 192, 195, 205, 211, 214
Ropartz, Philippe 123
Rousseau, Jean-Jacques 4, 114
Rowell, T.E. 25
Ruffié, Jacques 27, 171
rüya 59, 102, 112, 125-28, 134, 136, 141, 151

Salk, Jonas
sapiens ayr. bkz. *homo sapiens* 3, 42, 44, 49-50, 57, 62, 73, 75-77, 80, 82-85, 87, 92-93, 97-103, 106-15, 120-22, 124, 126-36, 139-42, 144, 146, 150-53, 155, 159-61, 164-66, 169-70, 173-74, 176, 187, 190, 194, 197-99, 208, 210-13, 219
Sarah 38-39
Sarı Nehir 187
Saussure, Ferdinand de 218
savan 24, 26, 43, 51, 53-56, 58, 62, 65, 77, 89-90, 93, 207
savaş 55, 111, 113-14, 133, 175, 186-87, 190, 192, 194, 196-99, 212, 215
Schrödinger, Erwin 12, 16
Sebeok, Thomas Albert 17
seçilim 6, 15, 41, 51, 53, 55, 114, 207
sembol 20-21, 32, 38-39, 87, 102-103, 136, 149, 176, 180, 211
Serres, Michel 134

Shakespeare, William 194
Shannon, Claude 9
sinejetik 61-62, 64-65, 67, 70
sinir sistemi 120, 126, 211
Sokrates 4
soy 3-4, 55, 170
söz 30, 71, 73, 104, 124, 226
Spencer, Herbert 6, 25, 211
statü 24-29, 31, 41, 148
stimuli 54, 58, 82
sürü 6, 19-20, 63, 131-32, 186

şehir 115, 144, 187-92, 196, 198, 213, 215
şempanze 23-24, 27, 30, 37-39, 41-42, 50-51, 54, 56, 62, 64, 69, 76, 80, 83, 87, 107, 112, 126

tabiyet 19-20, 24-26, 67-68, 73-74, 148
tabu 177
teknik 17, 43, 51, 53, 56-58, 62-63, 68, 75-77, 80, 84, 90-91, 97, 105-106, 114-15, 132, 136, 173, 175-76, 179-81, 187, 197
temsil 101, 103, 105, 109
termodinamik 11-12, 202, 220
tımar 28, 32
Tinbergen, Nikolaas 148
toplumsal bütünleşme 24, 26, 36, 41
toplumsal eşitsizlik 26, 34, 189
toplumsal hareketlilik 26, 34, 41
toplumsal piramit 34, 188
Touraine, Alain 219
tören 20-21, 28, 99, 105, 148-51, 161, 174-75
Trincher, K.S. 118
Tsumori, Atsuo 23
tür 3-5, 15, 18-21, 23, 26, 31-34, 43-44, 53, 56-57, 72, 83, 85, 93, 106, 110-12, 114, 134, 139, 141, 143, 145, 147-48, 151, 155, 163, 166, 170-71, 189, 191, 209-11, 214, 216, 218

ubris 110-13, 132-34, 139, 147, 150, 152-53, 194, 197, 199
uyaran 54, 120, 128
uzay 4, 174
uzmanlaşma 58, 83, 120-22, 130, 187-90, 192, 215

Vandel, Albert 83
vücut dili 38

Washburn, Sherwood L. 23, 52
Washoe 38-39
Watson, James, Dewey 9
Weber, Max 134
Wickler, Wolfgang 18
Wiener, Norbert 9
Wilden, Anthony 17, 208

Yovits, Marshall 14
yönetim 65, 187, 194

zaman 4, 30, 98, 109, 142, 144-46, 174
zekâ 8, 25, 28, 38, 42, 49, 54-55, 58, 84, 111, 116, 132-33, 216
Zeus 7
zihin 38, 61, 70, 102-106, 109, 122, 136, 141, 143, 146, 191-92, 226

İlk baskısı 1973 yılında yayımlanan bu çalışma, antropoloji, biyoloji, sosyoloji, kültür tarihi gibi çok farklı disiplinler arasında dolaşarak "insan-hayvan ve doğa-kültür zıtlığı" paradigmalarını altüst etmiş bir kült kitap olma özelliğini hâlâ koruyor.
Doğa ile kültürü birbirinden ayırmaktan artık vazgeçmek gerektiğini, kültürün anahtarının bizim doğamızda, doğamızın anahtarının da kültürde bulunduğunu söyleyen Morin'e göre, biyolojik evrim ve kültürel evrim, bütünsel insanlaşma olgusunun karşılıklı ilişki içinde olan ve birbiri içinden geçen iki boyutudur. İnsanlaşma, sadece biyolojik ya da tinsel bir evrim değil, genetik, ekolojik, beyinsel, toplumsal ve kültürel eklemlenmelerin sonucu karmaşık ve çokboyutlu bir bünye oluşumu, bir morfogenezdir.
Yitik Paradigma: İnsan Doğası, terimin en geniş anlamıyla insan, toplum ve doğa üzerine düşünmek isteyenler için çok önemli bir başvuru ve esin kaynağı olmaya devam ediyor.

Edgar Morin (1921), farklı akademik disiplinlerin kesişme alanlarında çalışan, hatta aradaki sınırları reddeden disiplinlerarası tavrıyla çığır açmış bir düşünürdür. Fransa'da CNRS'te (Bilimsel Araştırmalar Ulusal Merkezi) onursal araştırma müdürlüğü görevini sürdüren Morin, UNESCO'ya bağlı Avrupa Kültür Ajansı'nın yanı sıra, Karmaşık Düşünce Derneği'nin (APC) başkanlığını sürdürmektedir. Yayınlanmış çok sayıdaki eserinden bazıları:
L'Homme et la Mort (1951), *L'Autocritique* (1959),
La Méthode, 6 cilt (1977-2004), *Vers l'abîme* (2007),
Pour et contre Marx (2010).

9 786053 600930

22 TL